سکندر نامہ خسروی — خرید دفتر

نامۂ اسکندری

معروف بہ

سکندر نامہ خسروی

مُصنفہ

سلطان الشعراء حضرت امیر خسرو طوطی ہند قدس اللہ سرہٗ جو آپ نے ۶۹۹ھ میں بجواب سکندر نامہ مولانا نظامی علیہ الرحمۃ تحریر فرمایا۔ اسکے اندر ۴۴۵۰ اشعار ہیں۔ درحقیقت یہ آپ ہی کا حصہ تھا۔ علاوہ صنعت شاعری اور حُسن عبارت کے نصائح حکیمانہ اور مباحث فلسفانہ سے لبریز کتاب ہے۔ حُسن و عشق کے کرشمے خط و خال کی تعریف خشکی و تری کے عجائبات۔ بحری و بری لڑائیاں۔ سکندر کا سمندر کی تہ میں پہنچنا۔ آبی مخلوق سے ملاقات کرنی وغیرہ وغیرہ عجیب غریب مضامین ہیں۔

مولوی حافظ سید یٰسین علی نظامی دہلوی خواہرزادہ حضرت خواجہ نظام الدین اولیا محبوب الٰہی نوراللہ مرقدہٗ نے اپنے کتب خانہ نظامیہ کے واسطے

مطبع قیصریہ دہلی چاوڑی بازار میں چھپوا کر شائع کیا

سنہ ۱۹۱۲ء

قیمت نسخہ ایک روپیہ

کتب خانہ نظامیہ

یہ کتب خانہ صرف اسی غرض سے قائم کیا گیا ہے کہ علوم قدیمہ کا تحفظ کیا جائے
بزرگان دین کی بیش بہا اور نایاب کتابین طبع کر کے شائقین کی خدمت مین پیش
کیجائین جن عربی یا فارسی کتابون کے ترجمہ کی ضرورت ہو اُن کا ترجمہ بھی کیا
جاسے تاکہ ہمارے اہل ملک اپنے بزرگان کے فیوض و برکات سے بخوبی
[illegible]تفادہ حاصل کر سکین

[illegible]س کتب خانہ مین نایاب و نہایت مفید قلمی کتابون کا ایک معقول
[illegible] ہے اور اسکے معاونین اسکی ترقی و اشاعت مین برابر کوشش
فرما [illegible] ہر آپ بھی اس کی اعانت ضروری خیال فرمائین اور جو کتابین یہ کتب
خانہ طبع [illegible] یا زیر طبع ہین اُن کی خریداری فرما کر علمی قدردانی اور اسلامی
[illegible]دت دین تاکہ یہ کتب خانہ مستحکم بنیاد پر قائم ہو کر اپنے فرض
[illegible]بی انجام دیسکے

سیرت نظامی

سوانح عمری حضرت سلطان المشائخ محبوب الٰہی خواجہ نظام الدین اولیا قدس سرہٗ
جس مین آپکے بزرگان کی بخارا سے تشریف آوری۔ آپکی ولادت۔ طالب علمی
[illegible] بیعت و خلافت۔ فقر و فاقہ۔ کشف و کرامات۔ اخلاق و عادات۔ ارشادات
و تعلیم۔ سخاوت۔ لنگر خانہ۔ آپکی خانقاہ۔ اوراد۔ وظائف۔ اور عبادات۔
اور آپکے مکتوبات۔ اور آپکے خلفا و مریدان اور آپکے ہمعصر
بادشاہون اور تمام خواجگان چشت کے مفصل حالات اور آستانہ شریف کی عمارات
کا مفصل بیان ہے۔ قیمت [illegible]

[illegible] نظامی [illegible] پیرزادہ حضرت شیخ نظام الدین اولیا قدس سرہٗ مالک کتب خانہ نظامیہ [illegible] دہلی

سکندر نامہ خسروی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

جهان پادشاها خدائی تراست ‌‌ ازل تا ابد پادشاهی تراست

گشاینده چشم بینش توئی ‌‌ نگارنده آفرینش توئی

توئی اول و آخر جمله چیز ‌‌ نه آغاز داری نه انجام نیز

ز تو بیخبر عقل و دانش تباه ‌‌ تصور بکار تو گم کرده راه

نه چون من بمقدار بیش و کمی ‌‌ که گنجی در اندیشه آدمی

کمالت سخن را ورق سوخته ‌‌ کم و بیش را دیده بر دوخته

ادب نیست الا بشریان تو ‌‌ پژوهیدن راز پنهان تو

در کاروانی تو کردی پدید ‌‌ خرد را در آن در تو دادی کلید

تو دادی بدل گنج آماده را ‌‌ تو کردی بلند آدمی زاده را

توئی پیکر آراسته مردم ز خاک ‌‌ عمل دار گیتی بتقدیر پاک

ز خود ... بزرگ آنچه دارد سرشت ‌‌ نبشتی بر آنسان که باید نبشت

فلک را تو بستی گره در جهات ‌‌ تو راندی قلم بر خط کائنات

ز وصف تو کاسته بهر کاه گاه ‌‌ غلط رانده در کارگاه ... راه

هر آنچه آفریدی درین خوی زشت ‌‌ نهفتی در و کیمیاست ... تا

ز ملک تو یک ذره بیکار نیست ‌‌ خرد ... درین پایه گه بار نیست

جهان را تو کردی پدید از نهان ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ زمین تیز گرد و جهان در جهان
چنانکه این کهن نقطه را خواستی ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ به پرگار حکمت بیاراستی
مسلسل چنان کردی اجرام را ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ که پی بگسلد پیکر و بام را
که محتاج آلت نگشتی بکار ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ بچندین زیور آراستی روزگار
دروغست کاین وهم کوته بین ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ فلک را نهد کارساز زمین
زمین و فلک چون منت بنده اند ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ به تسلیم خدمت سرافگنده اند
اگر صنعت از یاری چرخ زاد ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ چو چرخ آفریدی که یاریت داد
کنی جمله هستی بآئین و ساز ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ که تا پیمبری و عزت نیاز
کمال تو گر ضبط گردون شود ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ بگلاب دریا تهی چون شود
اگر چرخ کوشد بصد گونه زیب ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ برون ناید از نقش پیمای تو
ستاره که یک حرف نیست از قلم ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ چه داند که در دست چه کردی رقم
توانائیش چون توان گفت چون ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ کسی کوشد از پای مور زبون
نگینی که بر خاتم پای ساخت ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ کجا نقش خود را تواند شناخت
همه ره نوردان این نه بساط ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ که گاهی غم آرند و گاهی نشاط
نه از خویش کوشند برگشته اند ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ که یک یک ز حکم تو سرگشته اند
ز غیب آنچه پیدا شود هر نفس ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ قضای خداوندی تست و بس
توئی راز دار ضمیر همه ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ به درماندگی دستگیر همه
سری کز تو افتد که آرد ستاد ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ در بسته کش تو بندی که داند گشاد
تو ریزی به خاطر اندیشه ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ به هر دل تو تلقین کنی پیشه
تن روشن و جان پنهان ز تو ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ همه کس زبان زنده جان تو
همه زود میرد تو جاوید پای ‌‌ ‌‌ ‌‌ ‌‌ که هرگز نمرد و نمیرد خدای

چو دل در سر آرد پریشانیم / دری بازکن از پشیمانیم
گرفت از چه جرمم سیاه و سفید / بعفو تو ام پیش از آنست امید
چو فردا خجل گردم از کار خویش / مکن بسته بر من در بار خویش
چه باشد یکی ذرهٔ خاکسار / که در روز شمار آید اندر شمار
چو آواز صورم در آرد ز خواب / ز باران رحمت بروییم زان آب
مرا چشم تنگ و هوس شاخ شاخ / عطا از ازل گیر و نعمت فراخ
چه دانم که در خفتن و خواستن / چه می باید از چون تویی خواستن
تو ام هم خود آموزش بخشش خاص / که آن خواهم از تو که یابم خلاص
من از حد خود دم زنم چون چنان / تو اندازهٔ بخشش خود رسان
ز یاد خودم سینه پر نور کن / فراموشی خود ز من دور کن
وجود مرا همت ده بلند / که زین دخمه بیرون جهانم سمند
ردم بیخود از خانه در کوی تو / بپرداز همت پرم سوی تو
نگون همتان را ز تو نور نیست / دگر نه ز باره بتو دور نیست
ولی گر ز عون تو نبود شمار / چه خیزد ز صد همت و صد هزار
که در گنبد از تو نکوئی بپا / درون سرا پردهٔ کیمیا
بسوی خودم خوان و فریاد رس / که غوغای شیطان در آید ز پس
درین بادیه غول رهزن بسی است / بمنزل شدن نه حد هر کسی است
بسا رهروان کاندرین گم شدند / که هم دیو همره بو مردم شدند
تو دانی که این رهروان هلاک / ز الا تولا خسرو ندارد باک

چهان بر که چون خسرو آیم بسوی
به تیمار سال پیغمبر آیم بسو

نعت آفتابے کہ صبح صادق والشمس والضحیٰ از جبینہ مبین بہا نمود و ماہے کہ نور ساطع والقمر اذا تلٰہا از غرہ روز افزون او کمال یافت

رسول قوی حجت و آشکار　　بحکمت درست و بحکم استوار

محمد شہ لاجوردی سریر　　کزو گشت ہستی عمارت پذیر

ز دروازہ شرع رایت فراز　　ز گنج فلک گوہر آمائے راز

بہمانی پیشگاہ الست　　طفیل خور خوان او ہرچہ ہست

خدا او کہ ہستی پدیدار کرد　　ز بہر وے این سکہ ہر کار کرد

سپہرے کہ بینی چو خشندہ باغ　　ز نور وے افروخت چندین چراغ

ز باغ رخش ہشت بستان گلے　　دران باغ روح الامین بلبلے

سلاطین نسب سنجش ہر زبان　　ز برگ برگ لشکر آسمان

زبردست با گردن افگن بہ تیغ　　نوازش گر زیردستان چو میغ

کرم بین کزو احسان است پناہ　　گنہ ما کنیم او بود عذر خواہ

زمین را کفش کیسہ بردار جود　　جہان را تنش کیمیائے وجود

بحضرت کمربستہ بر عزم کار　　سپاہی با مرزش کردگار

وجودش ز دریائے رحمت نشان　　کہ رحمت بران ابر رحمت فشان

زبانش یکے تیغ عالم پناہ　　کزو یک شدہ نامہائے سیاہ

ملک خاکے از پاش برداشتہ　　ہزاران بہ چرخ برافراشتہ

ہمہ لوح محفوظ در شان او　　سیاہ و سپید جہان زان او

فرو شستہ منشور از مشک ناب　　برآوردہ خیمہ زان یک طناب

ز گیسوی او نافہ بو یافتہ　　گل از روی او آبرو یافتہ

فرو خواندہ دیباچۂ غیب را / رقم کردہ توقیع لاریب را

حمایت نشین چرخ در مشت او / مہ از داغداران انگشت او

در چرخ را ماہ قفل زرش / کلید وے انگشت پیغمبرش

ہمہ نور آن پنجہ مہ شگاف / صف بدر بشکستہ روز مصاف

زمین و فلک یک غبار رہش / ازل تا ابد یک تماشاگہش

دم از راہ در وپیش پیشی زدہ / قدم بر سر لوح و کرسی زدہ

بجائے کہ توسن برانگیختہ / جناح ملایک فرو ریختہ

فلک ماہ را چون شب افروز کرد / شب تیرہ پیرایہ روز کرد

صفت معراج مقتدائے جماعت اسلام را از محراب قاب قوسین او ادنی بشارت الصلوٰۃ معراج المومن آورد تا ہمو جماعت را علی حدہ (صاحب معراج گردانید علیہ الصلوات والتحیات)

رسید از فلک پیک فرخندہ پے / فلک تار زد چرخ در گرد وے

براقے ز فکرت سبک گام تر / ز خورشید و مہ روشن اندام تر

سوے دولت بیے صبا اش کشید / رکابی شد و در رکابش کشید

سوار سبک رو چو عزم درست / عنان بندگی را کرد و شست

پران رخش خجستہ بر شد چنان / کہ در لامکان در کشیدش عنان

نخستین شرف بیت اقصاش بود / ز اقصا ولایت بہ او ناش بود

علی القطع ببرید یک یک زبان / بمقراض لا پردۂ آسمان

چو مہ سجدہ کردش بافگندگی / ہلال خودش خواندہ بندگی

عطارد کہ مغزش ز خورشید تافت / ز دیدار او تربیت تازہ یافت

همان زهره کز شرع عشق آگاه بود / کمانچه بکش کرده بگریخت زود

خور از مسند آورد بر زمین / رها کرد مسند بمسند نشین

بره کرد مریخ سرهنگ او / کله سود بر نعل شبرنگ او

شتابنده برجیس از پیش خاست / متاع سعادت بدریوزه خواست

زحل روی مالید چندان براه / که شد روی او روشن و رخ سیاه

چو پا بر ثوابت نهاد استوار / شکوهش ربود از ثوابت قرار

پس آن انجم همنشین انجمن / ببزم نهم گشت هنگامه زن

علم بر نهم فرش اطلس کشید / قلم بر جهات مسدس کشید

سوی عالمی شد که عالم نماند / دوئیم در میان سایهٔ هم نماند

همای شد از اوج عزت پدید / همایی که کس سایهٔ او ندید

چنان کرد بر شاخ قرب آشیان / که خود هم نگنجید اندر میان

بزد بر غرض ناوک سخت کوش / نه از قاب قوسینش آمد بگوش

حجاب خیال از میان برگرفت / نظاره بنور نهان درگرفت

برون آمد از پرده بود خویش / نگه کرد بی پرده مقصود خویش

بمنزل خرامان شد از بارگاه / بپایش درم ریز خورشید و ماه

فروزان چو شمعی ز نور حضور / ملائک چو پروانه در گرد نور

عروسان فردوس در انتظار / که زد بندش از پای نازک عذار

جمالی بخوبان آن باغ داد / برخسارشان خال مانداغ داد

گلی را که بچید از آن بوستان / ره آورد آورد بر دوستان

خوشا وقت آن میهمانان باغ / که گشتند از آن گل معطر دماغ

یکی راست گویی که گنج نثار / نهاد از پی گنج پاشی بهار

دوم داور عدل کز دست زور / بانگشت خود دیو را کرد کور

سوم پیر قرآنش منشور داد / دو شمع از شبستان او نور داد

چهارم سوار دلاور که دید / در خیبر از ذوالفقارش کلید

شده خانه شرع را از نخست / بدان چار ارکان عمارت درست

ریاحین دیگر کزین گلشن اند / چو در گرد ماه انجم روشن اند

ز بیش برج آن ماه ناکاسته / که باشد بدین انجم آراسته

دلم جای آن انجم و ماه باد / مرا نورشان مشعل راه باد

ازینها ره خسرو که در برتری / کند نور آن انجمش رهبری

مدح شیخ عالم اجل محی السنن نظام الملک فضیلی که بشر حافی را ز نعلین طریقت فرو بوسید دادے که سقطی از سر صفا روشن کرد

دلم چون بگوهر کشی خاص گشت / بدریای اندیشه غواص گشت

بهر غوطه چندان برون ریخت در / که دریا تهی گشت و آفاق پر

نثاری گران در انگیختم / بدرگاه پیغمبرش ریختم

من افشاندم و آسمان برگرفت / عطارد ببوسید و بر سر گرفت

مرا گاه افشاندن آن نثار / بسی دخل شد لولوی شاهوار

دریغ آیدم کاین چنین گوهری / بهم تحفه در خدمت دیگری

او بنمایدم بیش ازین در ضمیر / کزان سازم آرایش تاج پیر

پناه جهان دین حق را نظام / ره قدس را پیشوای تمام

بحجت نہی در آخر زمان / بر اهل زمین حجت آسمان

جهان زنده از جان بیدار او / زمین روشن از روز بازار او

همه شب ز شب خیزی بی ریا / کمند افکن کنگر کبریا
ز ظلمات شب کرده کحل البصر / بنظاره غیب صادق نظر
زمین سجده کردن بمحراب این / شده حاجت حاضر عین الیقین
قدمگاهش از پایه عرش پیش / کف پالیش از بوسه خلق ریش
پیاده ای از پایه برتری / نمودار معراج پیغمبری
بدان تا خرابه بیالاو پست / نهاده قدم بر سر هر چه هست
گفته ز دنیا و ز کون سخن / شرف کرده از راه پای کهن
زمین زد الک در ولایت جهش / و در گوشه بوریا مسندش
ز نعلین چوبین شده تخت گیر / بیک کرسیش گشته دیگر سریر
به بیماری دل طبیبست فرد / گره کرده درمان به بانار درد
ضمیرش در قدس را پردگی / پناهنده را داد پروردگی
گران سنگی او بهر دست برد / لب بیضه دیوار پا کرده خرد
گره مفلس و توشه دان پر زر / شکم خالی و دل چو گنجینه پر
اگر پیشش آفاق پر زر بود / ز ابر کفش در زبان تر بود
ز دنیا محیطی به پیرامنش / مبرا ز آلودگی دامنش
ز سر چشمه عیش آب دهان / بآب وضو شسته دست از جهان
زبانش ز لوح سما خوانده حرف / دلش عشق را گنجه ای شگرف
چو از سوزش خود دمی خوش زده / لب خرمن هستی آتش زده
ز نظاره روی آن آفتاب / همه پاک چشمان دو دیده پر آب
دم خلق او چون صباحان نواز / نوالش همه وقت مهمان نواز
بر آلودگان چون زده موج پاک / فروشسته ز آلایش آب و خاک

برو بار خلق ارچه بسیار تر کسی نیست از وی سبکبار تر
فلک گر بعهدش نگیرد بخیر فلک را عنان باز پیچید زیر
بجایی که ماند آن قدم تا بدیر بلایی ز گردون نیاید بزیر
برای که آن مای دارد شتاب بتعظیم بوسد زمین آفتاب
بر آن ناتوان گردش نور تافت اجل زحمت خویش ازان دور یافت
صفا را زد روشن آئینه ها دمش روشنائی ده سینه ها
رسیده ز پروانهٔ آسمان چراغ الظلمات آخر زمان
جهان زو همه وقت پر نور باد زمین را ورش پیموده باد
خرامان شود خامه گنج ریز بدر سفتن الماس را داد تیز

در علو درجت و منزلت شمس السلاطین علی العالمین علاء الدنیا والدین مد الله ظلاله علی الدنیا الی یوم الدین بالنبی الامی امین

بهر حرف آراسته ساز کن بهر نکته گوش فلک باز کن
سخن را چنان مایه پرکش بماه که بوسد بجرأت کف پای شاه
شهی کاسمان پرورش کار او ز پروین و جوزا فشاند نثار
علاء دین اسکندر تاج بخش ز رفعت بگردون روان کرد رخش
محمد جهانگیر حیدر مصاف که از پیش او پس خزد کوه قاف
چراغ بنور حق افروخته عدو را سپر وانگی سوخته
صفاتش ز اندیشه بیش از کمال نوالش باندازه بیش از محال
بگرقبا گرچه گنجد تنش نگنجد بعالم دل روشنش
جهان نیست او در قبای نهان دل روشنش خود جهان در جهان

زبس کش بعالم نگنجید ذات ‌ ‌ ‌ فلک بس خزیده ز بهرشش جهات
نهشت چنان ساخته نردبان ‌ ‌ ‌ که بر رفته قدرش به هفت آسمان
شهان پرورش خدمت آموخته ‌ ‌ ‌ نظر تیز بر پشت پا دوخته
نگه گر کند سوی خورشید تیز ‌ ‌ ‌ چو ذرات خاکش کند ریز ریز
اگر ذره را بخشد از مهر تاب ‌ ‌ ‌ دهد پایه بالاترش ز آفتاب
ورم گر خطابش برآراست چهر ‌ ‌ ‌ سزد کافتابی کند بر سپهر
سپهر از پی نامش این کار کرد ‌ ‌ ‌ که خورشید را شکل دینار کرد
خطی کان بتوقیع او محکم است ‌ ‌ ‌ سجلی بهر ملکیت عالم است
رقمهای منشور او هر زمان ‌ ‌ ‌ جهان راست از فتنه حرز امان
ز نامش فلک معتقد زیر پوست ‌ ‌ ‌ چو ز افسون گیر از پی سوی دوست
چنان کند خار ستم را ز راه ‌ ‌ ‌ که هموار شد فتنه را خوابگاه
یکی شیر دندان کنون گر زند ‌ ‌ ‌ نگر کو نه لرزه بر هم زند
شناهش گرانی بدین سو فگند ‌ ‌ ‌ که شد هند پست و خراسان بلند
جنیبت چو در زیر ران آورد ‌ ‌ ‌ تزلزل بهفت آسمان آورد
سمندش چو پا بر جولان زند ‌ ‌ ‌ همه تیر بر پشت مرغان زند
ز باران تیرش عدو در بلاست ‌ ‌ ‌ که پیکان او ناودان قضاست
کشاید چو تیر جگرگاه را ‌ ‌ ‌ رسد دولت تیر بدخواه را
ز تیرش گر دوشد عدو کاسته ‌ ‌ ‌ شده کیش پیغمبر آراسته
قیامت که فرداست روشن عیان ‌ ‌ ‌ ز سهمش همه فرد اگنده درمیان
بدیدار زند روز جنگال را ‌ ‌ ‌ فراهم کند پاره و اوصال را
کمانش چو ز ابرو اشارت کند ‌ ‌ ‌ جهانی بیک تیر غارت کند

چو در روز هیجا ز پیکان تیز — به تیر وی پاره شود زخم ریز
در و شانه بیل کین جوی را — چه شانه که روز نکند موی را
نگاهی چو طوفان آتش بتاب — کشد تیغ شاهش بیک قطره آب
گرفته امی ردم تیغش بجنگ — دل از زنگ نگرفت هرگز زنگ
ز شمشیر آتش بدریا زده — ز تیرے شری بر ثریا زده
برزمش شگفته دل دشمنان — نه از باد شوکی زخار سنان
چو رمحش سنان بر سر انداخته — فلک در دل انجم انداخته
سنانش بہ تیزی شده غمزه زن — بهر چشم زد برده دلها ز تن
بجائے که آن رمح والا بود — زمین تا فلک نیزه بالا بود
ز بهر شکمهائے روئین تنان — ز مغز یدان حرب کرده سنان
ز زلفے که از پرچم انگیخته — بهر تار مو صد دل آویخته
به تنها دریده صف خسروان — که هم بادشاهست و هم پهلوان
چو خارا شگافی کند آهنش — چه پولاد هندی چه روئین تنش
چه مردان چرخ درآید و گر — که تیر کهن دارد و ترک پر
سلاحیش مریخ شمشیر بند — علم داد او آفتاب بلند
ز چتر سیاهش که شد زیب تخت — چو طفلان شب حجله ناخفته بخت
همائے که پر چتر او کرده جائے — شده فرخ از سایه او همائے
نه تنها ستاند ز زور آوران در گزند — نگر از ضعیفان نازورمند
گر او از بادشاهان سخت انتقام — ستاند بشمشیر در ریز و جام
ببخشش کشد گنج شاهان زبار — به یک دمی کنند بر گدایان نثار
بر آرد ز خاک سیه زر پاک — ببخشند تا که بازش بریزد بخاک

گه معدلت سوی درویش و شاه — بیک چشم بیند چو خورشید و ماه
بگاه عطا زان کف بحر جوش — پر از صابت از ریختن در خروش
عجب صلتی بین که فریاد کرد — عجب کرم فریاد آزاد کرد
چنان باد بر سیم و زر جور شاه — که فریاد عدلی برآرد بماه

در خطاب بین بوس جناب آن پادشاه که در لوح محفوظ جهاندار بیدارش خوانند و از قلم تقدیر امیر سرمدش نوشتند خلد الله ملکه و خلد اعلاه

جهان خسروا تا بر سم کیان — نشستی بر اورنگ فرخ بیان
چنان عالم آرای گشتی زداد — که شد ملک را عهد شاهان زیاد
نماند از همه عرصه خاک و آب — بعهد تو جز جان دشمن خراب
همه وقت کو پاس جهان کار تست — ترا پاسبان بخت بیدار تست
بر آنکس که کینت زند شاخ و برگ — کشی رای گر هست فراش مرگ
دگر رحمت آری بمسکین خویش — دهی روزی پاش امثال پیش
زمین آسمانت بخواندی ز شرم — ولی ز آفتابت شد آوازه گرم
چو نوبت زند گشت نوبت نواز — ز غلغل سر آسمان کرده باز
جناب تو از بخت فیروز مند — چو اندیشه بخت یاران بلند
سری گو بد اندیشیت پیشه کرد — سر خویش در کار اندیشه کرد
مخالف که از فتنه جنبد تنش — سرش دام شاه است در گردنش
اگر مهلتی یافت خصمت مبین — واملی لهم ان کیدی متین
ز خاک درت در همه روم و روس — شهان کرده گلگونه همچون عروس
رسد خاکپایت از چین و ختن — شنزنده بچو سجدش لبی بین

دوان اند و دیده پسند پیادگان | بخاک درت چون نهی دیدگان
همه خسروان را در ایوان تو | خلد در دل از چوب دربان تو
درت بار داده به بیتاقی سپهر | ندائے مکاریم به بانگ جرس
چو بیند به مهر آسمان بلند | کند سنگ را گوهرے ارجمند
تو کت ز آسمان همت افزون بود | نگه کن که تا مهر تو چون بود
چو گنجور تو گنج درخشم کند | بهمت ز در فضل را گم کند
ز جودت که زد کم شد امیدوار | هم امید مقدول هم انتظار
بود زهره بر یاد بزم تو شاد | چو مطرب که مهمانی آرد بیاد
بجام جم آراسته مشت تو | نگین سلیمان در انگشت تو
صدف کو بدریا درون لا کند | ز باران دستت شکم پر کند
بدور تو در دور عالم تمام | همه باده کامرانی ز کام
ازان باده کافاق را کرد مست | سیاست شده فرض بر هر که هست
چو از خسروان در پذیری سپاس | ز خسرو همین نکته را دار پاس
سرے کز نوازش گر بهاے شاد | بدانش رسد او ز عطارد کلاه
بسر بر کلاهے چنین اشتدم | نگین چون فرود آید آخر بهم
ز من چو خورشید زان تافتست | گر از بدل شد چاشنی یافتست
بر آنم گزین نقد کامل عیار | نگینی ز نام سکندر شهریار
شود ار گنجینهاے کهن | نگم روشن از کیمیاے سخن
چو اقبال تو میدهد یاریم | تماشا کن اکنون هنرکاریم
امیدست کز بخشش کردگار | شنا نم ازین داوری شهرسار
خیالے بروں آرم از شان خویش | که نبود نظیرش به دوران خویش

چو کامل شود پیکر این حریر — ز پیکر نگاران کسم در پذیر

چو رونق دهی در متاع کسان — کساد مرا نیز رونق رسان

همیشه به نیکی و نیک اختری — بمان بر سر تخت اسکندری

زبان دوئی توسه ملک استوار — کمر بند تو چون سکندر هزار

خضر وار عمر فراوانت باد — می اندر قدح آب حیوانت باد

بیا ساقی آن چشمهٔ زندگی — که یابد ازو عمر پایندگی

مرا ده که من خضر پیما نیم — شناگر نه اسکندر آسا نیم

بیا مطربا نغمه زن در سرود — کز آب حیوان درآید برود

برآور بدان گونه بانگ رباب — که اسکندر خفته خیزد ز خواب

گفتار که در عرصهٔ پیچ پیچ هیولا سرنگون ساز خیزد و هم سر فراز بلند آثار یکبگر سخن زیب سیب گرد کردن گوهری چند که از سلک نظامی یتیم مانده بود ولختی از گلهای طیب از حال تهی تا محل بهره بود و هم بهره مانده است بر روی آب آوردن مجالات این قصه را بپیشه ضبط عشق تا پیچ است

الفصل عقلی مشغول لامکان کردن ❊

زهی سکهٔ کیمیای سخن — که یک موده نیست جای سخن

گرامی کن گوهر آدمی — گرامی تر از نه جوهر آدمی

بهر خانه نو صلح جنگی دگر — بهر دل شتابنده رنگی دگر

بهار بصد نیکوئی خاسته — عروسی بصد زیور آراسته

رقم سنج وحی فرستادگان — شرف نامهٔ آدمی زادگان

سخن گر نه جان است پیکر بهوش — چرا مردم مرده ماند خموش

اگر عمر جاوید خاقانی همونست — دگر چشمهٔ زندگانی همونست

بدو آشکارا نهانِ جهان — بگوش آشکارا ز دیده نهان

ز چندان نهان نکته بیرون نشاند — هنوزش چو دیدیم ناگفته ماند

ازین نقد کز خوب فالے نگشت — جهان پر شد و کیسه خالی نگشت

بچندین صدف در رخشنده تاب — نه دریائے او جست یک قطره آب

کجا ره برد کس ببازار او — که روشن کند قیمت کار او

خزینه چو گنجور جان را سپرد — کلید خزینه زبان را سپرد

نگشتی گر او برخردم زبان — دهان بستگان را که دادے زبان

زبان گرچنین گنج دارد گهر — شب و روز با او ز نیے خبر

نگارے چنین در رقمهائے همه — وزو بے خبر مانده رائی همه

چو بدعهدی اے مردم ناسپاس — که ملکے چنین نه حق شناس

اگر دانی اندازهٔ کار خویش — نگوئی مگر شکر گفتار خویش

عنایت نگر ز استان الست — که گشت این ولایت مرا زیردست

کرم بین و فیض الٰهی مرا — که داد اندرین ملک شاهی مرا

چو پایم برین باغ رضوان رسید — درش را من داد رضوان کلید

کشادم در باغ آراسته — شدم باغ را سرو نوخاسته

بهر میوه و گل که چیدم دران — بخیلی نکردم چو تنها خوران

که مستان چو جام مصفا خورند — مروت نباشد که تنها خورند

ز بوم و بر گل گشت این بوستان — بسے سیب و نار از پے دوستان

بساطے فگندم بصحرائے او — که پا کوفت عقل از تماشائے او

منه تهمت خوان به نیک و بدم — که اجرائے خور دست بخشنده خودم

اباے کلم خوش نیاید بکام — کہ یا نیم پختہ ست یا جملہ خام
دگر پختہ شد تا فراہم ترست — کہ یا شور یا چاشنی کمترست
بقدر چلیل فکر آنچہ من پختم — یا ندانہ دیگی نمک ریختم
نہ از کشتہ دیگران پر خورم — کہ در کشت من ہست فراوان نیم
ترش روئے میزبان بس بود — بخوان کسان سرکہ بس بود
کسے کاین نمک خورد بر خوان من — فرامش نگشتش نمکدان من
مرا زیب پاے پاین نکوئی — چرا سر کہ ریزم ز تندہ آبروی
بزرگان کہ در گرد خوان منند — بہ تنزل اید میہمان منند
خورش اندک و میہمان بیشمار — ہمہ خوردہ و ہمچنان برقرار
بر آنکس مبادا این حلاوت حلال — کہ خاشاک پوشد بآب زلال
کسے کو کند سوئی انصاف پشت — بہشت آورد کام خود را درشت
کسے کو بمردار جان پرورد — ہم از استخوان استخوان پرورد
نہ ہر کو زند لاف گوہر کشی — کند پیش گوہر کشان سرکشی
بہ نزدیک دانا ندارد فروغ — بہر کوئی بر زن فغانے دروغ
بچشم کسان گر بصر یافت نور — پدید است مقدار ہر کس ز دور
شبے گر جہد گر تہفتا و بام — بپایدیش بر نیارند نام
وگر موش لقب افگند صد ہزار — ہم از نام مردی نیاید شمار
دعا باز را بال بازی افسر است — کہ سر بود گردست بر دیگر ست
مرا زین خزینہ کہ دارم بہ بہر — دروغ آفرینست از خلق بہر
چو زین نقد بر کیسہ فن تہی ست — تہی دامنان دشمنان زابلہی ست
تولے حاسد ایکہ شوی از سوختن — گزین رہ نباید گلہ دوختن

دلم کز دو صد گنج دارد شکیفت | بخشک آفرینش نتوان فریفت
نه زیباست نزدیک آزادگان | بتحسین شدن شاد چون ابلهان
ز مے خوردن درد تکبر شدن | ز بادے چو مشک تہی پر شدن
چو پیش یکے نیست ور مغز پوست | ز نفرین بدخواه و تحسین دوست
ندانم چرا مردم سنگ دل | ازین شاد گردد و زان تنگدل
ولیک آبگینه بود طبع تیز | کز آسیب سنگے شود ریز ریز
چو بر خوشه پخته بارد تگرگ | پراگنده گرداندش بار و برگ
مران طعنه کز کم عیاران بود | به پیرامن مایه داران بود
توانگر ز رہزن بود ترسناک | تہی کیسه را از گره بر چه باک
هنرمند بر بے هنر کم زند | هنرمند را زخم محکم زند
نگیرد کسے خورده برنا تمام | که از آتش ایمن بود عود خام
مرا چند ازین هرزه پیراستن | بدریوزهٔ مجلس آراستن
شدن گرد هر کوی آرام جوے | چو هنگامه گیران بیهوده پوے
مشعبد که خود را ندارد عزیز | صد افسانه گوید به هیچ پشیز
دلم گرچه جان را گرامی نمود | چو خود را گرامی ندارم چه سود
سخن گرچه شکر فروشی خوشست | اهل چاشنی گیر نوشین خوشست
سخن زر گفتن از روی تنگ | بود ترخ یاقوت کردن بسنگ
دهان را بخاک ره انباشتن | به از گفتن و بس طمع داشتن
متاع سخن گوهر بے بہاست | چو بیش خیالش بری کہرباست

چه ریزم گهر در کنار کسی | که قیمت کند گوهری را خسی
خبر ناتوان گر بود مردنش | نه بندند تعویذ بر گردنش
چه گویم که دلها بعالم نماند | کریم ارچه نادان بود هم نماند
تهی مایگان گشاده جبین | به از تنگ چشمان باریک بین
گر امید بخشش ندارم ز کس | مرا بخشش طبع بخشنده بس
ترا گر خزینه ز پیش و پس است | خزینه مرا سینهٔ من بس است
هنر سنج باشد ترازوی مرد | چو سنجد ترازوی زر خاک زرد
چو داند کسی تا نگوید ورم | که تا چند دریاست در گوهرم
کنند ابلهان نسبتم را سیب | بهشتی دخل سنج ابله فریب
کسی کز حلاوت ندارد خبر | هلیله نهد نام خرمای تر
برون حنظل از سیب رنگین‌تر است | درون بین که آن زهر و آن شکر است
سبی و نیشکر هر دو دارند بند | ولی نیشکر ست این و آن شاخ قند
مرا چون متی داند آئین دهر | چه در بینی آن خود نباشد بهر
دگر باشد از ملک عالم کسی | تهی کیسه‌تر باشد از من بسی
هنرمند کش برگ نبود فراخ | چه میوه دهد دیگری باز شاخ
بشهرین مثل شهرهٔ عالم است | که هرکش هنر بیش و روزی کم است
مرا صد سعادت زین هنرهای خام | که نزد خرد هست مرد تمام
همه روز عمرم بخفتن گذشت | شب من در افسانه گفتن گذشت
نه دل گشت بیدار ازین خواب بیر | نه زین هرزه گوئی زبان گشت سیر
چو در عالم دل مرا باره نیست | که خفاش را با ئینه کار نیست
ز بلائی کز ود خوئی چون ندیم | نباشد گران تر پس چون نسیم

چو زان می نیارم که جان خوش کنم / بدین سرکه باری دهان خوش کنم
کز آن دولت آشنایانم نبود / زمن این جهان را که اندر نمود
چو تو کرده ام سکه خویش را / چرا کم زنم سکه پیش را
من و کنج تنهائی و گنج راز / دل از حرص و عقل از طمع بی نیاز
بر آراسته توشهٔ جان و تن / ز دریوزهٔ همت خویشتن
ز خاشاک و خس رفته صحن سرای / کشیده بدامان اندیشه پای
بدستوری طبع دریا فشان / دُر افشانم از کلک دریا نشان
شرابی رسانم دل ریش را / که از مردن ایمن کنم خویش را
خضر زان سبیکه که خود نوش کرد / حریفان خود را فراموش کرد
چو در چشمهٔ زندگی در گشاد / با سکندر تشنه آبی نداد
کنون بین کز آب حیوان خویش / منش زنده کردم بدوران خویش
چو در بار گشتم بخت از قلم / ز مطلع بانوار دادم علم
ونان انگبین شربت انگیختم / بشیرین و خسرو فرو ریختم
ونان جا فرس بیشتر تاختم / بمجنون و لیلی اسر افراختم
کنون بر سر پهنه پروری / کنم جلوه بر ملک اسکندری
نه دانا هر آن در که ناسفته ماند / فشانم بنوعی که دانا فشاند
هنرپرور گنجه گویای پیش / که گنج هنر داشت ز اندازه بیش
نظر چون برین جام صهبا گماشت / ستد صافی و دردها برگماشت
من ار چه بدان می گران سر شوم / کجا با حریفان برابر شوم
خیالی که در شهر این داستان / رقم داشت از سکه راستان
چگو با خردمند آفاق بود / بخواندن ورق کز خرد طاق بود

چو این مهره در عقد بازو نهاد | بسنجید و بس در ترازو نهاد
همه پیکر جلوه کرد از سریر | که هر جا که باشد بود دلپذیر
ز نازی بر افگنده سرپوش را | کنا گفته باور شود گوش را
سخن کز خرد بر نیارد علم | مکش در قلم بلکه درکش قلم
چو خواهی که گم کردی انگشت هیچ | باندیشه گوئی و بینند پیش سیچ
طرازنده قصهٔ خام را | نبشتن بشناک سست پشام را
سیاهان که گلگونه بر رو کنند | بخندند بیدن مردمان شو کنند
مرا کاین هوس چون در افگند جوش | دلم چون گذارد که مانم خموش
چو کردم سنجیدن اندیشه چیست | چنانا باور افسانه وچه دیست
چو گوهر همه هفت گوهر پذیر | من از مهره سفتن ندارم گزیر
ترا هرچه در وے نماید محال | گمان برکسے نه که بست این خیال
درین نکته بر من شمارد حکیم | محالات شعر است رسم قدیم
در آئین تاریخهاے کهن | فراوان بود بیش و کم در سخن
سکندر که فرخ جهان شاه بود | ز فرخندگی خاص درگاه بود
گروهے زدند از ولایت درش | گروهے نشستند پیغمبرش
بتحقیق چون کرده شد باز جست | درستی شدش بر ولایت درست
شگفتی که واند برو باز بست | گر اعجاز نبود کرامات هست
گر افتد به پیغمبران داوری | زند سکه نا عجاز پیغمبری
دگر قصه با اولیا سر زند | ز کشف و کرامات سر بر زند
چو این در درین درست ره رست | عنان را ستوار کی شد بشطحات است
زهے کایزدے گشت بازار او | شگفتی نباشد نمودار او

کسی کایدان بیکران سر پدید ‌ ‌ بدان قفل ناچار باید کلید

جهان پادشا کاین روش یار گشت ‌ ‌ بعالم کشائی پدیدار گشت

همه زیر پیش آن نوبی گشت رام ‌ ‌ که آسان تواند رسیدن بکام

بسختی بهشتش را خضر پاس داشت ‌ ‌ به تری گرایش بالیاس داشت

وگر شد بدریا درون ره گرائی ‌ ‌ وکیل محیط آمده است رهنمائی

وگر تشنگی ش ماندی طعم و نوش ‌ ‌ بیک خوشه شد کارسازش سروش

دو اختر ظلمت روا پیش داد ‌ ‌ تگ مادیانی رها پیش داد

ورش چاره مشکل افتاده پیش ‌ ‌ حلش کرد ارسطوی فرزانه کیش

وگر عقده زختران کسب سخت ‌ ‌ کشاد از فلاطون فرخنده بخت

وگر حاجت آمد بدیو و پری ‌ ‌ بلیناس او کردش افسونگری

سران زمین در ته دامنش ‌ ‌ سروشان بالا به پیرامنش

حکیمان دانا و پیغمبران ‌ ‌ خردمندی خود نیاوت بران

کسی را که چندین سبب دوست ‌ ‌ عجب چون بود گر کند هرچه هست

اگر ماند عمرش چو ماهی بر آب ‌ ‌ بود باور آن ره روان صواب

وگر یک زمان شد بماهی بماه ‌ ‌ کرامت چو صدق است حجت گواه

حکایت رندی که در یک غوطه دمشق بجنس زن شد و مدت سال گشت و حمل زاد اولاد کرد و روزی در آب غوطه زد و سر در غوطه اول غوطه بر آورد

شنیدم که رندی که اندیشه ‌ ‌ بهنر و بیلی خرد تیشه

ازانجا که در دل که زین پیش داشت ‌ ‌ بمعراج پیغمبر اندیشه داشت

گزان ره که فکرت سر انداز گشت ‌ ‌ دمی چون توان رفتن و باز گشت

درین وہم ناپختگان صبح و شام جگر پختہ کردے بسودائے خام

مگر چاشت گاہے نگار دشت تماشا کنان سوئے آبے گذشت

بہ تن شوئی جامہ ز تن دور کرد شب تیرہ در چشمۂ نور کرد

چو در آب زد غوطہ آمد برون زنے دید خود را بشہر اندرون

یکے آمد و کار پرداختش بکد بانوئے جفت خود ساختش

بدانگونہ در عقد فرخ جمال شدش ہفت فرزند و ہفتاد سال

یکے روز ہم بر قرار نخست ہمی بر لب جوئے اندام شست

چو باز از تہ آب سر بر گرفت تماشا بہر جانبے در گرفت

چہ بیند ہمان اولین غسل گاہ کتان ساہ گم کردہ گم کردہ راہ

سلاح و سلب ہمچنان در کنار زمان را ہمان چاشتگہ بر قرار

خجل گشتہ ز اندیشۂ خام خویش ز سر ساخت برگ سرانجام خویش

بشرع اندر آویخت بر پائے نغز برون کرد مالیخولیا را ز مغز

بمردی گرفت اخترش روشنی ولیکن پس از عذر چندین بنی

خرد نیست آن بل جنونست جرع کہ اندیشہ را دور دارد ز شرع

بجائے کہ کونین حیران بود خرد را چہ یارای طیران بود

خرد کز یکے جرعہ گردد زبون ز دریائے معنے کہ آید برون

سرم خاک مستان فرخندہ پے کہ شویند نقش خرد را بمے

فروشم چو من مست باشم خراب بہائے خرد را بجام شراب

خرد را مکش تا بجائے عنان کہ گردد زبان دولت راستان

چہ کار آید آن عقل چارہ سگال کہ دین صد خلل یابد از یک خیال

اگر مے گنہ باشد از روی کار گنہ را بیامرز و آمرزگار

ولیکن ببین صنعت عقل شوم — کت از بهر دوزخ کند نخل موم

چو فتنه است فرهنگ فرزانگی — خوشا وقت مستی و دیوانگی

هر آبی کز اندازه بیرون خوری — نیازی که یک شربت افزون کنی

دگر شربت زندگانی بود — هم اندر خوردن پر گرانی بود

کجا یابم آن بادهٔ عقل سوز — که بی باده شب را ندانم ز روز

مگر بخشدم ساقی شوخ جام — کز ان چاشنی بهره یابم بکام

بیا ساقی اندر قدح پی به پی — بعاشق نوازی فرو ریز می

میی کو بعشق آشنائی دهد — ز تشویش خویشم رهائی دهد

بیا مطربا پردهای حکیم — کز و گشته پوشیده عقل سلیم

نوازش چنان کن که جان نزند — شود رسته زین عقل ناسودمند

هذا کاس من بنیان المواعظ الانی رکن الدین الحاجی بلغه الله من سکه

سخن بشنو ای گوهر کان من — مشو غافل از گوهر افشان من

متاعی که از رونق کار او — همه وقت تیزست بازار او

بچشم شناسنده هر گوهری — فزون از زر و از عجیره کشوری

نشاید که مانند سنگ و گیا — گدا مانی و خانه پر کیمیا

زبس ابلهی هندوان کلال — بدست آب نوشند با صد سفال

مگس بهر آن دست مالد بدرد — که نارد بصد کاسه یک لقمه خورد

ازان مار بر خویش پیچد برنج — که روزیش خاک است بالای گنج

ولیکن هنوزت نظر تیز نیست — چراغ بصر بینش انگیز نیست

خطی کش بزرگان ندانند باز — چه دانند طفلان پوشیده راز

ولے کش نبود زینہ بتوان نواخت — نشاط مفرح چہ داند شناخت

تو نشناسی این چاشنی را بکام — کز انجیر پختہ رسد مرغ خام

بیابندی گری کودکان را براہ — سے از زردہ بہتر نہ عود و سیاہ

ترا گز پیے شیر باید گریست — کجا دانی این آب حیوان کہ چیست

چو بالا رسانی بہ بالاے من — شود روشنت نرخ کالاے من

ز میراث من ہرچہ ماند بہ پس — نہین یادگارت ہمینست و بس

بدین نو رسانت گواہی دہد — گرت شمع دل روشنائی دہد

ورت عاقل افتد دل از کار او — جہانے پرست از خریدار او

گر از عشق گل زاغ را شور نیست — گل است آخر این فاختہ کور نیست

ہمہ آدمی را نہ بیک فن بود — کہ این باغبان آن تبرزن بود

ز یک فعل شد خار و خرما پدید — کہ ہم قفل زآہن بود ہم کلید

شناسائے ہر کس بچیزے درست — کہ ہر مرغ را میوہ در خور رست

ورق کاہل معنی سیاہش کند — کلہ دوز توپی کلاہش کند

من این ماجرا را کہ بستم طراز — ز بہرت برون دادم از پردہ باز

گر از چشم بینش نگاہش کنی — بیرزد کہ حرز کلاہش کنی

وگر بینش ما در او در نیست — دکان کلہ دوز ہم دور نیست

ولیکن یقین دانم از رای خویش — کہ ہر زادہ ماند بآبائے خویش

گر از خوان نبود دلش پرتوشہ — جوی باشدش آخر از خوشہ

چو یک جو بیک گر دگر دوشے — پس اندر روزگارے شود خرمنے

کنون دارم امیدلے تخم پاک — بسے خوشہ تر برآید ز خاک

اگر خواہد ایزد نہ بفتد تہی — جہان را کند پُر نگردد تہی

منت کاین رقم برنگین میکنم | بہ بیدار آن روزت این میکنم
کہ چون گردی از عقل دانندہ شاد | بدین یادگار از من آری بیاد
درین داستان رہ نمودن نخست | ہمان شد کہ دین راکنی پاے چست
کنون کز چہارت فزونست سال | چو سیارۂ خود نداری وبال
چو در چاردہ بدر گردی تمام | ز نقصان کامل نگاہدار کام
خدائے کہ او مکہ و شام کرد | ترا حاجی از بہر آن نام کرد
کہ ہر صبح و شامے کنی بے گزاف | بہ پیرامن کعبۂ دل طواف
حرم نشکنی در مقام وفا | گران سنگ باشی چو کوہ صفا
چو دیو بچۂ نفس ابلہ زنی | نہ حاجی کہ اعرابی رہزنی
در کعبہ زن تا امانت دہند | ہمان سوی ایشان تا ہمانت دہند
رہے رو کت آن نور روائی دہد | وزان عالمت روشنائی دہد
نخواہی کہ افتی بر پیچ و راز | مکن تکیہ جز بر ستون نماز
قدم کوش تا در رہائی زنی | دم از سکہ پارسائی زنی
بجہد صفا صیقل سینہ کن | دل آہنین خود آئینہ کن
ورت دل سیاہ ماند و گشت صاف | چو آئینہ از خود نماے ملاف
برو مہرہ بر چین تسبیح خام | کزین دانہ ناید فرشتہ بدام
نخواہی تن از فتنہ درکش تاکش | لگام از سر نفس سرکش بکش
بدین توسنے مرکب ہولناک | عنانش مدہ تا نیفتی بخاک
ہر آنکس کہ با نفس یاری کند | فرشتہ سنت کو سگ سواری کند
بروز جوانی چو پیران گرائی | بہ پیرییت تن خود بجنبد زجائے
رہے او کہ در نیکنامی کشد | خیالے بہ بر کان بخامی کشد

مرنج از خود آن قطرهٔ سیل بار
که شد غرقه در وی چو تو صد هزار

مپندار کان چند قطره نم است
که هر قطره گرداب پیچ و خم است

نخواهی که پیش آید اندیشهٔ
باندیشه رو پیش هر پیشهٔ

بهر کار از راستی کن شمار
که هم رسته گردی و هم رستگار

بود گرچه مردم بسی کژ خرام
هم آخر شود راست از اعلام

وگرچند باشد کمان سخت گیر
تواضع کند عاقبت پیش تیر

هم از راستان آید این داستان
که کس کژ نرفتست با راستان

چو پیچی ز تقدیر نیک اختری
به نیک اختری کش چو نیکان بری

بهر فن که فرمانش آری بجای
جهت را نگه دار سوی خدای

وگر کاری از دین فراتر بود
مکن گرچه شمشیر بر سر بود

دران خانه کز دین خدای دهست
ز سر نوبت سر زپای بهست

چو بودی بدنبال لشکرکشان
مباش استم گیر چون سرکشان

بجای مران توسن خانه را
که پامال کند کشت بیگانه را

بزور از سپاه نام و غارت مکن
وگر چیره گردی عمارت مکن

گرت بهره سهلت و بی قیاس
فراموش کاری مکن در قیاس

ز هر توشه کاید ز روی رسان
مرا ده به بی توشهٔ برسان

گره باز کردن ز دل ساز کن
ولی تا برو دل گره باز کن

مزن در کمانهای ابرو گره
گر ایشان کمانی نیز زو بزه

دهش کان نه ابروی پرچین دهند
بود زهر گر شهد شیرین دهند

که دندان زنند در ترشروی تند
گزو باز گردد بدندان گزند

بروتا نه گی گرسنانی نفس
اگر هیچ ندهی همان روی بس

بخیلی که باشد خوش و تازه روی | بسی به ز بخشندهٔ تلخ گوی
وگر با تلطف تمنا دهی | دو نعمت بود کان بیکجا دهی
بهمت کسانرا سر افگنده کن | بدین خواجگی خلق را بنده کن
چو شیر از خورش کامرانی کند | دد و دام را میهمانی کند
چو گربه نشاید شدن تنگ خوی | که چون لقمه یابد شود گوشه جوی
به بیگانه بخشش آنچه داری بدست | که بخشش به فرزند و زن هر که هست
نشاید جوان مرد خواندن خروس | که باشد جوانمردیش با عروس
بود لاید آن خواجه در بند خویش | که مهرش بود سوی فرزند خویش
بخویشان دل مرد افزون کشید | که چون عاقبت جانب خون کشید
چو گرد و مے در مے ریخته | جدا کی شود چون شد آمیخته
به ارزان شود بار دانی کنی | کز آزادهٔ شادمانی کنی
دهل وارت افغان بیهوده چند | میان خالی و بانگ نامی بلند
نخواهی که زیر افتی از جاے خویش | ز اندازه بیرون منه پاے خویش
چو آب از لب رگ جوشد برون | بجا گستر اندر فتد سرنگون
بیک کام چون نرد یاسے جهی | سلامت بود گر بجاسے جهی
تن آدمی را به نیروی ذات | قدم باید آنگه قدم را ثبات
کسے کاستواری نه کارش بود | همه کار نا استوارش بود
درخت از پیٔ آن بود دیر پاے | که پاش از سکونت نه جنبد ز جاے
گران سنگ باید چو پولاد گشت | خس ست آنکه بازیچهٔ باد گشت
مران باد کو سخت تر در شکوه | به نرمی زند بوسه بر پاے کوه
گر چشم در برد باری شتاب | چو آتش نگیرد چه حاجت به آب

چو با نغز پاداشش دارد گلت
مرنجان دلے تا نرنجد دلت

بهر کارے انجام بینی نخست
پس آنگه کمر کن باغاز چست

نیندیشی اول چو در پیشه‌ها
سرانجام پیش آید اندیشه‌ها

باندیش و به کن که بخرد بوی
باندیشی و بد کنی بد بوی

کند هر کسے پیشهٔ خویشتن
بمقدار اندیشهٔ خویشتن

بکوشش بتابے بچنگ آورد
که هر لحظه بیش آب و رنگ آورد

کسے را بنقد دغل رائی نیست
سفالین را در گره جائے نیست

دو دانگ خود از پیشهٔ بی‌عیب
که آنرا هنر نام باشد نه عیب

جوی بهره کردن ز کسب حلال
به از گنج بردن بغصب و وبال

حلال آن کسے را دهد رنگ بوی
بکشت هنر آب ریزد ز جوی

هنرگر مثل هست دستار رود
هنرمند را سر نیارد فرود

گدائے که شد از هنر بهره‌ور
به از پادشاه زادهٔ بے‌هنر

ترا آن هنر هست باید بذات
که بخشی پس از مرگ آب حیات

بدان دل نه لے مشعل جان من
که شمع در آری در ایوان من

بر آن گونه شو گوهر تابناک
که روشن کنی منزل من بخاک

ولیک آنکه آن نور بخشد فراغ
کزین سلک گوهر فروزی چراغ

نظاره کن این سلک گوهر ز دور
نه سلک گهر بلکه دریاے نور

چنین در که از بالغان گرد هش
بطفلی ترا در کشیدم بگوش

چو بالغ شوی در هنرهاے من
شناسی بهای گهرهاے من

به از پند من در شهوار نیست
ولے در درشتست و هموار نیست

مکن رو ترش گر چه تلخ است پند
که تلخی بود طفل را سودمند

ز خواب جوانی چو گردی خراب | بدین گوشمال اندر آئی ز خواب
چو طفلان غم از گوشمالی مدار | ز پند پدر گوش خالی مدار
مران بر ورقہائے دیگر قلم | ہمین بس کہ از من بر آری علم
گیاہے کہ روید بصحرا و کوہ | بفرزندی ابر دارد شکوہ
چو خواہی بشادی و تیمارہا | صلاح خود اندر ہمہ کارہا
منہ زین وصیت برون ہیچ گام | نصیحت ہمین ست و بس والسلام
بیا ساقیا دردہ آن خون جام | کہ شد قرۃ العین مستان نام
چنان گوش من پر کن از بانگ نوش | کہ بیرون رود پند دانا ز گوش
بیا مطرب آن حرف طفل وش | چو طفلان ببر گیر و بنواز خوش
توانی کہ تعلیم کرد از نخست | بزن چوب تا بازگوید درست

گفتار در صفت آفتاب دولت کہ چون بر تو گرم کند سنگ سیاہ را یاقوت سینہ و لعل آتشین گرداند و اگر روی بتابد دود از گوہر شب چراغ بر آید۔

حسبنا الله مقتبسین من نورہ الی صبح الساعة

کلیدے دہ اے دولت کارساز | کہ سوئے تو بتوان درے کرد باز
بباغ تو منزل گہے ساختن | مے آوردن و مجلس آراستن
گلے چیدن از وے بہر شیوۂ | بچیدن ز ہر شاخ تر میوۂ
خوش آن میوہ گر شاخسارہ بود | گرامی گلے گز بہارت بود
چو در خانۂ بر فروزی چراغ | کسی بیندش گرچہ زندست باغ
ورانہ گوئی کس بازیابی بکام | رسانی دمے صبح گاہش بشام
بہ پیشانی مردم از تست نور | کہ از نور تو چشم بد باد دور

مرا گر نیاری بیک جرعه یاد / کسے را که ساغر دهی نوش باد
بیاموز در من ره روی تو / که تا چون توان آمدن سوی تو
مرا زین هوس بر لب آید نفس / که سوی تو پیچم عنان هوس
چه کوشش کند مد برای بهر گنج / زیاده مبر خویشتن را برنج
خرے کو سوی آشنا راه جست / بها جا ز جان بایدش شست شست
ولے جهد ما نیز هست از شمار / که بیکار کاهل نیاید بکار
به بخشش توان با تو کردن نشست / بکوشش کسے را نیاید بدست
کسے کو ز دولت کشاید فقاع / بدلالی بخت یابد متاع
چه کوشنده را بخت باشد فزون / بهنجار آن گردش رهنمون
ولے چون تو بکشائی از قفل بند / چه سود از هوسهائی ناسودمند
ستمگر نشد مقبل و شاد کام / که نتوان ستد بخت و دولت تمام
نه هر پائے در خورد گاهے بود / نه هر سر سزائے کلاهے بود
سزائے بزرگی نشد هر یکے / بجز مردم ار نه هر مردمے
همه جانور سرنگون شد بساز / بجز آدمی کو بود سرفراز
سر از گوهر خود شود تاجور / که طاؤس را تاج روید ز سر
اگر مار را مهره تاج سرست / ولے مهرهٔ آدمی گوهرست
اگر گوهرت نیست سر گو مباش / چو گوهر بود تاج زر گو مباش
چو آزاده را خوش بود روزگار / بآزادیش گرد و آموزگار
ز آزاده کس زخم دشمن نخورد / که کس خار از سرو سوسن نخورد
چو بکرم سر اندر کلاه آورد / فرومایه را در پناه آورد
چو هستی دهد سفله یاد و رباش / کند همنشینان خود را خراش

یکی روز محمود غازی بگاه | جنیبت برون راند و صبحگاه
خروش نقیبان جهان در گرفت | جهان در جهان موج لشکر گرفت
خشن پوش از خاصگان حضور | همی کرد نظارهٔ او ز دور
ز غیرت که صفرایش در تاب کرد | بسوی هوا خرقه پرتاب کرد
چو گردان سلب پارسا را ربود | معلق چنان شد که ناید فرود
نمودندش از غیبگاهی ناسپاس | بحشمت مکن عاقبت را قیاس
درین بود کاسباب شاهی تمام | نه دنبال شه کرد سویش خرام
ملک پیشکش آورد تاج سریر | ز درویش مسکین بر آمد نفیر
حمایت ز دریوزه را ز جست | بزاری همان خرقه را باز جست
بدیده ببرفت خاک نیاز | که تا زنده رفته را یافت باز
چه پنداری ای کم ز اسپر درست | که درویشی از خسروی کمتر است
نظاره ز دل کن درین هر دو بست | که تا فرق دانی درین هر دو هست

داستان اول در روشن کردن آیینهای سکندری و فرستادن اسکندر لشکر را چون ابر بهاران و سنانها چون قطره آب پولادین و نشانه خاقان چگلی زدن آیینهای چین را تیره و تاریک گردانیدن

قلم ران این نامه چون بهشت | چنین کرد دیباچه را سر نوشت
که چون شد سجاک اختر فیلقوس | بپای سکندر جهان داد بوس
شد آراسته تخت شاهی بدو | شرف یافت سر تاج شاهی بدو
زمانه ز بیدادی آزاد گشت | ز داد و دهش عالم آباد گشت
در عدل را کرد زانگونه باز | که همخوابهٔ عدل شد جره باز
چو پرداخت از دشمنان مرز و بوم | بکشورکشائی روان شد ز روم

نخست از سر تیغ آئینه رنگ ‌‌ ز آئینه زنگ بزدود و رنگ

وزان پس ببازوی آفاق گیر ‌‌ ز دارای آفاق بستد سریر

وزانجا بزر دشتیان دست رد ‌‌ بر آورد ز آتش پرستیده دود

وزانجا در اصطخر رایت فراخت ‌‌ ببخشش فرومایه را برگ ساخت

چو زان ناحیت موکبش گشت دور ‌‌ بنوشابه بردع افگند نور

چو چندین بران خاک شد جرعه ریز ‌‌ سوی تازیان بارگی کرد تیز

بر آمد ز اوج یمن چون سهیل ‌‌ ز دریای مغرب تهی کرد سیل

علم بر در مکه برپای کرد ‌‌ سران عرب را زمین سای کرد

از انجا سپه در سواحل کشید ‌‌ عنان طرفهای مشکل کشید

سیاحت کنان سوی دریا گذشت ‌‌ ز خاک عدن سوی نگران گذشت

وزان عرصه در کاسه دوستان ‌‌ در آمد باقصای هندوستان

تندی شتابنده شد سوی کید ‌‌ لبی پیل هندوستان کرد صید

ز کید گرانمایه چون گشت دور ‌‌ ربود افسر دولت از فرق فور

چو پر شد ز طاوس هندی سرای ‌‌ ز آهوی چین گشت نافه گشای

شدش رهبر دولت تیز بین ‌‌ ز پایان هندوستان سوی چین

دوال کمر چست کرد و فگند ‌‌ چنین بالکه خاقان چین را به بند

چو خاقان به فرمان بری سر نهاد ‌‌ قدم بر سر ملک دیگر نهاد

ز اقصای چین در ختن سر کشید ‌‌ بسرحد اتراک لشکر کشید

برید از حد ترک پیوند را ‌‌ بنا کرد شهر سمرقند را

از انجا کشش سوی خوارزم کرد ‌‌ شکیبا نشد پیشتر عزم کرد

بخاک خضر گشت منزل شناس ‌‌ درو کرد شهری چو بلغار اساس

نواحی نشینانِ آن کارگاه نهادند گردن بفرمان شاه
چو فرمان گذاری برایشان گذاشت عنان سوی خفچاق و چینی گماشت
بران سرکشان نیز شد چیره دست بتدبیرشان کرد خسرو پرست
ازانجا در آمد بایلان و روس بشاهی زبون کردشان چون عروس
چو آن ناحیت را مراعات کرد ازانجا سفر سوی ظلمات کرد
ازان آب چون تشنه لب گشت باز بجوی رهِ یاجوج دم گشت ساز
چو زان رفته سد سکندر کشید برجعت سوی روم لشکر کشید
بدین گونه یک ره بشمشیر و جام جهان قاف تا قاف بستد تمام
دگر باره کز روم رایت فراخت بنوعی دگر گرد آفاق تاخت
بخشکی چو بنمود جولانگری روان شد چو آب روان در تری
عجبهای دریا چو نظاره کرد برآمد رهِ مرگ را چاره کرد
جهان گرگنی در ته پای خویش بجستی سرانجام در جای خویش
دروغست کان پادشه با ثبات بنوشیدنی سال گو بد حیات
زعمری که زینگونه اندک بود در و فتح آفاق در شک بود
چنین خوانده ام قصهٔ شان او که پانصد فزون بود جولان او
بشرح ازو کرده گوینده یاد نکر واز کیومرث و زکیقباد
هر آنچه ازوی آمد بدوران خویش نبشتست دانا بدیوان خویش
دلم همه رین بند این کار بود بایجاز گفت آنچه ناچار بود
مثالی که بود از خطا داستان نهفتم بیک بیت یک داستان
دگر هرچه ناگفته باز از نخست کنون یک بیک گفته خواهم درست
نخست آرم از رزم خاقان سخن که دیدم بتاریخهای کهن

نظامی که کرد آن جریده نگاه — در آشتی زد میان دو شاه

دگرگونه خواندم من این راز را — دگرگون زدم لابد این ساز را

وگرنه لطافت ندارد بسی — که هر گفته را باز گوید کسی

بتاریخ شاهان پیشینه حال — چنین خواندم این حرف دیرینه سال

که دولت چو رو در سکندر نهاد — سرافراز بر درگاه او سر نهاد

در آفاق نام ظفر زنده کرد — بزرگان آفاق را بنده کرد

چو بر پیشتر خسروان چیره گشت — بشاهی و لشکرکشی خیره گشت

رها کرد بر دیگران راه را — بخاقان چین راند بنگاه را

بر آهنگ چین خوش دل و شادکام — همی کرد منزل بمنزل خرام

چو قلبش دران لشکر افگنده جوش — برآمد ز کشورنشینان خروش

گروهی بهر در حصاری شدند — گروهی دگر زینهاری شدند

خبر شد بخاقان دریاشکوه — که سیلاب دریا در آمد بکوه

بملک ارچه خاقان جهانشاه بود — ز اقبال اسکندر آگاه بود

بترسید و در دل شد اندیشناک — طلب کرد عصمت ز یزدان پاک

چو لشکر در آمد بصحرای چین — پر از چین شد از نعل اسپان زمین

بسرحد آن صحن جان افزای — سراپرده زد شاه کشورگشای

سکونتگهی فرخ آرام دید — طربخانه درخورد کام دید

همه کوه پر آهوی نافه دار — همه دشت زو گلشن لاله زار

زمینها بسکه پر نافه مشک بود — گل از بوی خوش صندل خشک بود

زمین را خوش آمد هوای چنان — کمر بست بر ضبط جای چنان

طلب کرد هر خردمند چست — باندیشه دانا بگفتن درست

بخاقان چین داد زاورنگ روم　　پیامے کہ پولاد را کرد موم
کہ بر ما چو کرد ایزد کارساز　　در کارسازی و اقبال باز
بہر سو کہ توسن بر انگیختم　　ز بدخواہ خون بر زمین ریختم
چو بر خسرو زنگ بستیم تنگ　　بخون وے از تیغ شمشیر زنگ
وگر سوئے ایران فرس تاختم　　ز دارای دولت مرا انداختم
وگر در عرب مشعل افروختم　　دل منکران عرب سوختم
در افتاد رغبت بہندوستان　　گل فتح چیدم بہندوستان
اگر سر در آری بفرمان بری　　بآزادی از تیغ ما جان بری
وگرنہ بدین ہندی آبدار　　برآرم ز ترکان چینی دمار
توران تیر نہ مشت ترکان سر　　بدین تیغ یک مشت ہندی نگر
بہ تیرے ترا موشگافی ست خوئی　　من از تیغ سر می شگافم نہ موئی
فراوان بہ تنہا خوران خوردہ　　مئ صاف بے مہمان خوردہ
کنون کت حریف است شیر افگنے　　حریفانہ پیش آی با چون منے
نویسندہ بشنید برداشت راہ　　بخاقان رسانید پیغام شاہ
جہاندار خاقان فرخندہ بخت　　دل آزردہ شد زان نمودار سخت
ہمہ روز با سینہ پر ہراس　　رہ ایمنی را نمی داشت پاس
چو آہوی چین شد ز گشتن ستوہ　　شکم پر دو بہا در بر تیغ کوہ
شکم ناگہان گشت از تیغ چاک　　پر از نافہ مشک شد ناف چاک
طلب کرد فرزانہ یادر نہفت　　کہ تدبیر او با خرد بود جفت
کشاد از گرہ قفل گنجینہ را　　برون ریخت اندیشہ سینہ را
کہ تا این زمان زآسمان بلند　　نیامد بسیارہ ناگزند

کنون کامد ابرے زور پائے روم | که دریا شد از سیلش این مرز و بوم

درین عرصه ترسم چنان در آب | که خورشید ما آمد اندر نقاب

دولت گر خرد یافت نام آوری | چه بیند صواب اندرین داوری

که دشمن چو با ما شود کینه جو | بکوشیم یا باز تابیم روی

جهان دیده پیران ماے کهن | زمین بوسه زد آمد اندر سخن

دعا کرد اول که بادت زغیب | همه آرزوهاے عالم بجیب

فلک چون زمین خاک پاے تو باد | جهان زیر فرمان راے تو باد

زمن باز پرسی که فرمود شاه | چو لب گه دانم ندارم نگاه

بشرطے که ز اندیشه حرف سنج | سخن هرچه گویم نیائی برنج

زبان بند کردن نه بند قفل و بند | بسے به ز گفتار نا سودمند

حدیثے که آن سودمند است و راست | ز پس گفتن ار تلخ باشد خطاست

همان طفل کش تلخی انده فزود | شود دشمنش جان که آگه چه بود

طبیبے چه خوش گفت در خاک تلخ | که آب حیات است داروی تلخ

شنیدم که این شاه نو خاسته | سرے دارد از دولت آراسته

بهر سو که لشکر بتاراج برد | هم اورنگ بربود و هم تاج برد

کسے کش ترا نو برابر نهاد | نه هم سنگیش در زمین سر نهاد

همین ست ما را نمودار بخت | که با بختیاران نکوشیم سخت

حریفی به است از در کارزار | ولیکن حریف آزمائیست کار

ستیزه نه زیباست با زورمند | که بر پیل نتوان فگندن کمند

نشاید شدن با توانا بزور | نه پولاد سنگین تر است از بلور

فرستاده باید فرستا دهٔ | درون نقشبندی برون ساده

که دریابد این درد ما را علاج | دل خصم را باز جوید مزاج

دل آهنین سازد آرای رزم | بروغن زبانی کند همچو موم

گرش باشد اندیشهٔ آشتی | نتابیم ما هم ز ناداشتی

در لطف را چاره سازی کنیم | همه نزل مهمان نوازی کنیم

ورش گر شود ناوک انداختن | ز دیبار باید سپر ساختن

همه حال با جنگبار چنین | رضا بهتر از کین نگارے چنین

به نشمت خاقان نگفتار پیر | شد از غصه گلگون ترخش چون حریر

بدو گفت کای پیر شوریده مغز | جلالے ندیدی بکین های مغز

چو ترسان شود شه ز کین خواستن | چرا باشدش لشکر آراستن

چه کم دیدی از ما بفرزانگی | در آئین مردی و مردانگی

که با خصم ناکرده دست آزمائے | بسوئی زبونی شوی رهنمائے

عروسے بود تخت شهی آنکه شاه | کشد گرد تخت از عروسان سپاه

سنان بهر پیکار کردیم تیز | نه بهر نگون کردن اندر گریز

زبردست را ملک عالم عطاست | بشاهی زبونی نمودن خطاست

بسے کو کلاه کیان می نهد | سر خویش را در میان می نهد

بشاهی زده پائے بر تخت عاج | پس آنگه دهم چون زبونان خراج

چرا سر نیارم به تیغ هلاک | که نام بزرگان در آرم بخاک

که باشد یکے رومی خام پست | که با سخته کاران بود هم نشست

سکندر که می نازد از تخت و سر | شد از سست پایان هیچ تخت تر

چو کارش نیفتاد با چون منے | از آهن دلی گشت روئین تنے

چنان دانمش در صف کارزار | [illegible] سوی عالم [illegible]

سر خار چندان زند دورباش که آتش شود بر سرش نورباش

خروسے که مردی کند با خروس بچنگال شه باز گردد عروس

چو زینگونه لختے بدستور گفت دل پیر با ایمنی گشت جفت

نیوشنده چون گوش ننهد به پند خورد گوشمال از سپهر بلند

پس آنگه بآینده داد استیز یکے مشت خاک و یکے تیغ تیز

بدو گفت کانجا بر آن هر دو چیز که گفت اندرین هر دو رمز عزیز

بگو کانچه گوئی خطا و صواب مشنت زین زبان باز گویم جواب

که آهن هوس داری اینک بدست دگر گنج زر بایدت خاک هست

چو زین راز پنهانش آگاه کرد رسول خودش نیز همراه کرد

شتابان ز خاقان دو حمال راز رسیدند پیش سکندر فراز

نموداری آورده بودند پیش نمودند راز رہ آورد خویش

سکندر بخندید از آن داوری دران نکته دید از فلک یاوری

بآینده شاه چین باز گفت که تدبیر ما گشت با کام جفت

ز خاقان بما کین دو کالا رسید نموداری از فتح والا رسید

چو دشمن بما تیغ خود خود سپرد کنون کے تواند سر از تیغ برد

دگر آنکه بر ما فرستاد خاک نشان خود از خاک چین کرد پاک

گرفتم بفال این که بے خشم و کین زمین را بمن داد خاقان چین

قوی شد دل دولت اندیش ازین چه باشد نشان ظفر بیش ازین

فرستاده زان پاسخ مغز دار سرو پائے گم کرده بے مغز وار

هراسان بدرگاه خاقان شتافت فرو ریخت پیشش چو لے که بیافت

بجوشید خاقان و شد خشمناک خیال مجابا ز دل کرد پاک

فرستاده قران که بر عزم کار | فراهم شود لشکر از هر دیار
در اقلیم ترکان در افتاد جوش | برآمد ز بازارِ عالم خروش
ز آب ابق تا بدریای چین | چو دریای چین شد ز لشکر زمین
چو گشت انجمن گرد خاقان سپاه | بدانگونه کانجم بود گردِ ماه
برافراخت رایت بآهنگ رزم | همین سکندر قوی کرد عزم
بجنبید با قلب رزم آزمای | چو سیلاب طوفان که جنبد ز جای
سکندر خبر یافت از اژدها | عنان کرد یکباره بروی رها
بیاراست قلب جهانسوز را | که از دیده میخواست آن روز را
بخصم آزمای علم بر کشید | همه دشت در زیر لشکر کشید
بشیر افگنی قصد بدخواه کرد | چو شیری که آهنگ روباه کرد
سنانهای دو شاه از دو سوی درنگ | دل هر دو شاهان ز صفرای جنگ
چنین تا زمین در میان تنگ بود | اجل فتنه را کارسازی نمود
ترک با ترک دست بازی نمود | میانِ دو لشکر دو فرسنگ بود
فرود آمدند از دو جانب دو شاه | کشیدند تا آسمان بارگاه
چو مه لشکر آرای شد بر سپهر | زمین در میان کرد شمشیر مهر
برآورد شب چتر عباسیان | نگون کرد رایات شماسیان
طلایه برون آمد از هر دو سوی | بجاسوسی یکدگر گرم پوی
فرو ماند غوغای لشکر ز جوش | بگردون شد از پاسبانان خروش
همه شب چو مه بود در انجمن | سکندر جهاندار لشکر شکن
همیکرد ز احسان اسکندری | ببنده ز هر کس نوازش گری
بهر لشکر آرای هر هر زبان | گهی تیغ میداد و گاهی زبان

فرو رفته هر کس ز سودای خویش — در اندیشهٔ کار فردای خویش

زبا دستان سینه می شد خراش — همی برد مژه باد را دور باش

یکے تیغ و پیکان همی کرد تیز — یکے رخت می بست بهر گریز

یکے دامن از عالم افشانده بود — یکے در غم جان خود مانده بود

همه کس ببازار جوید نبرد — ولے گاه مردی شناسند مرد

نه در کوی جنگی سواران بود — که هنگامهٔ مشت خاران بود

بسے مرد و نامرد یابی بجنگ — که همسایه موش باشد پلنگ

شه چین دگر سوی با اهل راز — بند بهر فردا شده کارساز

خزینه ز گنجینه پرداخته — در بارگه ابر انداخته

زره تودها بر فلک برده پر — بیک سوے آهن بیک سو زر

همه جست مردان پولاد سنج — باندازهٔ مردمی بیخت گنج

چو از زر گران شد ترازوی شان — بآهن قوی کرد بازوی شان

بدینگونه از شام تا صبحگاه — بزر آهنین کرد پشت سپاه

حشم را ز زر ساخت بابد گره — که اول بود فال فتح از گره

چو تو قفل خود را ندانی کشاد — در دیگرے کے توانی کشاد

بیا ساقی آن جام شادی فزاے — که بنیاد غم را در آرد ز پاے

بمن ده که راحت بجانم دهد — ز خون نایهٔ دهر امانم دهد

بیا مطرب آن بربط خوش نوا — که بے مغزیش مغز را شد دوا

گفتار در رو داد و توسن فتح که عنانش در قبضهٔ قدرت فتاح مطلق است تا در طرفی که جولانش دهد مجال سر پیچیدنش نباشد و جهد و مجاهدت

ما در جہاد شمشیر ہندی را محرابے کنند و ذوالفقار محرابے حاجت نسازند

بزن تا چو دل باید از مغز ہوش
بدل جان تو ریزد از راہِ گوش

چو فیروزی مرد گردد پدید
در چارہ را زود باید کلید

فرس را بہر سو کہ پیچد عنان
گل فتح چیند ز خارستان

بہر جا کہ شمشیر بیرون کشد
سر خصم زان آب در خون کشد

بچشم بد اندیش در کارزار
یکے صد نماید یکے صد ہزار

ولے مرد باید بجولان خویش
کہ برگیرد اوّل دل از جان خویش

چو مردم ز سر ماہراسان بود
سر دشمن افگندن آسان بود

کسے گر سر خویش ترسد بجنگ
سر دیگرے را کے آرد بچنگ

نہ بیش از کلنگ است شاہین بزور
کہ حیلے ز نالش رساند بگور

ولے گر عدو گشت در خون غرق
مگس را نداند ز سیمرغ فرق

غلیواز زان گشت مردار خوار
کہ مشکل بود زندہ کردن شکار

چو از خون نشد رنگ و شستے بجنگ
بآب حنا بایدش کرد رنگ

وگر بر عدو دست و پائے نہی
نہ رست او ہم از دست پائی تہی

ہر آنگہ توان زاب بیگانہ شست
کہ از خون خود دست شوئی نخست

چو در خیل بدخواہ یغما بری
گر از جان ہراسی چہ کالا بری

نہ زیباست بر مرد با ترس و بیم
زرہ کو تزرہ باش و خفتان سیم

سحر ماندہ کز ریش نالان بود
حسود چو از و بباش نالان بود

چو کاہل بود ناتہ در خاستن
نشاند بخلقانش آراستن

بسا خود نمایان بیہودہ گوئے
کہ باشند در بزمگہ رزم جوئے

کسے را کہ مردی بود اندکے
اگر صد کند زان نگوید یکے

ز نیروی مے لاف کردن نشے ‏ رشے دان بہ نزدیک مردان نشے

چو در کردہ گفتن خجالت بود ‏ بنا کردہ گفتن چہ حاجت بود

چو تیغت ندارد زبان در مصاف ‏ مکن رنجہ تیغ زبان را بلاف

بشمشیر پولاد بہ دستبرد ‏ کہ از خنجر گوشتین کس نمرد

دگر از پئے خود نمائی و نام ‏ نکردی بخونریز خود تیز گام

کہ جنگ پر سر باید فزون ‏ دلی مے نجنبد کہ مانی زبون

دلیری بہنجار کردن نکوست ‏ چو کار او فتد کار کردن نکوست

بہنجار کن سازہ ہر پیشہ ‏ کہ ناید فن سوزن از تیشہ

بجائے کہ ہنجار باید بزور ‏ شود شیر بیچارہ در دست مور

نہ آسان توان رفت پیش دلیر ‏ کہ دشوار دیدن توان روی شیر

شتابندہ کش نباشد درنگ ‏ ز بے سنگیش پا در آید بسنگ

درنگے کہ آن نیز بر جائے نیست ‏ عدو را قوی کردن از رائی نیست

شتاب و درنگی بہنگام خویش ‏ سلامت دہد در انجام خویش

دلاور کہ نبود سلاح آزمائے ‏ ز بے دستی خود در آید ز پائے

چو کوشندہ در کین بود زخم ریز ‏ بود تا ز پا نہ بکف تیغ تیز

چرا باید آن ترکش و تیغ بست ‏ کہ دشمن ستاند بیلی ز دست

بزرگی چہ بینی بشاخ گوزن ‏ کہ شیرش بناخن کند دست وزن

چو دستت سبک نیست در داوری ‏ کند تیغ تو خصم را یاوری

سپہ را بود تیغ از جوش شاہ ‏ بود جوشن و تیغ شاہان سپاہ

چو لشکر بود نصرت افزون بود ‏ نہ تنہا یکے پیش صد چون بود

فروزان شود گرچہ آتش بتاب ‏ چو یک شعلہ باشد شیار شتاب

سپه گیر کآسانش دانی شکست — چو یاور بود کے توانی شکست

ولیکن همه کوشش آید نه اقبال — نه پیرایهٔ فتح یابد جمال

مشو شیرگیر از کمین گمان — که هست این هم از شیشهٔ آسمان

به رزم ار ز فیروزی آید شمار — کلوخے نه کوهے برآرد غبار

وگر یار نبود ظفر با تنے — سنان کار شد وهه سپر سوزنے

دلیرے که نصرت بود یار او — نیارد کسے تاب دیدار او

ازان روے نیرست هستی فراے — که فیروز جنگ آفرینش خداے

نترسد ز نخچیر آهو کسے — فراهم شوند ار چه یکجا بسے

زهے دولت مرد فرخنده عزم — که نصرت بود یار او روز رزم

نیاید بجهد این سعادت نصیب — که ناگه پدیدار گردد ز غیب

حکایت پادشاهے که بنام سنجر کوس میزد و نوبتش بنوبت گاه سحر رساند

شنیدم که سنجر ز بخت بلند — چو شد بر بسے ملک فیروزمند

از انجا که رایت بر اختر کشید — سوے خسرو روم لشکر کشید

رسید او هم از پیش بر عزم جنگ — مگر کابزه اندر میان بود تنگ

شه روم یان داشت خیلے بزیر — رونده چو آهو جهنده چو شیر

بروز اندر آن گرمی آفتاب — بر آن آتش تیز میداد آب

رسید از صف سنجر سخت کوش — خروشیدن مادیانش بگوش

تنندی درون راند یکسر چنان — که کوشنده را بستد از کف عنان

بیک چشم ره تا کنارش ببرد — بهنگام خشم آشکارش ببرد

چو سنجر ز بخت برومند خویش — بداندیش را دید در بند خویش

از ان بس کز ان فتح دلشاد گرد — بشکرانه بر فتحش آزاد کرد
تو مردانه کن رخت همت روان — گرت فتح باشد خود آید دوان
گرت هست بازوی همت دراز — در آغوش تست آنچه داری نیاز
وگر همتت بر شکستن نشست — تو وا افگندی اندر صف خود شکست

کمند افگندن اسکندر در آخر گاه گره شموس یعنے کنیز کے چینی و بران
طوطه طویلا بسته دربارگاه حشمت خویش آوردن وکشادن سلاح
و بازگیش ازین پند بیرون و نوازش کردن و سیران یافتن آن
ماد و لطافت و جولان خویش را دست و پا نهادن و حیران شدن سکندر
در نزاکی او واو را از برای رای خویش خوش کردن

گهر سنج تاریخ اسکندری — چنین ریخت از خامه دُر دری
که چون گشت عزم دو خسرو درست — که باید بکوشش کمر کرد چست
همه شب در اندیشهٔ کارزار — نمودند تا روز ترتیب کار
چو صبح از افق تیغ بیرون کشید — همه دامن چرخ در خون کشید
در افگند شب بر ظلمات نعل — بپوشید خورشید خفتان لعل
سکندر جهانگیر کشورکشای — بآرایش لشکر آورد رای
مطرلاب سنجان موزون قیاس — باندیشه گشتند ساعت شناس
بوقتی که با فرخی یار بود — نظر با لطالع سزاوار بود
بر آمد نه آهوی توسن دلیر — چو خورشید رخشنده بر پشت شیر
بگردون شد از پای زرین خروش — بدریای لشکر در افتاد جوش

دگر سوی خاقان لشکر شکن ‏ چو کوهی سر افراخت تیغ زن

هزاهز در آمد بهر دو سپاه ‏ روا رو بر آمد ز خورشید و ماه

علم سر ز عیوق بر تر کشید ‏ سنان چشم سیاره را بر کشید

بیابان همه بیشهٔ شیر گشت ‏ جهان لب پر از شیر و شمشیر گشت

ز لرزه زمین زیر قلب روان ‏ در اندام گاور گشت استخوان

غبار زمین کله بر ماه بست ‏ نفس باد را در گلو راه بست

چنان گشت روی هوا گردناک ‏ که سیاره گم کرده خود را بخاک

ز موج سلاح و ز گرد زمین ‏ گلین گشت چرخ و زمین آهنین

یلان بند بر بسته بر آب تیغ ‏ که بی بند عالم نگیر و چو میغ

رسیده ز تیغ آب شان تا کمر ‏ همان آب بدخواه را پا تبسر

سپاه از رخ موج میزد با فوج ‏ چو دریا که بادش در آید بموج

بدریای آهن جهان گشت غرق ‏ هوا بر زمین و زمین پر ز برق

ز زوبین و پیکان سبز و سفید ‏ جهان گشته پر سوسن و برگ بید

ز بانگ هیونان گیتی نورد ‏ شده پر صدا گنبد لاجورد

خراسیدن باد پایان گشت ‏ تزلزل در افگند در کوه و دشت

عرق کردن توسنان در شتاب ‏ ز طوفان آتش روان کرد آب

شراره که زد نعل هنگام رو ‏ ستاره برون ریخت از ماه نو

نماند امان زیر فیروزه کاخ ‏ اجل را شده دستگاهی فراخ

لقد راه از چاشنی کمان ‏ شده چاشنی گیر جان هر زمان

بلارک بناوک بر انداخته ‏ چو طفلان ز نی بارگی ساخته

گره بر گره دست پیکان زنان ‏ زره بر زره پشت روئین تنان

زرخشنده خشت زهر آبگون شده زهره مرد با زهره خون

زهر سو سنانهای خارا گذار فرو بسته راه سلامت بنجار

ز تیر و سپرها که پرکار بود بیابان به بستان گلزار بود

بزیر سپر تیغ رخشان بتاب چنان کز ته برگ نیلوفر آب

درخشنده شمشیرهای بنفش ز دیده بصر ره بود از درفش

خروشیدن کوس و کینه کاس فلک را پر از رخنها کرد طاس

سپاه از علمها شده سایه دار دلیران به آشفته دیوانه وار

بهر سینه نو شده کینها گریزان شده رحمت از سینها

جدا گشته دلها ز پیوند خویش پدر تشنه خون فرزند خویش

دو لشکر نه گویم که دو کوه قاف رسیدند در جلوگاه مصاف

سوی میمنه در صف روسیان زره بندگی را کمر در میان

قتال از سوی میسره گرم پوی برآورد یک رو به تیغ دو روی

دوالی عنان کرده در خود گرد دوالی ملک در یسر پیش رو

بپرواز خیل فرنگ از جناح لباقه شده خون مصری مباح

به قلب اندر اسکندر نامدار شده گرد او از خشت آهن حصار

گروهی ز پیوند و ز خویش او بجان ایستاده پس و پیش او

صف چینیان نیز بر عزم کین بجوش آمده همچو دریای چین

بیزک دار در پیش تاتاریان بخون تشنه چون چشم فرخاریان

سوی راستان کرد فغفور ساخت امیر ختن سوی چپ کرده راست

قراخان لباقان شده سخت ساق سپه را بسوی جناح اتفاق

بقلب اندرون شاه توران گروه بگردش صف بسته ترکان چو کوه

چو گشت از دو جانب صف آراسته | سلامت شد از راه برخاسته
سوار بجری چون ران رخش | زعفت سکندر برون راند رخش
فرنگیش نام او که در دار و گیر | سپاهی شکسته بیک جنبه تیر
کشان وزین نیزه مرده مند | بگوهر زده پیچ کمند
بسکینه نوشی که در روز جنگ | نه شیرش بچشم آمدی نه پلنگ
بر آئین مردان بصحن نبرد | همیگرد جولان دمی خواست مرد
نخست آفرین کرد بر کردگار | که فیروزی او دهد روزگار
پس آنگه دعای جهاندار گفت | که شمشیر تو باد با فتح جفت
وز آن پس زبان تیغ پولاد کرد | ز پولاد هندی سخن یاد کرد
که ای موکب لشکر آرای روم | سواری غریبیم درین مرز و بوم
گرامی کشند دل بمهمان خویش | که نزل عروسی کنند جان خویش
کسانی که هستند زین فن طلاف | در آیند بسم الله اینک مصاف
چو رومی بدنیان وسید آتشی | برون آمد از چینیان سرکشی
به تنگولی ناش چو غرنده شیر | نهنگی بدست اژدهای بزیر
بحمله سوی رومی آورد روی | شتر سید از رومی کینه جوی
عنان در عنان هر دو در تافتند | ستانها بیکدیگر انداختند
چو بودند هر دو هنرمند و چست | خراشی نیامد کسی را درست
نمودند بسیار جولانگری | کسی را نبود از هنر برتری
ز نیزه بشمشیر بردند دست | هم از هر دو تن تارمو نخست
بدشمن فسیبی پل روم نژاد | گریزان شد از پیش چینی چو باد
بدنبال او چینی گرم کین | ز گرمی برابر برآورد چین

چو تندر یکی شد تا تیغ چو برق | گر تیز بنده را از خم ریزد بفرق
در انداخت رومی کیانی کمند | کمرگاه چینی در آمد به بند
چنان کندش از نامی زورناک | که بر بودش از باد و دادش بخاک
همیرفت پویان یل شیرگیر | بخاک اندرون شیر جنگی اسیر
بر اسکندر آمد سوار دلیر | شکاری شه افگن در پیش شیر
فلک را نخود آن فال فرخ نمود | که اول فتح سوی او رخ نمود
بسی گنج دادش بفرخندگی | غنی کردش از گنج بخشندگی
چو لشکر بمیدان نوازش گری | بکین لشکری گشت هر لشکری
برون آمد از بیشه پر دلی | پر از آتش و بادش آب و گلی
بهر جوشنه سبز چون نوبهار | بزیر ابلقی تند چون روزگار
حمایل در افگنده تیغ بر دوشش | حریرش بسر چو بر سر و شش
کمان بسته و ترکش آراسته | جوان شیری از نیستان تاخته
چنان شسته دیوی که پر دیوانگی | در آمد بمیدان مردانگی
خدا را چو در دل ستایش نمود | خداوند خود را ستایش نمود
پس از پیش دستی سخن پیش کرد | حدیث تنومندی خویش کرد
که لشکر شکن طرد رومی منم | که در حملهٔ لشکری بشکنم
بهم دوشم از شست پیکان گشا | لب چینیان را چو چینی قبای
چو زین گفتن پر تهی گشت مرد | سر اندازی از چینیان گشت مرد
فرس راند در ظهر چون اژدها | دلاور بگردش رسیدن رها
بیک حمله تیغش در عدم راه کرد | اجل را بدو راه کوتاه کرد

دگر چینی تاخت بر روی جنگ | بدان سان که بر صید ماهی نهنگ
به تندی برآورده بالای دوش | یکی گرزش از پهلوی هفت جوش
چو پیکر وشد تا شود مرد کوب | که گوییش آهن روان شد چو چوب
برون تاخت دیگر سواری دلیر | بدو نیز شد خرده با زنده چیر
قلم کردش از تیغ سر تا به بن | نشستش بخون هیکل لکد بکت
بدین گونه تا هفده ترک دلیر | ز پولاد هندی در آمد بزیر
دگر چینیان تا گه نیمروز | نیامد برون تا شود کینه توز
فرستاد خاقان به نیروی خویش | دلاور سواری ز پهلوی خویش
نبرد آزمای کینه‌وی نام | کز آسیب او کوه گردی خرام
برون آمد آزاد سروی زبید | چو بر پشت طاوس باز سفید
ز هر هنر بسته از هر لاف | سلاحی که کار آید اندر مصاف
بجنبش نیاورد طرد دلیر | کشیده کمان سوی او تند شیر
بیفگند تیر و نه بر جا رسید | ز پولاد دست و شجا را رسید
یکی نیزه از جوش صفرای خویش | برون راندش سنگ پای خویش
چنان زد سنان در تهی گاه مرد | که باد و پار و فکندش بگرد
روان شد یکی دیگر از قلب روم | چو سروی ز پولاد و سنگی ز سیم
چنین تا چهل رومی سخت کوش | ز یک مرد چینی بجان شد خموش
دلیر افگنی دیگرش گشت جفت | بیک جنبش او نیز در خاک خفت
دگر هیچ کس را نیامد هوس | که در معرکه پیش راند فرس
سکندر که دید آن چنان دستبرد | چو آتش برافروخت چون شیر گرد
چو شمشیر خورشید شد در نیام | برون تاخت او هم سپهدار شام

زشب سایه بر چرخ والا رسید / علم زیر شد سایه بالا رسید
دو لشکر زکوشش عنان تافتند / سوی بنگهٔ خویش بشتافتند

طلایه برون شد ز هر دو سپاه / ز شبخون بدخواه را بست راه
سکندر که ز انگوشه پیروز بود / همه شب در اندیشهٔ روز بود
که فردا کرا پیش راند بجنگ / که پهلو زند با دلاور نهنگ
حریفان در آن بازی اندیشه مند / که بر پیل بایست بندق فگند
وز آن سوی خاقان ز بس چیرگی / شتابنده در خون به صد خیرگی
همی کرد بخشش سر اندازرا / همی داد دل مرد جانبازرا
اگر خفته و گرچه بیدار بود / همه شب در اندیشهٔ کار بود
چو در گنبد آمد براق سپهر / بهرای زرین بیاراست چهر
چنان خورد شبدیز ظلمات دم / کز نعلش بیفتاد مسمار هم
دگر باره شیران بجوش آمدند / بشیر افگنی در خروش آمدند
کشیدند بر قاف تا قاف صف / بکوشش نهادند جانها بکف
دو خسرو میان دو قلب سپاه / چپ و راست گردان لشکر پناه
همان بر دل و میمنه بر عزم کار / برانگیخت از صحن میدان غبار
سنانش ز خونریز پیشینه لعل / بپولاد غرق از کله تا بنعل
چو خود را و خاقان خود را ستود / هم رسم مبارز طلب کرد زود
سواری برون آمد از دو میان / ببرجسته چین بسته کرده میان
بگرمی برآمیخت چون برق تیغ / که برق از تفش آب گشتی به میغ
تگاور سیاهی بزیرش چو دود / برآورده سر بر سپهر کبود
بگردن زنی تاخت بر هم ستیز / بینداخت بر گردنش تیغ تیز

کنیفوی بازنده خم خورد و جست | بزد نیزه و پهلوش را شکست

گذارا شد از پشت رومی سنان | ز دستش برون رفته یکسر عنان

دگر خون فشانی بخون جوش کرد | همان شربت اولین نوش کرد

نبرد آزمائی دگر حمله کرد | هم از مردی مرد مردانه مرد

چنین تا در بدن هنر پر جوان | بنه حمله نه پهلوی پهلوان

دگر در سر کین بیفتاد پیش | که هم سر خود و نهد پای خویش

سکندر بر آشفت زان داوری | که کم گشتنش از یاوران یاوری

ز لشکر وی بشکند خون بود | ولی لشکری بشکند چون بود

حریف ار بشطرنج شد چیره دست | بیازنده چاپک آرد شکست

بساطی دلیری که بی رنج نیست | بیازی کم از نطع شطرنج نیست

بیازوی کوشندگان گشت چست | همین سواران عنان کرد چست

بتندی برون جست کار د شتاب | بر آن موج آتش چو دریای آب

سران سپه نوزش انگیختند | همه در عنانش در آویختند

بصد عذر گفتند کای تاج بخش | تو خورشید ملکی مچه خون درفش

بسی دشمن و دوست اندر سپاه | بدین دوست رومی ز دشمن نگاه

بود پادشه همچون کوه از شکوه | قیامت شود چون بجنبید کوه

اگر صد سر پا بیفتد بجای | تو داری جهان را یکسر بپای

دگر موی از فرق تو کم شود | خرابی به بنیاد عالم شود

یک امروز فرمائی در کین درنگ | که فردا شود بر عدو کار تنگ

بدین داوری شاه را داشتند | عنان وی از دست بگذاشتند

چو در پرده خواب رفت آفتاب | روان کرد شب پرده داران خواب

مکلل شد این نطع نیلوفری | چو دیبا بر اورنگ اسکندری
دو لشکر سوی خانه رفتند باز | بیاسودنها را نوشتند باز
طلایه روان شد بگرد سپاه | بتاقی به پیرامن بارگاه
چو به شد از پاسبانان نفیر | شد از گوش گیری فلک گوشگیر
همه شب سکندر بجوش اندرون | ز خشم بداندیش می خورد خون
همی گشت زان دشمن چیره جنگ | بسودا ز صفرا ز زنگی بزنگ
ز گرمی بر انگونه کز برق تیغ | همی کرد آشام زوبین و تیغ
ز خجلت دلیران درگاه نیز | طمع برگرفته ز جان عزیز
بر آن دل که فردا چه ساز آورند | که بدخواه را سر بکار آورند
چو اسکندر صبح بر شد بلند | در انداخت بر کنگره مه کمند
شد از رنگ سرخی سر کوهسار | چو پیشانی پیل شنگرف دار
بگیتی سپهدار چین از غرور | زمین کرد چون مرزگاه نشور
بغرشی که بر فتح گشتش دلیل | شد از خانه زین بصندوق پیل
سوی جنگ آمد آراسته | نهیب حریف از دلش خاسته
دگر جانب اسکندر شیر زور | بتندی چو شیران نخچیر گور
سر هم از خدنگ و ترپاک ستان | قضا را بتسلیم داده عنان
بجنبید و آمد بسوی مصاف | بسنجی پیه افشر چون کوه قاف
چو شد هر دو لشکر بترتیب راست | حریف از دو سو یک یک مرد خواست
برون زد یکی چینی سخت کوش | بسر بر زره و تیغ چینی بدوش
خرد پیر بود و بسال جوان | فرس چنده و خام برگستوان
بپولاد چین تا بیخ ده منی | بگردن برانداخته گردن زنی

درآمد بمیدان و جولان نمود / نمود ار دعوی فراوان نمود

برون آمد از قلب رومی یلی / برآورده تا آسمان سیلکی

بزور توانائی آهرمنی / بپا تندی پولاد رویین تنی

یکی حربه در دست خارا شکاف / که بگشاید از بیضه کوه قاف

رسید و زد آن حربه را نابدار / بسر تا بچینی نیز خورد از سوار

هم او را سر از تاج آمد بگرد / هم این خفت بر جای کان حربه خورد

فتاده بیک جا دو رزم آزمای / بجا هر دو مرد و رفته ز جای

زرویین دگر حربه ساز کرد / بصحرای کین رفت و پرواز کرد

عمودی بگردن برافراشته / که بی ستون بر ستون داشته

برو تاخت چینی سواری چو پیل / زده جامه در ماتم خود به نیل

قزاکندی ازرق کشیده بتن / که هم جوشنش بودی و هم کفن

یکی نیزه بید بر کف سفید / سنان بر سرش رسته چون برگ بید

چو با یکدگر در نبرد آمدند / ز لرز زمین زیر گرد آمدند

بسختی که زورومی سخت زور / سرش در آغوشش کرد گور

برین گونه ده چینی تیز کین / ز جان پاک گشتند چون نقش چین

دگر تا شب از چینیان زبون / بمردی سواری نیامد برون

سر چون برآب دفکند آفتاب / برآورد شب تاج خود ز تاب

شب تیره در صحن زنگار گون / چو هندوی تاج زن آمد برون

دو لشکر بلشکر گه آمد فراز / یکی سرنگون دیگری سرفراز

سکندر از آن ترکهای پیش / شکیبا شد و لختی آمد به پیش

چو شب پرچم خویش در خون کشید / زمین طاس خورشید بیرون کشید

شغالی که زد از افق تا بدور
بزد تیره بالا سنانهای نور

دو دریا دگر باره جوشنده گشت
بهر سوی خیلی خروشنده گشت

ازان سیل کافاق را در گرفت
کران تا کران موج لشکر گرفت

ز جولانگه رومیان بید رنگ
کنابون رومی برون شد بجنگ

ملوکانه تیز کینی آراسته
پلنگی ز کوهی بر خاسته

بکف کرده قلابی الماس گون
کزان پیل را در کشیدی نگون

بمیدان شد و چالش آغاز کرد
بتحسین خسرو زبان باز کرد

چو لشکر سکندر باواز گفت
بنام آوری نام خود باز گفت

قرا نام چینی سپهی پر ستیز
اجل را زبان داده از تیغ تیز

همین غورد بر جان رومی دریغ
بگردش در آمد چو بارنده میغ

بتیغی که تند بروی بانورد رست
قرا کند بدر بید واندام رست

چنان رومی انداخت قلاب را
که چون بزور آویخت قصاب را

بزخمی گریبان گهش چاک کرد
ببالا بر آورد و بر خاک زد

قرارا چو در خود قراری نماند
دگر بیقراری فرس پیش راند

ازان راست زخم کژ انگیخته
شد او نیز بر کنگر آویخته

دگر رهزنی کرد آتش شتاب
شد او نیز زان زخمه گرمخواب

برین گونه تا سیزده پیل مست
بزخم گرگ راست در خون نشست

دگر راست بازی نکرد ایستاد
که کژ باز کشتن توانند نهاد

چو قلاب سیم از کمین زد هلال
بخون غرقه شد ترک چینی خیال

شهاب از سر نیزه دیو سوز
شد آتش فکن در سلیمان روز

دو لشکر بمنزل شد اندر مصاف
گروهی بخجلت گروهی بلاف

همه شب نخفتند تا صبحدم ‌‌ ازین سو بشادی ازان سو بغم

جهان را چنین فتنه با هم بسیست ‌‌ که رنج یکی راحت دیگریست

پطاریم چون سازد آواز را ‌‌ نوای چکاوک بود باز را

بتشویش جان روبهان بیقرار ‌‌ ملک را تماشا سگان را شکار

دگر روز کاشغر برون تاخت مهر ‌‌ یک اسپه دوان شد ز روئی سپهر

رزم سکندر با خاقان چین و هزیمت خوردن خاقان چین از پیش سکندر

کمان مه نو که شد جفت تیر ‌‌ کشیدن بنا راست گردون پیر

دو خسرو دگر باره گشتند تیز ‌‌ سلامت شد از چار سو در گریز

کشیدند صفها بمردانگی ‌‌ ز روئین تنان شد زمین آهنی

همان پیل جنگی کتابون گرد ‌‌ عنان نبرد اژدها را سپرد

بدستش همان پیچ قلاب دار ‌‌ بخونریز هم تشنه هم آبدار

همان سرفگن تاخت از چینیان ‌‌ که سرپیش زان زو ز پیشینیان

به تندی فرس بر کتابون فگند ‌‌ ز حمله تزلزل بهامون فگند

کتابون در افگند قلاب را ‌‌ که بر سیل آتش زند آب را

چنان تیغ زد چینی تیز گرد ‌‌ که خطی قلم گشت در دست مرد

چو قلاب را قلبه زد چنان ‌‌ که هم نیزه بیکار شد هم سنان

بزد بر کتابون چنان برق تیغ ‌‌ کزو خون روان شد چو باران زمیغ

رگ گردنش موج زد تیزیش ‌‌ همه خون او کرد در گردنش

کتابون گلوی ز شمشیر چاک ‌‌ ز توسن بغلطید در خون و خاک

خروش از صف چین برآمد بلند ‌‌ دل رومیان خسته گشت از گزند

شه رومیان چون چنان دید حال | کہ لشکر ہراسندہ شد زان خیال
بدل دادن لشکر ناشکیب | گران کرد بر خنگ ختلی رکیب
بخواہشگری نامداران عہد | عنانش گرفتند کردند عہد
کہ شاہا تو شمع همہ چون شرار | بہ پروانگی کار بر ما گزار
چو باشد بسے باشہ پرواز را | چرا رنجہ باید شدن باز را
بر آنها بر آرد جہان رستخیز | ازان پس تو دانی و شمشیر تیز
وگر جامہ دشمن افتد بہ نیل | بفیروزی شاہ باشد دلیل
بسے زین نمط گردنان سپاہ | سخن تازہ کردند ز اخلاص شاہ
چو بود آتش لفظ را شعلہ تیز | فروزندہ تر گشت زان آب نیز
عنان بستہ و داد پیوند را | قدم پیش زد راہ جو بند را
چو شیران بر آہیخت سلبت دلیر | دل خصم را دادہ زان موی شیر
تبارک ز پولاد سبزش کلاہ | فرس خنگ و برگستوانش سیاہ
بقامت یکے جوشن بے بہا | کمندے بکف کردہ چون اژدہا
جوانمرد چینی کہ مغرور بود | شکست خودش خاطرش دور بود
بگردش در آمد سکندر بکار | بگردندگی گشت چون روزگار
کمند آنچنان کرد بر تاب سخت | کہ کند از زین آن خسروانی درخت
کشانش سوی لشکر خویش برد | ہزیمت لقاتب بد اندیش برد
بر آمد یکے غلغل از رومیان | بخون جست کردند ہر سو میان
چو خاقان چنان دید رفت از شکوہ | بجنبید با لشکر ہمچو کوہ
بہ تندی سوی رومیان حملہ برد | بخونریزی و کین کشی پے فشرد

سکندر چو بدخواه را گرم دید ۞ بکوشش نه هنگام آزرم دید
سلیمان شد و باد را راند زود ۞ چه بادی که هم دیو هم باد بود
صف روم را نیز آواز داد ۞ فرس را بجولان عنان باز داد
دو دریای جوشان بهم باز خورد ۞ قیامت در فتنه را باز کرد
سواران عنان در عنان تافتند ۞ یلان روبرو تیز بشتافتند
ز بس گرد بر جانش انگیختند ۞ زمین و فلک با هم آمیختند
غو کوس آرامش از دل ربود ۞ در افگند غلغل بچرخ کبود
دهل زان تهی مغزی کاندروست ۞ سخن گفت با فتنه در زیر پوست
ز جوش درون مرد را پیچ پیچ ۞ ز هر موی خون جست بر جا چو جوی
هر آن تیر باران که آمد فرود ۞ پلارک همی گشت و جان می ربود
ز باران تیر و ز تیزاب تیغ ۞ بناهای گل رخنه شد بی دریغ
دو روزن که پیکان زره بر گشاد ۞ دو در روانهٔ مرگ در تن گشاد
سبک مرگ مهمان شد از یکدریش ۞ بدون رفت جان از در دیگرش
ز شمشیر تاب الگن تابناک ۞ برآمد ز هر جانبی چاک چاک
طراق سر از گرز پولاد بند ۞ همی خواند اجل را ببانگ بلند
مشبک شده سینها از سنان ۞ یلان زان مشبک تماشا کنان
ز غلطیدن کشتگان در مصاف ۞ شده پشته بر پشته چون کوه قاف
سراسر شده روی صحرای چین ۞ ز بس نقش پیکان چو دیبای چین
بهر سو ز آواز ساغ کمان ۞ شتابان شده کرکسان آسمان
ز تنهای صد پاره و شاخ شاخ ۞ شده طعمه بر گرگ ره بی فراخ
هراسندگان را دران رستخیز ۞ شد از سیل خون بسته راه گریز

بکوشش دلیران شمشیر گیر ‏ برغبت دوان پیش شمشیر و تیر
سکندر خود آشفته چون اژدها ‏ عنان کرده بر صید شیران رها
بهر حمله کز خشم بر زد سرے ‏ شگافے در افگند در لشکرے
بران تن که زد خنجر کینه کوش ‏ روان شد سرش بار گویان دوش
همه سو که شمشیر او کاره کرد ‏ یکے را دو کرد و دو را چار کرد
چو دشمن دوئی در سر خویش داشت ‏ زمانه سرش همان پیش داشت
چو خاقان نگه کرد کان پیل زور ‏ بسے شیر را کرد مهمان گور
به تندی بران پیلتن راند پیل ‏ چو ابرے که آید بدریائے نیل
درانداخت خرطوم را پیل مست ‏ که در شیر جنگی در آرد شکست
دویدند فوجے دلیران روم ‏ چو طوفانِ آتش بتاراج موم
کشادند ز انگوشه یاران نفیر ‏ که از پیل خاقان برآمد نفیر
دواسے ملک تیره زد چنان ‏ که شد غرق در کوهِ آهن ستان
شد آزرده پیل شکن یافته ‏ بآزردگی راند و تافته
درافتاد در لشکر خویشتن ‏ شکست آن شهِ قلب لشکر شکن
چو دیدند رومی سران حال شان ‏ برفتند چندان بدنبال شان
تعاقب نمودن نه از راه بود ‏ که مردانه ک روز بیگاه بود
سکندر دران معرکه بے خلاص ‏ بفیروزی بخت رست از قصاص
زبادان گردش نامدے یاوری ‏ کجا رسته گشتے دران داوری
چه کار آید ان یار ناسازگار ‏ که هنگام سختی نیاید بکار
بدشوار بیت یار شایان بود ‏ باسانیت خود هراسان بود
بهر کارے بے یار مگذار گام ‏ که بے یار کارے نگردد تمام

چو کار افتد حاجت آید بیار / مرا با تو چون کار نیفتد چه کار

همه روز تا شب در آن رستخیز / دو رویه همی رفت شمشیر تیز

چو خورشید برقع بهر خاره کرد / فلک سرمه در چشم سیاره کرد

کشید آسمان بهرمان کبود / حریر معنبر بپوشید زود

دو لشکر ز خونریز باز آمدند / بتدبیر در حیله ساز آمدند

یکی خسته را مرهم ریش کرد / یکی نوحه بر مردهٔ خویش کرد

یکی شب باندیشه غایب گذاشت / یکی در رهِ غایبان چشم داشت

یکی پیش خسته بپای فشرد / یکی زنده باز آمد اما بمرد

سکندر چو باز آمد از رزمگاه / بخلوتگهِ خسروی کرد راه

هنر پرورے که خود بستش اندر شکار / درو خواند تا پرسدش سرکار

جوانمرد را بسته بردند پیش / سلاح و سلب بر آئین خویش

سلاحش بفر بود تا برکشند / زره از تن و خود از سر کشند

کشادند چون پوششش ابر وام / بزیرش چه بینند ماہے تمام

بهشتی وشی رشک غلمان و حور / که در وے نظر خیره گشتے ز نور

فریبنده بازی گرے چون پری / پری را دو چشمش داده در دلبری

ز زنجیر زلفش سخن ساے خویش / خود افگند زنجیر در پاے خویش

بناگوشے از برگ گل تازه تر / رخ از مشتری عالی آوازه تر

چو باغ شگفته بفصل بهار / پر از لاله و سوسن و سیب و نار

غزالے نه هر غمزه شیر افگنی / ازین شوخ چشمی و چشمک زنی

سر انداز چشمے چو ترکان مست / نه هر غمزهٔ دور باشی بدست

کرشمه نه هر غمزه خون کردنش / شبے بار خون داده در گردنش

ز هر خنده شوری برانگیخته | ز هر موی جانی در آویخته
دهن تنگ لبها یاقوت رنگ | جهانی نمک در نمکدان تنگ
سکندر نگه کرد چون سوی او | فرو شد بنظارهٔ روی او
تماشای او دید بیخویش گشت | کش از پیش دیدن هوس بیش گشت
گه از بیخودی لعل خندان گزید | گه انگشت حیرت بدندان گزید
عجب ماند از آن داوری تا بدیر | که آهو چگونه شد آن شرزه شیر
نه آهو غزالی چو خورشید بود | که روشن تر از جام جمشید بود
چو وا یافت سررشتهٔ عقل و هوش | طلب کرد گوهر ز گوهر فروش
بدو گفت کای شمع خوبان چین | غلط میکنم کافتاب زمین
بگو تا که و نژاد تو چیست | پدر و نیکوی کار سازت کیست
اگر مروی این حسن و فرمایه کجاست | بنفش گلست تا رو سیبت کجاست
و گر زن شده زن چنین کی بود | که از تاب او شیر در خوی بود
هزار آفرین بر چنین مادری | که زو زاده شد چون تو نیک اختری
ببوسید مسند خسروان | شگفته شد آن آزاد سرو جوان
بلب لعل شکر خنده کرد | بساطی دعا را پر از قند کرد
که شاها سرت زیور تاج باد | فلک را ز تخت تو معراج باد
بفیروزی اقبالت آراسته | ز سهم تو جان حسد کاسته
ز من ماجرایی که در خواستی | جوابی ندانم که در خواستی
من آن نازنین سرو نوخاستم | که در خاک چین قامت آراستم
پدر داشتم چون دلاور نهنگ | یگانه بچندین هنرهای جنگ
بپیکان چون موی خاراشگاف | ندیده کسی پشت او در مصاف

هر آن دست بردی که گاه نبرد … یکے صد کند زور بازوی مرد

نه بینند بودش چو فرزند هیچ … بتعلیم گوش مراد او بپیچ

چنانم در آموخت در آئین کار … که بر من نشد دیگرے کامگار

پدر آمدن که شد پیش همتائے خویش … مرا برد بهتر تماشائے خویش

چنان کردم اول تماشائے او … که آخر نگه داشتم جائے او

طریقے کز و در نظر داشتم … یکے را از صد بهره بر داشتم

چو بس چیره کرد از دلیر افگنی … چو من آهوئے را بشیر افگنی

باندرز فرمود کائے نیک بخت … ترا جلوه گه رخش زیبد نه تخت

تو مردی مزن تا زنو هوا این چه رو … بجوئی زنان برنیاری غریو

بجائے که باشند شیران دلیر … ولادرت تا اندر بے بود ماده شیر

گرت خواستگاره آید از همسری … اگر شاه باشد وگر چاکری

نخواهم که ناکرده دست آزمائے … کفے گوهر خویش را دستمائے

کسے کت بمردی زبون آورد … بتزویج خویشت زبون آورد

من آن پند آن کاردان کهن … جز از شیردی نگفتم سخن

چو او رفت دوران روشن گذشت … هنرهائے میراث بر من گذشت

بسا نامور کز تمنائے من … بجانش گرامی گشت همتائے من

غرورش چنان کرد بر خاک خفت … کز آسیب بخوابه در خاک خفت

کسے بر من از کینه تیغے نه ریخت … دگر ریخت یا کشته شد یا گریخت

ملک نیز دیدست در رزمگاه … که از چند تا ربودم کلاه

تو خود چون به پیکار من تاختی … کمندم بگردن در انداختی

چنان بانگ زد بر من اقبال خاص … که جز جان سپردن ندیدم خلاص

مرا این چه فرخنده بختی است نیز   که گشتم چو تو خسروی را کنیز

چو پند پدر بود با گوهرم   که پیوند تو گر من بود شوهرم

کنون ایزد آن در بسلک تو بست   بسلک دگر چون تواند نشست

اگر در خورم خاص کن در نظر   وگرنه به تیغم ببند از سر

که گر درای تو زین تن گریز   دگر کس نه بیند مگر تیغ تیز

درین چاره خاقان بپی افشرد   سپهر لشه با سینه دست برد

چو روزی ترا بود حلوای من   که یارد که گردد شکرخای من

هر آن لقمه کش دو داری نگاز   به روزی خوران چون توان داشت باز

چه خوش گفت دانا که دیرینه بود   که کس روزی کس نیارد ربود

اگر چند کوشد نگهبان باغ   خورد آخرش میوه گنجشک و زاغ

بسا جره کز باز بودش خلاص   به مهمانی گربه شب گشت خاص

سکندر که هم در نخستین نگاه   تمنای دل برده بودش ز راه

برون داد با ماهِ ناکاسته   جوابی بصد پوزش آراسته

که ای نازنین مهمانِ عزیز   ز رخ میزبانِ دلم گشته نیز

برینگونه ار است یزدان ترا   چرا دل نخواهد بصد جان ترا

نکوئی و چندین هنر بر سرت   که یارست خریدن جز اسکندرت

بکدبانوئی در شبستان گرامی   که رومی ترا بنده شد کدخدای

بگفت این و فرمود تا مهمان   شه از بارگه سوی خرگه روان

صراحی طلب کرد و در می نشست   هم ساقی و شاه ساقی پرست

کسی را که شکلی چنان همره بود   گرانی عنان تا بدا ابله بود

چو گردنده شد دور از آن شراب   فرو خفت و رغبت در آمد بخواب

صنم غمزه‌ها را در افسون فگند　　طلسم خود از پرده بیرون فگند
بر آهنگ راهش طلب کرد چنگ　　بجادوگری در بر آورد تنگ
رهی زد که چون جا سازد بگوش　　شود زنده بیهوش و مرده بهوش
چو زان نغمه شد شاه را گوش تر　　دران بیهوشی گشت بیهوش تر
هزار آفرین گفت بر کردگار　　که داند بدین گونه بستن نگار
چنان گشت دلدادهٔ آن پری　　که میداشت جان را بافسون گری
همه شب ز افسون آن خوش نوا　　همی کرد اندوه دل را دوا
چنان دل سوی عیش راهش نمود　　که رغبت سوی خوابگاهش نمود
چنان ماند بر روی گل ناشکیب　　که یادش نیامد ز خرما و سیب
نصیبش ز چندان بساط هوس　　نشاط و نظاره بود و بس
بیا ساقی آن وعدهٔ تلخ کام　　که شیرینی عیش ریزد بکام
بده تا بشیرینی ریزد بکار　　که تلخی بسی دیدم از روزگار
بیا مطربا برکش آواز تر　　دماغ مرا تر کن از ساز تر
روان کن که خشک است رود رباب　　ازان دست چون بار الست آب
ز دولاب چرخ آنکسان راست آب　　که آسان نیارند در خون شتاب
چو دشمن زبون گردد احسان کنند　　بقدرت جوانمردی جان کنند
چو مجرم بخواری شود عذر خواه　　برحمت کشد آستین بر گناه
توانا چو پیش تو شد ناتوان　　مزن گرچه دشمن بود ناتوان
کرم کن چو دست تو بالاتر است　　که بخشایش از خشم زیباتر است
بگاه گنه غصه را رخنه بند　　که خود بی گنه ایمن است از گزند

بآمرزش مجرمان کن شمار | گر امید داری بآمرزگار
ترا چون ز یزدان بزرگی عطاست | بتعجیل رسم سیاست خطاست
گر اول توقف کنی در قصاص | توان کشتن ازانکه ندوی خلاص
ولیکن چو قالب پراگنده گشت | نیارد بفرمان تو زنده گشت
چو از هم شد این خاک رنگین جست | نگردد سفال شکسته درست
بهم کن که تا مادر مهرسنج | بران طفل خود چند بر دست رنج
که جلاد خونی بشمشیر تیز | برآرد بیک لحظه زو رستخیز
کجا دید قصاب رنج شبان | تبر زن چه داند غم باغبان
چه باید بر او از کسے کینه ساز | متاعی که دیدن بسا ریش ناز
چه باید چنان پیکرے کاستن | که بتوان از و هوی آراستن
درختے که اکنون برآمد بلند | توان در یکے لحظه بیخش فگند
نگو مرد صاحب گشتم اندر نبرد | یکے زنده کن تات خوانند مرد
چه بیهوده داری بدانش سرے | بکش تیغ بر گردن دیگرے
شو زود کیسه ربایت دیگران | مگر پشت دستے که ساید بران
بهر جا تو در تخم جاسے مزن | چه جائے که خود تا توانی مزن
که خویش اندران کشته خون رود | که جان باز ناید چه بیرون رود
بجو ندیز خلقے مشو تشنه دوست | ترا نیز خون نیست آخر بپوست
برزم آن کسے را شمر گرم خیز | که با هم به تیزی شود دست تیز
زبون گشته را تیغ و خنجر زدن | بود بر رگ مرده نشتر زدن
بدنبال آهو چه پوئی چو شیر | اگر شیر مردی پیے شیر گیر
که عزت ازان نیست چون شود | چو شه خوار اگر خسته لے حسود

عزیزان که خشم ذلیلان خورند — شتروار خار مغیلان خورند
اگر خنجر آشنا مد و دور باش — گلوی مشعبد نشاید خراش
چو مرد از هنر هست مطلق عنان — نترسد ز بخشایش دشمنان
چو مارے به بند آورد مار گیر — نوازد چنان خوئی را بشیر
تحمل بهنگام صفرا خوش ست — که صفرا بدن ریختن ناخوش است
بلطف آن گهے گوش کائی بتاب — چو آتش نگیرد چه حاجت بآب
بران نیک بختان هزار آفرین — کز افتادگان دور دارند کین
ز رستم فزون بود سهراب گرد — که درمانده را دست خون نبرد
ستورے که در جله پوید فراخ — برافتاده نه خمے نیارد ز شاخ
سگے کت بخوردن در آید شتاب — چو پیش نشینی نشیند ز تاب
ستوره سگے کو زبون پیش بود — به از مردے کو زبون کیش بود
برو تیغ زن کو بود تیغ گیر — که نه اهلے بود تیغے بر اسیر
چو در بند زنجیر باشد تنے — زنے گر دلے پهلوانی زنے
نه در شیربان از دلیرست شور — که با شیر زنجیر آید بزور
اسیرے که در بندت افگنده سر — چو آزاد کردی شود بنده تر
اگر صعوه را گذاری ز دام — ازان به که سیمرغ گیری بدام
چو زر بخشی آید همین حد بیست — به بین بخشیدن جان کے چیست

حکایت دو وزیر که یکے آتش غضب پادشاه را مدام تیز کرد و دیگری با آب بیان فرو نشاند

یکے را ز شاهان صاحب سریر — قوی دستے از دشمنان گشت اسیر
بشد بر گشت آنکه هشیار تر — که دشمن بکشتن سزاوار تر

چو دستور را از روی دستور جست — نشد رخصتش بر سیاست درست

برغم دل فتنه رای همه — سخن گفت بر عکس رای همه

که در رسم شاهان باسید بیم — قصاص عدو کشتنی شد قدیم

اگر خسرو این حکم دارد روان — بود خسروی چون دگر خسروان

دگر ز لطفه داره اندسے — نباشد ز شاهان چو تو دیگرے

خردمند کین داستان یاد کرد — ملک را ز خون کردن آزاد کرد

بدین پایگاهش بهنگام کار — هم این رسته گشت و هم آن رستگار

هزار آفرین بر چنان رهنمون — که پیش بزرگان نکوشد بخون

گرفتن سکندر سیمرغ خاقان را چون مرغ چینی و شکست افگندن در جناح او و صید را در چنگال گرفته سوی دستگاه شاهی بازگشتن و آن بلند بین کم شده بجو صله فراغ فارغ البال گردانیدن و آزاد کردن

خجسته عمل زان گه بارگاه — چنین پرده بردارد از کارگاه

که اسکندر از بخت فیروزمند — چو آورد صیدی چنان در کمند

بدولت لب عیش پرخنده داشت — بر ان زندگانی شبی زنده داشت

چو زنگی شبی دید روی سیاه — ور آئینه عالم آرای ماه

زد آئینه ماه را بر زمین — بجنبید ناگاه صبح از کمین

روان کرد شه تخت خورشید را — بمنزل رها کرد خورشید را

بجولانگه آمد سمند آراسته — بکوشش چو خورشید گه خاسته

وز ان سوی خاقان شوریده مغز — ز نا آمد فتح در پای لغز

همه شب نیاسود جانش ز تن — ز سودای گم گشته خویشتن

درین عزم که تا کی شب آید بروز | که چون شمع خود را کشاید بسوز
بزد کوس و بر پشت مرکب نشست | بصحرا از رزم آمد و پرده بست
رسولی فرستاد بر شاه روم | که تنگ آمد از وحشت مرز و بوم
چنین تا که از صبح گه تا بشام | سپه در زره بارگی در لگام
دو تو گشت پشت هیونان زبار | فروماند بازوی مردان زکار
بخوردن بود سیری از شهد شیر | رها کن که از تیغ پیکان و تیر
تهی گشت در کشت دهقان گیاه | گریزنده شد کاروانها ز راه
رعیت برون شد ولایت خراب | نه آسودگی ماند کس را نه خواب
زبردست چون سر برآرد بجنگ | سر زیردستان در آید بسنگ
چو آشوب شمشیر گیران بود | فرومانده را خانه ویران بود
بجائی که کوشند پیلان بزور | غبار مغاجا برآید نه مور
تو ای تاجور کامدی در نبرد | بمردی کن این داوری نی بمرد
به پیکار اگر با منی کینه سنج | سپه را چه بیهوده داری برنج
چو کاری میان من و تست و بس | چه جوئیم فرمادِ فریادرس
بیا تا بهم دست بیرون کنیم | زره در غوی و تیغ در خون کنیم
بکوشیم تا بخشش کردگار | کرا بر سر آید سر انجام کار
ز ما هر دو تن هر که آید بجای | بود بر سر ردم و چین کدخدای
چو نزد سکندر رسید این پیام | دران کام جوئی دلش یافت کام
برون تاخت چوگانی خاص را | شتابنده شبرنگ رقاص را
سوی حربگه تاخت با ساز جنگ | بران سان که نخچیر جوید پلنگ
میانجی بخاقان خبر گفت باز | که اینک برزم آمد آن رزمساز

دلش گرچه بود دست از اندیشه پاک
دران پیشدستی شد اندیشناک

ولیکن چو خود خوانده بودی به پیش
چگونه عنان تابد از گفت خویش

روان شد ز جولانگری ساخته
ز رحمت بقافانه پرداخته

چو پیلان جنگی دران لعب گاه
درآمد بشطرنج بازی دو شاه

نخست از کمان ناوک انداختند
ز یکدیگر آماجگه ساختند

چو بودند هر دو هنرمند و چست
نیامد بر آماج تیرے درست

ز ناوک سوی نیزه بردند دست
ز هر دو دران نیزه چوبی نخست

بشمشیر گشتند دست آزمائے
دران هم نشد قابلِ دست سائے

دو جنگ آزما دست آزمائے شگرف
همه زندگانی درین کرده صرف

چو کردند چندانکه بود از هنر
نگشتند فیروز بر یکدگر

ز نیروی بازوی پولاد سخت
دوال کمر را گرفتند سخت

چو پیلان که خرطوم درهم زنند
بپیچند خرطوم را خم زنند

به تاب و توان درهم آمیختند
قیامت ز یکدیگر انگیختند

بسے دست بازی نمودند سخت
دو جانب بجنبید بیخ درخت

هم آخر قوی دست شد شاه روم
رقیبا در بر بودش چو تکلے ز موم

فرس تاخت بازو برافراخته
ز بازو گهے را ستون ساخته

خروشش از صف رومیان بانگ بر
ز ترکان چینی تهی گشت سپهر

درافتاد در قلب خاقان شکست
برآورد رومی بتاراج دست

سکندر ببخشود تا بے دریغ
سلاح افگنا نرا نراند تیغ

به پیمان شد زینهاری شدند
بران زینهار استواری شدند

دگر کس بمردی برابر شود
بکوشند تا تیغ بے سر شود

به نیرنگ و هنجار اسیرش کنند ... چو در تابد آماج تیرش کنند

چو رایش بر آن نیک‌خو ساز گشت ... سپه تا هزو کرد و خود بازگشت

سرافراز گشته بکاری چنان ... بدام او فکنده شکاری چنان

بفیروزی آمد سوی بارگاه ... بفیروزه گون چرخ برزد کلاه

بفرمود تا جامه‌داران براز ... فراکند مهمان کشادند باز

گرامی یکی جامهٔ شاهوار ... که نی بود او بود پیدا نه تار

پس از شستن شخص خورشید تاب ... کشیدند برشی چو بر گل گلاب

چو گرد سواری ز تن دور شد ... تن خاکی آئینهٔ نور شد

ملک دست بگرفت بالا نشاند ... بهم زانوی بر سریرش نشاند

دلش داد و سوگند ها خورد چند ... که از جان او دور دارد گزند

همه روز با برگ سازندگی ... همی کرد مهمان نوازندگی

چو آمد شب تیره مهمان روز ... برافروخت مه شمع گیتی فروز

فلک میزبان وار از جیب بر ... بدامان مهمان فرو ریخت در

بفرمود فرماندهٔ روم و شام ... که مهمان کند سوی بستر خرام

جهاندار خاقان بیدار بخت ... بخرگاه خواب آمد از اوج تخت

بخواب خوش آسوده شد بی‌هراس ... که بودش امان سکندر سپاس

چنین شب بسی خفت دلشاد و خفته ... بامید آزادی آزاد خفت

شب و روز با خسرو مهر توز ... ز عشرت ندانست شب را ز روز

سپاه سکندر بر ایشان که خواست ... بغارت همی تاخت در چپ و راست

دران ره که یغما سر و تاج بود ... سپه تا دو هفته بتاراج بود

همه لشکر چین از بی‌سری ... درآمد بزنهار اسکندری

گروهی خراشیده تیغ و تبر
گروهی بزنجیر خواری اسیر

به هنگامه رومی گران تا گران
زمین شد زبار غنیمت گران

ز بسیاری رخت و اسپ و شتر
دل و دیده مفلسان گشت پر

کسی کو بخانه قفائی نداشت
نهان خانه بی متاعی نداشت

زمین خیز چین چیزهای عجیب
که دل قوت بخشش جان را نصیب

ز سیفور و دیبا و خز و حریر
ز کافور و عنبر ز مشک و عبیر

گران مایه‌های رعایت برون
پدیدار زیبا بقیمت فزون

زجوه توده بر توده در هر وطن
ظریف بخرمن جواهر بمن

ز سرمایه چندان در آمد بشمار
که دریا بدانرا مهندس شمار

جداگانه گنجینه شاه چین
که خم گشت زان بار پشت زمین

بگنج سکندر فرو ریختند
دو عالم بیکدیگر آمیختند

چو آهسته شد لشکر ترک تاز
کسی را بجنبش نیامد نیاز

سکندر بهمین روز از بامداد
بر اورنگ شه چون جم و کیقباد

ز فرخنده رایان و فرخ نیان
برآراست بالای برسم کیان

ستادند فرمان بران رو برو
بزرگان کشیدند صف سو بسو

خروشش نقیبان بر آمد بماه
زمین سای شد خسروان را کلاه

چو گشت انجمن زانجم آراسته
فروزنده شد ماه ناکاسته

طلب کرد خاقان آفاق را
گره باز کرد ابروی طاق را

چو آمد بر اورنگ والاش جست
دو سرو از یکی بیخ شمشاد رست

بفرمود تا هر چه در سوز کین
غنیمت بدست آمد از شاه چین

گروهی سوی بارگه آمدند
کم و بیش در پیش شاه آمدند

کسے کو کند رشته تا بے نهان | رسن از گلویش برندازجهان

چو فرمان شه سوی لشکر رسید | غنیمت ز هر جانبے در رسید

ز کالا و از مردم و چارپاے | بقدر سه فرسنگ پر گشت جائے

چو حاضر شد اسباب چین هرچه بود | اسیران چین را طلب کرد زود

نوازش ز غایت فزون کرد شان | رسنها ز گردن برون کرد شان

بفرمود تا لشکریے قیاس | دهد رخت کالا بکالا شناس

دویدند جویندگان تن بتن | طلب گار سرمایهٔ خویشتن

ز هر جانب از تخت والای خویش | بدست آوریدند کالاے خویش

همه چینیان با همه برگ و ساز | بدرگاه شه میرسیدند باز

چو شد بر سر رخت خود هر کسے | نشد هیچ ضائع مگر اندکے

پژوهنده بر حکم فرمان شاه | شد از خاصه شاه چین عرضگاه

متاع ز هر جنس بیش از شمار | که در دفتر آورد دفتر نگار

بخاصان خاقان اشارت نمود | که بر حکم خط باز جویند زود

دویدند فرمان پذیران چو باد | نمطهاے گم گشته کردند یاد

جداگانه اسباب هر کارگاه | همه بار کردند از بارگاه

بزرگان تلف شد بغارتگری | فزودندش از گنج اسکندری

گر افسانه از توسنے گشت گم | فرس بود تاوان آن بسته دم

چو زان مرد مهمان مردم فریب | رسیده دلانرا در آمد شکیب

جهاندار برخاست از جای خویش | بتعظیم شد پیش مهمانِ خویش

ز مهمان نوازی شمارش گرفت | نوازش کنان در کنارش گرفت

پس آنگه دهن چشمه نوش کرد | ز لعل خوش حلقه در گوش کرد

بدو گفت کاین شوو تاجدار — که رام تو شد گردش روزگار
اگر ناگه از دور این سپر طاق — گرفتار شد اختر ت در محاق
مه و خور که نور است پیوسته شان — گرفتار عاقبت هست شان
دگر روشنا تر اکه بینی جمال — هم این نه انداز هبوط و وبال
کسے را در آفاق صورت مبند — که در پایه آسائشے بے گزند
جفا گر چه بے سپر افلاک نیست — چو من مشتری با شمت باک نیست
زمانه که داوے چنین پائے نغز — درین تعبیه بازی داشت نغز
که از کین مهرت روائی دهد — با اورنگ ما آشنائے دهد
ز بادور بود اینکه آن داوری — تر الکے شدے با من این داوری
بسا کار کش رو بد شوار هست — چو بینی ز دولت بر و یاری است
کجا باز داند چو شد پائی پست — که خواهد ز بر دست سلطان نشست
چو بسته شود سیل نرسد ز بات — بماند که روغن خورد با نبات
دو روزے گر آزردی از تخت خویش — بپاداش او یافتی تخت خویش
چو با چین کشادیم ز ابروی چین — مبارک ز سر بادت اقلیم چین
بگفت این و فرمود کار نہ پیش — سلیحہائے شاہانہ ز اندازه بیش
گرانمایہ ہاے که شایان بود — سزاوار کشور خدایان بود
بیک چشم زد خازنان گرم خیز — جہان در جہانگرد گنجینه ریز
چو شه دید جمع انچه بایسته بود — روان کرد جائے که شائسته بود
بخاقان یکے تاج زرین سپرد — که خورشید زان روشنی رشک برد
زگوهر مکلل یکے تخت عاج — بہائے دے اقلیم چین را خراج
سزاوار این مایه گنج شگرف — که عمرے دران نقشش گشت حرف

تگاور هزار اسپ تیزے نژاد | بپاے دوان دست برده زباد
هزار دگر اشترے سرخ موئے | سبق برده اندیشهٔ گرم پوے
غلامان رومی و قفچاق و روس | کنیزان آراسته چون عروس
زجنس جنبش خادمان سراے | ملون سیاهان قیمت فزاے
هزارے ز هر نوع زیبا و چست | که در چست آن خز و گشت شست
همه پیش فرمان ده چین کشید | سرش را ز نعمت به پروین کشید
بزرگان را ز پا تا بفرق | ز خلعت میان گهر کرد غرق
جداگانه بر هر گرانمایه | کرم کرد بر قدر هر پایه
بفرمود پس تا بدان عز و ناز | رود میهمان جانب خانه باز
سپهدار چین زان نوازندگی | ز سر یافت سرمایهٔ زندگی
چنان گشت شرمنده ز احسان خاص | کزان بندگی خویش نبودش خلاص
فراوان دران راحتش بود رنج | چه از بار منت چه از بار گنج
ز بس کاندران داوری شاد شد | دلش صید گشت از تن آزاد شد
ز بخشایش و بخشش بی شمار | زبانش ز پوزش نمیکرد کار
بصد شرمناکی و خجلت گری | بغلطید بر نطع اسکندری
ثنا از نده را معذرت ساز کرد | بلشکر نوازش زبان ساز کرد
که آباد بر وارث ملک جم | که پیرآن کند عالم آباد کم
اگر بر وے داغ واند نهاد | به دو مرهمے هم تواند نهاد
بچشم ار چیزے ستاند کس | باحسانش گنجے دهد باز پس
دگر ملکے از تاجدارے ربود | دو چندانش بخشید هنگام جود
چو دشمن قوی شد زبون سازدش | ولے چون زبون کرد بنوازدش

بسا راهزن شیر مردم ربای — که گمگشتگان را بود رهنمای
نباشد چو تو شاه در مهر و کین — بگو بخشش چنان و بخشش چنین
کجا خسروی جز تو باشد چنان — که کوشی بجان بخشی دشمنان
دگر شاه را در عدو سوختن — ز تو باید این بخشش آموختن
نه من کز تو در بندگی ساز گشت — کنون بنده تر گشت آزاد گشت
چنانم گلو بسته از طوق خاص — که تا روز محشر نیابم خلاص
چو بستی بقید عطا گردنم — چه حاجت رسن در گلو بستنم
هر آن مرغ کاسوده گشت از فراغ — دلش را قفس خوشتر آید ز باغ
چو آهوی وحشی ز جو گشت رام — دگر آهوان را در آرد بدام
چو طاوس را خانه شد بوستان — دگر یاد نارد ز هندوستان
نگر تا بشاهی بخوانی مرا — که یک بندهٔ خاص دانی مرا
ز بنیاد بر کنده بود اخترم — دگر ره تو کردی نهال از سرم
درختی نشاندی به نیک اختری — که امید باشد از آن برخوری
از این پس من و خون خصمان شاه — کز ایشان نه سر مانم و نه کلاه
کسی را که باشد چو من چاکری — بخصمش چه حاجت دگر لشکری
مخالف چو کین آورد شاد باش — حوالت بمن کن تو آزاد باش
گرم زندگانی دهد کردگار — کند روشن اخلاص من شهریار
چو زین گونه خاقان بسی عذر خواست — برآهنگ رفتن عنان کرد باز
بپای سکندر بسی داد بوس — پس آنگه روان کرد با پیل کوس
برآمد بفرخندگی بر سمند — گرانداده از بخت فیروزمند
ز سر ملک را رایت افراز گشت — سوی دولت آباد چین باز گشت

سکندر بفرمود تا مهتران / ز فرمان روایان و فرمان بران
بتعظیم دیباچهٔ شاهیش / گرایند لختی بهمراهیش
کسے کین کرم دید یا خود شنید / تعجب کنان لب بدندان گزید
چو زان ناصیت حاصل آمد فراغ / شد از مشک چین خلق مشکین دماغ
ستوده جهان داور نیکنام / بنام نکو کرد آنجا خرام
تزلزل در اقلیم دیگر فکند / گهی تاج بر بود گه سر فکند
چو در ملک قادر بود پادشاه / گهی سر زند گاه بخشد کلاه
چو ابر است فرمانده کامیاب / که بارد گهی آتش و گاه آب

نصیحت قوی بازوان که زیردستان را بقوت پنجه نگاهدارند و مجرحے که خونابه چو از خستگی بیرون تراد بران جراحت از سر لطف مرهمے نهد

بیا ساقی آن شربت خوشگوار / کزو بزم گردد چو خرم بهار
بده تا چو در تن در آرد توان / گل زرد من زو شود زعفران
بیا مطرب اسباب تمکین تمام / بدان ارغنون ساز طنبور نام
که گر چون عروسانش در بر نهی / نی پر دهد از کدوی تهی
بهر اندیشه بنیاد کاری کند / کزان خویش را در حصاری کند
به پیغوله در گنده جای خویش / که دارد در و پاس کالای خویش
گرش نیست یاری ز پیوستگان / گرفتی بر او نیست از خستگان
ولیکن گرش فربه اندر پی است / بهر نیک و بد عهد شان بر وی است
چو صد سر ورا نیست زیر پاست / نسنجی سر خویش گیری خطاست
غم دیگران خور چو پیشت هست / غم خویشتن خود خورد هر که هست

بزرگی کسی را دهد دستگاه | که دارد پناهنده را در پناه

نه زان پاکیان کمتری در شمار | که بر جوزنگان باشد از پر حصار

بزرگان که کهتر نوازی کنند | نه رسم بزرگی ببازی کنند

سر مرد و بهر سری گردنست | چو نبود سری بار بر گردنست

ولیکن سران را توانگر د فرد | گر از زیردستان بدی پا نبرد

کسی بر سر خلق زیبد امیر | که افتادگان را بود دستگیر

شرف کردن مردم از مردمی است | وگرنه همه آدمی آدمی است

شماز بوی خوش نافهٔ مشک دوست | وگرنه فراوان بود خوی اوست

نه تنها نباشد کسی سرفراز | سر آن شد که باشد رعیت نواز

بزرگی گر از خورد بیرون شود | اگر خود فریدون بود دون شود

عقابی که از بی پری شد زبون | ستونه کند لیک هم بر ستون

برنگ ارچه طاوس باغی بود | گرش پر بریزد کلاغی بود

پلنگی که بشکست پایش بسنگ | سرش را برفتن نماند درنگ

پرستارکش خدمت کردنی است | ترا نیز تیمار او خوردنی است

ز سر گرچه پا زیر بار اندرست | چو می بنگری باز پا بر سرست

بود پا بجا تا بود سر بجای | چو سر نیست پای اندر آید بپای

مبین در خرد بار بسیار او | تو بر گردن خواجه دان بار او

چو پشت شتر گشت از گر فگار | دل ساربان را کند خار خار

نرو دی خرد مهتران را پسند | که از کهتران باز دارد گزند

گر از فتنه یک پاسبانیست پیشه | چه در او رقوی باشد اندیشه نیست

اگر بیش در شهر گرگان بود | ز سنجیده چوپان بزرگان بود

چو سرسبزی خواجه باشد بجای | چه اندیشه از دشمن سبز پای

سگے خورد را دان شبانے بزرگ ۔ کہ بر غارہ رار ماند گرگ
جہانداری انرا مسلم بود ۔ کزو رخنہ فتنہ محکم بود
بہنگام فتنہ مکن بے غمی ۔ کہ باشد سرانجام آن درہمی
چراغے کہ در خرمنے برکنی ۔ بکش ورنہ خرمن بران سرکنی
چو سیلاب شد آید از برزنے ۔ ز سوراخ مورے کند روزنے
بغوغا و شور ابلہان خوش بوند ۔ ہمے کاردانان مشوش بوند
دہل کاروش نوبتے در نفیر ۔ بود شادی کودک و رنج پیر
مکن تکیہ بر خاطر ہوشمند ۔ کہ زیرک تراز تست چرخ بلند
بود پاسبان گرچہ ہشیار تر ۔ ہمہ حال دزد از وے ہشیار تر
ز جور جہان گر توی تنگ خوے ۔ جہان کار خود کے گذارد بگوے
بغری کو بغارت نہ بندد میان ۔ درانت فتنہ خویش بیند زیان
بداندیش گو با تو بد میکند ۔ زیانت از پے سود خود میکند
کہ پورنہ باغ ارند نہ دو ترنج ۔ نہ بے نانش مرد باید بگنج
کیں گرگ نا شاید از خون میش ۔ بود بیکان تشنہ خون خویش
چنان باید اندر جہان زیستن ۔ کہ از فتنہ ایمن توان زیستن
اگر ہست کہتر ان سروری ۔ حمایت قوی دار تا برخوری
چو خونش خسپد اندر پناہت کسے ۔ بدان خواب تو نیز خسپی بسے
وگر کہتری در سر کس گرید ۔ کہ ہنگام خفتن نگویند خیر

حکایت فریاد کردن شتر دہان بستہ و فریاد رسیدن موش وقت درد

ندہ ہر زبون گیر چون آگہی ۔ رہا کنندہ جوئی تا وارہی

شگرفت اشترے راہ ہنگام گشت — نگہ کرد موشے بہ پہنائے دشت
بدو گفت کاے رہروے بردبار — رسن چیست کن چون گسستی مہار
کمینہ است این جائے آسمان — ازان بر کسے شو کہ یابی امان
شتر بانگ بر زد کہ خاموش کن — بمقدار خود گفت باید سخن
وجود تو زینگونہ خورد و حقیر — مشو با بزرگی چو من خردہ گیر
شتر چون نکرد آن نصیحت بگوش — دکان بست موش نصیحت فروش
بسوراخ رفت این غبار افگنان — شد او سوی دیگر مہار افگنان
بہر شاخ خارے کہ شد سرفراز — بلا را ہمیداد رشتہ دراز
ہمیگشت شاخ افگن و خارکن — کہ پیچیدہ گشتش بشاخ رسن
دو روز و دو شب ماند بے نوش آب — اجل را ہمی دید مردم بجواب
چو دل زان زبونی بہ پیش آمدش — نصیحت گرفتہ پیش آمدش
بدو گفت چونی و زان کیر — بدین چاشنی مہمان کہ
شتر گفت در باب کات توام — بہ منزل کرم میہمان توام
بہ انہ بندۂ خویش خوانی مرا — وزین بندگی وارہانی مرا
درین رہ کہ در کالہ ہے ترہست — بنا بندۂ بے پناہی تراست

عزیمت سکندر سوی دیولاخ یاجوج و ماجوج و بعضے را بہ تیغ کوہ شگاف درغار گشتن و دوران رخنہ بلا از آہن گران و خشت پولاد بستن

گذارش گر نقش دیرینہ سازنہ — چنان بند این پرنیان را طراز
کہ چون چیرہ شد کار فرمائے روم — بمشرق درون بر بسے مرز و بوم
ازان دل کہ دولت سگال آمدش — سفر کیست بسوی شمال آمدش

گرفت آن طرف نیز کیسر بزور
بدریای خضر آن در افگند شور

ز ظلمات بالانشینان تاجدار
سر سروسیان را بتاراج دار

چو بر عرصهٔ روشنی دست یافت
بتاریکی آب حیوان شتافت

چو زان چشمه هم لب تشنه ماند
جنیبت ز ظلمات بیرون جهاند

سوی چشمهٔ روشنی کرد روی
به بی آبی خویشتن دست شوی

سخنگوی دیرینه جادو منش
که جادوگری کرده زند از بیش

بسرخی که بست این عروس طراز
ازین پیش بیرون نیفگند راز

چو زین نکته راه معانی کشاد
هم از چشمهٔ زندگانی کشاد

ازان چشمه بر ما سیاهی گذاشت
گهر بستد و گوش ماهی گذاشت

چو نگذاشت ادمی لب شیشه درون
من از شیشه شو هم چه آید برون

چو تاراج شد نزل بر خوان میر
من از ریزه چینی ندارم گزیر

چو دهقان کند خرمن از دانه پاک
بود عاقبت قوت موران بخاک

گل از بوستان باده نوشان برند
خس و خار هیزم فروشان برند

چو آمد جهاندار دریا برون
ز تاریکی آب حیوان درون

ازان ره که لطفی نه ره داد و داشت
سپاه از روش رنج بسیار داشت

ز لوره لره بیشه و سنگلاخ
سم بادپایان شده شاخ شاخ

علف را چنان بر عدم شد برات
که نایاب شد نان چو آب حیات

فراخی ز مطبخ برون برده رنگ
ز تنگی دل همگنان گشته سنگ

کسی را که صد گنج دینار بود
شکم خالی و دل گرانبار بود

بجائی که باید شکم کرد سیر
که نه چو به انبار در

توانگر که مالش جهانی بود
چو بینیش محتاج نانی بود

چو بی توشگی در تن آرد شکست ‌ ‌ ‌ توانا ترسی را کند زیر دست
اگر آدمی بادشا باری است ‌ ‌ ‌ ولش بر مدان گر تهی گه تهی است
بمجلس می و میوه خالی بود ‌ ‌ ‌ قدح بشکن ار کاسه خالی بود
دل شاه رنج از همه بیش داشت ‌ ‌ ‌ که بار همه بر دل خویش داشت
از آن غم چو کارش بسختی فتاد ‌ ‌ ‌ رهاننده خویش را کرد یاد
شبی شد ز هم صحبتان گوشه گیر ‌ ‌ ‌ به پوزش گری پیش پوزش پذیر
بخواهش نظر پیش بخشنده داشت ‌ ‌ ‌ شب بندگی را شب زنده داشت
چو با سنجم خود بسی راز گفت ‌ ‌ ‌ سروشی پدیدار گشت از نهفت
سکندر نشسته چو بی توشه ‌ ‌ ‌ که دادش ز انگور نو خوشه
بدو گفت کازاد باش از گزند ‌ ‌ ‌ که بر داشت دولت ز کار تو بند
زنایان رشکی که چشمت گشاد ‌ ‌ ‌ بری داد زینگونه شاخ مراد
نهادی چو در چشمه عمر روی ‌ ‌ ‌ شدی آب نادیده دست شوی
بسی رنج بردی به پوشندگی ‌ ‌ ‌ بسی حیله کردی بجویندگی
خدایی که در کارگاه مراد ‌ ‌ ‌ نکردست رنج کسی را بباد
چو بر قسمت رزق پروانه داد ‌ ‌ ‌ بپاداش این آیه آن دانه داد
گرت چاشنی بخشد این سلسبیل ‌ ‌ ‌ کی چشمه زندگانی سبیل
بسی خضر آن چشمه شد زنده جام ‌ ‌ ‌ تو زیبد عالی زندگانی تمام
همه عمرت آن توشه‌ای رس است ‌ ‌ ‌ ترا و همه لشکرت را بس است
صلا ده بدین میوه هرجا که هست ‌ ‌ ‌ که هم نقل و هم باده داری بدست
درون تن این تحفه جان نواز ‌ ‌ ‌ بود تا بیک سال مهمان نواز
نه از خوردنش هیچ آن دانه فرد ‌ ‌ ‌ نه سالی خورش جوید آنکس که خورد

تنومند را تازه گردد روان — توانا شود مردم ناتوان
ولی چون سیه یافت خورسندگی — در آید بدیها تنومندگی
چنانست فرمان ز یزدان پاک — که ساکن نمانی درین تیره خاک
ازین جا بجنبی چو دریای آب — سوی کوه یاجوج رانی شتاب
جهان داران روزی بیقیاس — بسی گفت روزی رسان را سپاس
چو خورشید رخشنده بنمود تاج — بر آمد چو خورشید بر تخت عاج
بآیین اسکندری داد بار — بر افگنده پرده ز در پرده دار
بفرمود تا مردم از خاص و عام — ز لشکر کند سوی خرگه خرام
نوا، نوازش بصحرا رسید — طلبگار گوهر بدریا رسید
بدرگاه راند آدمی فوج فوج — سپاهی چو دریا در آید بموج
زمین ژان خریدی که خوش کرد گوش — چو صحرا ار محشر در آمد بجوش
کسی کامد از پیر و برنا و خورد — بدست خورش دانه‌ئی سپرد
بدان دانه خلقی شکم سوخته — شتابان چو گنجشک آموخته
کسی را که نوبت رسیدی فراز — رسیدی ز مخدوم کهتر نواز
بدریوزه نفس دوزخ سرشت — سپردی بدوزخ نشان بهشت
ز پژمردگی زنده گشتی تنش — چو شمع که افزون کنی روغنش
جهاندار تا هفت روزی تمام — بدان دانه آورده دلها بدام
سپه را که در ناله و داهی بود — شکم پرشده و خوشه بر جای بود
چو لشکر همه سیر گشت از خورش — گرفت از غذا سینها پرورش
ز آرامش معده دلشاد گشت — ز دام شکم گردن آزاد گشت
شه مهربان طبع پاکیزه خوی — به تیمار درماندگان کرد روی

بفرمود تا مردم و چارپاے ‏ — که از ماندگی مانده باشد بجاے
خرامان در آهسته زین مرز و بوم ‏ — گرانید منزل بمنزل بروم
جریده سوی کوه یاجوج راند ‏ — خود از کوچگه گرد بیرون جهاند
بکوه و بیابان نورد و بره ‏ — بهنجار می شد سپه یکسره
دران ره که شد رنج صد جان پذیر ‏ — خضر پیشرو بود و الیاس نیز
پس از چار ماهه گزیده سفر ‏ — کشیدند در کوه یاجوج سر
چو بینند محنت ستانے درست ‏ — که بیننده را زود پا گشت پشت
ز سینے زدو رنج غم انگیز تر ‏ — گلش غار و خارستان تیز تر
علم برده بر کوه بر اوج میغ ‏ — ز ابر سیه آب داده به تیغ
سر افراز و از تیغ گاهے ستیز ‏ — گله می فتند از سران تیغ تیز
بهر کوه غارے چو دریاے ژرف ‏ — بهر غار در اژدهاے شگرف
چنان خاکدانی عقوبت سرشت ‏ — شد از موکب خسروے چون بهشت
چو شاه اندران دور آن پے فشرد ‏ — علم بر در غار یاجوج برد
بفرمود تا خسته را هر گروه ‏ — بدوزند دامن بدامان کوه
بر آورد دهلیز و برزد سریر ‏ — از انجا القدر دو پرتاب تیر
خبر شد با قصاے آن مرز و بوم ‏ — که بگذشت بر کوه دریاے روم
نواحی نشین مردم آن دیار ‏ — که بودند پنهان بهر کنج و غار
ز یاجوج وحشی بجان آمده ‏ — ز بیداد شان در فغان آمده
چو دیدند کامد پدیدار نوی ‏ — ستم دیده را داد بخشے قوی
از ان گوشه گیری براه آمدند ‏ — تظلم زنان پیش شاه آمدند
بفریاد گفتند کاے دستگیر ‏ — ز بیداد یاجوج ظالم نفیر

برون میبرد اینه ازین تنگنای — به تندی چو گرگان مردم ربای

بچنگال شان هر چه افتد کم است — اگر چارپایست و گر مردم است

که آرد که شان را کند رخنه سخت — جز اقبال فرمانده تاج و تخت

وگر بخت بیدارت آرد شتاب — که آن فتنه را چشم بندد بخواب

چنین کار نبود ببازوی کس — جز اندازهٔ بازوی قسمت و بس

بسیاهی شست این ورق پدید — که بسیار سنگ درین در توانی کشید

بسی زین ستمگاری انگیختند — سرشک بیزاری فرو ریختند

زبس زار نالیدن آن گروه — بیا تنگ صدا ناله میکرد کوه

دل آزرده شد خسرو دم را — نوازش بسی کرد مظلوم را

بامید چون کرد شان دل درست — خبرهای آن وحشیان باز جست

که چون اند و چندست مقدار شان — چه ره دارد اندیشهٔ کار شان

شناسندهٔ راز آن کارگاه — چنین سود بر مسخرش بارگاه

سخن گفت بر قدر دانندگی — چو برداشت سر زان سر افگندگی

که گیتی پناها جهاندار باش — شب و روز چون بخت بیدار باش

جهان در پناه تو آسوده باد — بداندیش از اندیشه فرسوده باد

چراغ جهان را نه روی تو نور — دم سرد خصم از چراغ تو دور

ازان دیو خویان چه رانم سخن — که دیوانه گردد سپهر کهن

گروهی بهر سو چو دیوان گشت — گروه برده وز ننگ غولان دشت

فزون از شمردن گروها گروه — چو ریگ بیابان و خاشاک کوه

مثل گه بدریا کنند آب خورد — بیکدم ز دریا بر آرند گرد

بهر سو که در پیش گیرند راه — نه گل ماند اندر زمین نه گیاه

بکوتاه چشمی سگ جیفه جوئے　　بگوش دراز از خران برده گوئے
نه شرمے و نه بینش دلنواز　　دران چشم کوتاه گوش دراز
ته پا چو دامن فروهشته گوش　　نه زن دامن کو بود عیب پوش
بهنگام خفتن بخسپند سیر　　یکے گوش بالا و دیگر بزیر
قباشان همالست جوشن همان　　حریر و برد حلهٔ تن همسان
شکن بر شکن چین ابروی شان　　کشان ریش تا زیر زانوی شان
گلیمے ز موے کشن بر وجود　　شره زرد و ره سرخ دو دیده کبود
برون آمده اشکشان چون گدا　　شکم پهن و پا چونه و ناخن دراز
برهنه بهم دیگر آیند گرم　　ز فرزند و مادر ندارند شرم
زبیدانشی همچو خرس خروس　　بخواهر زنی گشته مادر عروس
بشهوت شب و روز باهم بکار　　نمیرد یکے تا نزاید هزار
دران کوه بے میوهٔ جائے شوم　　که در وے همایون توان گفت بوم
نشاید چو چیزے دگر قوت شان　　بود بهترین طعمه خر قوت شان
شنه کاروان کان حکایت شنید　　عجب ماند و لب را بدندان گزید
هوس گرم شد طبع جوشیده را　　که بیند تماشائے پوشیده را
ز لشکر گزین کرد مرد هزار　　شتابنده چون باد در وقت کار
زگرمی جهنده برابر چو برق　　ز سر تا قدم زیر پولاد غرق
به پیکان موی خاراشگاف　　ندیده کسے پشت شان در مصاف
چو شیر درنده بشمشیر و تیز　　بمردی و مردانگی بے نظیر
بفرمود تا بر همه یکسره　　کمین ساختند از درون دره
بهر گوشهٔ غار پنهان شدند　　بران فتنها فتنهٔ جان شدند

چو بگرفت فلک در عماری نشست | شب تیره در پرده داری نشست
عروسان شب زیور آراستند | فلک را بگوهر بر آراستند
فلک پرده زان لعبتان بازکرد | جهان بازی لعبت آغاز کرد
رسیدند بازی کنان فوج فوج | ز دو آز دیو مردم همه دشت موج
چو طفلان بمهتاب بازی کنان | لب از آب بینی نمازی کنان
ببستند در زیر هر خار بن | بهم انجمن انجمن در سخن
چو دیدند نخچیر سازان براه | که نخچیر بیرون زد از صیدگاه
دران وحش صحرا در آمیختند | گرفتند و کشتند و خون ریختند
کمانها کشیده بر آهنگ کین | چو شیران برون تاختند از کمین
بکشتند چندی ز شمشیر و تیر | دگر زنده کردند لختی اسیر
ز چنگال آن قوم بی باک نیز | فرو شد فراوان خوان عزیز
سراسیمه مرد از ان رندگان | چو شیری که افتد میان سگان
برانگونه کندند فولاد را | کرستین پولاد بنیاد را
بدندان همه حلقهای زره | بریدند یک یک گره بر گره
همه شب هژبران جنگی بپای | دران فتنه بودند دست آزمای
چو گلهای سیارگان رو بباد | پر از سبزه گشت این همایون سواد
درفشنده شد چشمهٔ آفتاب | ز هر سوی فتنه درانداخت خواب
ز زنبورک مرد کامل بزور | بزنبورخانه درافتاد شور
بجوش آمدند آن سگان صد هزار | چو موران ز سوراخ ماران ز غار
بر غیبت شتابنده سوی هلاک | نه از تشنه ترس و نه از نیزه باک
دوان سوی شمشیر و خنجر بلاغ | چو پروانه کو زند بر چراغ

بهر حیله صد وحشت انگیختند   بهر مرد صد کان در او ریختند
بلاقی که رستم نشان آمدند   ازان دیو بازی بجان آمدند
بد اندازهٔ زور بازوی مرد   نمودند با دیو مردم نبرد
ولیکن چو موج بلا بود سخت   بسیلاب طوفان در افتاد رخت
یکی تن که در پیش صد تن بود   اگر خود تهمتن بود زن شود
بسا بچه شیر بر روی خاک   که گردد ز غوغای موران هلاک
ز چندان نبرد آزمای تره   چهل تن برون آمدند از دره
دگر حیله جستند بر قطع جنگ   ز آسیب دندان و آزار چنگ
ز پولاد پوشان خنجر گذار   در رخنه را گشت از آهن حصار
گروهی کزان در برون تاختند   در خویش در دست خون باختند
ز بس تیغ راندن چو آب روان   فرو ماند بازوی مرد جوان
ز خون غرق شد گرچه کهسار و دشت   ز دریای شان قطره کم نگشت
زبون گشت شاه اندران داوری   باندیشه جست از خرد یاوری
در آئینه رای بسیار دید   نشد صورت چاره در وی پدید
باخر بر آن یافت خاطر قرار   که رخنه باتش کند استوار
بفرمود تا در گذرگاه تنگ   ره از خاک کردند محکم چو سنگ
بر افروختند آتشی تا سپهر   که از دود آن تیره شد ماه و مهر
رقیبان نشاندند تا صبح شام   فروزند ازان آتش بر دوام
که مردم ازان چارپای سیاه   بمانند ازان آتش اندر پناه
که دروازهٔ فتنه شد ناپدید   در چاره را یافت دولت کلید
جهان پادشا بر سر کیان   بر آمد بر آئین فرخ بیان

بزرگان درگاه را بار داد — پناهنده را رونق کار داد
اسیران یاجوج را جست پیش — بدیدن هوس کرد زاندیشه بیش
دویدند جمعی ز نظارگان — طلبگاره آن آدمی خوارگان
رسن بسته بر شاه بردندشان — بخاصان درگه سپردندشان
سکندر ز نظارهٔ آن جمال — بحیرت همی شد ز حال بحال
بفرمود کز مطبخ آرند خورد — ز بریان شرخ و ز حلوای زرد
فراوان فشاندند ازان جمله چیز — بدلداری مهمان عزیز
چو آمد شد نزل مهمان تمام — دل مهمان را در آمد بدام
نمودندشان زان بخوردن نشان — که آتش بخاشاک و تشنه بآب
نه چون سگ بخوردن نه دیو پیشه — نه زان بستگی در دل اندیشه
که این روی او را بناخن درید — که او پشت او را بدندان گزید
چنان خوانچه پر ز چشم تهی — بخوردند تا چشم بد هم تهی
بر انگوشه دندان ز دندان توان — کزان آسیا آرد گشت استخوان
در آیین شان خلق نظارگی — بحیرت فرو ماند یکبارگی
چو خورده شد شاه مهمان نواز — بریحان همی گشت شان چاره ساز
بفرمود تا هم چو گرداب ژرف — نهادند پر می طغاری شگرف
بدان آب کاتش برآرد ز مغز — نمودند رغبت حریفان نغز
چنان درکشیدند بی باک شرم — که یاران باریک را رنگ گرم
چو در مغزشان باده پرکار گشت — ز سر فتنهٔ خفته بیدار گشت
ازان بوم چون سے فرود آمدند — چو زاغ و زغن در سرود آمدند
نشستند باهم بگفت و شنید — زبانی درخشنده یارا کلید

ز مے ہر کلاغے شدہ بلبلے | فگندہ دران بوستان غلغلے
ملک باد ل حکمت اندوختہ | دران تنگ چشمان نظر دوختہ
بدشمن گزان گوشہ بیچارہ بود | ہمہ روز مشغول نظارہ بود
چو در سد اسکندری رفت مہر | بیاجوج بازی در آمد سپہر
فروزندہ شد ماہ ناکاستہ | چو اسکندرے مرکب آراستہ
ہمہ شب ملک شیشہ و می بچنگ | ہمی ریخت گوہر بہ آواز چنگ
بہر جرعہ گنجینہ مے فشاند | غبارے ز ہر سینہ می نشاند
نوار چکاوک ز رود رباب | ہمیکرد خون در رگ زہر آب
کرشمہ کنان ساقی نیم مست | ز خون ریز مستان بشاد یدست
چو بیدار و ساغر نشینندہ را | دل از دست می برد بینندہ را
ندیمان خوش طبع و بیدار مغز | غزلخوان شدہ بر نمطہائے نغز
ازان بلبلان خوش و نغز گوی | شدہ بزم چون بوستان تازہ روی
ز بس شمع کو عالم افروز بود | شب تیرہ روشن تر از روز بود
چو دشت سحر زین شدہ ہفت پوش | بر آورد پولاد رخشان خروش
بکہتر جہاندار فیروز مند | بر آورد بانگ شاہی بر آمد بلند
عنان داد دل را بہ نیک اختری | بد اندیشہ سد اسکندری
بفرزانہ فرمود کز ہر دیار | مہیا کنند جملہ اسباب کار
ارسطوی دانا فرو ریخت گنج | بدین داوری گشت سرمایہ گنج
بہارے متاع گران بستہ بود | بدان مال جویندہ دادند زود
دویدند جویندگان سو بسوی | ز ہر مس آہن سرب روی
تہی گر بجز دار زر یافتند | خریدند چندانکہ در یافتند

نه آهن ز آهن اگر بود بیم
چو آب روان می فشانند سیم

دگر چاهی از روی و بار آهنی
شنیدند کانی و یا معدنی

چو آهن فشردند در سنگ نائی
ربودند چون سنگ آهن ربائی

نه بهر اساسی بر آنگونه سخت
کشیدند ششصد بدرگاه رخت

چو ساز عمارت شد آراسته
ز دلها شد آن بار برخاسته

نشستند پولادکاران روم
که پولاد بر دست شان گشت موم

ز نالیدن سنگ کر گشت گوش
ز سندان یعسوب بر شد خروش

دمی کز دمی کوه را گرم کرد
نه آهن که الماس را نرم کرد

بفارغ دمی جا بجا تن زدند
همه روز و شب خشت آهن زدند

چو در کوره ها پخته شد کار خشت
جهان سکه گل بر آهن نبشت

خداوند فرمان بعزم درست
به بنیاد سنجی میان کرد چست

سپه جست و شورے ابا نبوه کرد
غریمت بدروازهٔ کوه کرد

پس و پیش در کوشش آمد گروه
چپ و راست در کاوش افتاد کوه

چنان تیشه زد مرد پولاد چنگ
که آتش برون آمد از ناف سنگ

ز بس آهنش سنگ را تاب داد
ز تحت الثری تیشه را آب داد

ز کاویدن سنگها در شتاب
نخست آتش آمد برون وانگه آب

ز گرمی بلک آتشی گشته تیز
شتابان تر از آب در آب خیز

چو آتش چنان دید فولاد را
که در آب را کرد بنیاد را

بفرمود کاهن در آتش نهند
چه پولاد کز آتش آبش دهند

بهر روی فرشی که انگیختند
بر روی حل کرده می ریختند

شگافی که در عرض و در طول بود
بجائی گلش روی محلول بود

بناش از کم و بیش طرزے نداشت | چو پولاد یک لخت طرزے نداشت

نهاے به بیعوز آن شناس | درے بر کشیدند عالی قیاس

گزی و سلت سنج از فراخش لباس | صد و پنجه اندر و آزاد راز

یکے قفلش شنش پهلو انگیختند | بر پنجیره گز در آویختند

گزی هشت کرده کلیدش پدید | سه در چار در بندانها کلید

هر آن طول و عرض که درکار بود | باندازه خود گرانبار بود

چو سد سکندر رشد آراسته | نشد آشوب خصم از میان خاسته

سکندر زه توفیق کارے چنان | که برخاست از سینه بارے چنان

دو روز و دو شب سر بخاک سود | خداوند خود را پرستش نمود

سیوم روز کاسکندر صبح گاه | برآورد تا اوج گردون کلاه

جهاندار بر بخت زه بار داد | بکوشندگان گنج بسیار داد

کسانیک از باروی چاره سنج | به بنیاد سنجی کشیدند رنج

نمودار و برگ ساز زندگی | بمقدار هر کس نوازندگی

چو پاداش سنج کشان داده شد | بقدر عمل قیمت آماده شد

زگردن فرازان لشکر سرے | نشاندند اندران عرصه بالشکرے

کم و بیش او کشور او را برد | که یاپدار و فتنه دست نبرد

بضبط آورد کشور از طوق تاج | ز کشور نشینان ستاند خراج

عمارت کند جمله ویرانها | نه دهقان بکشت افگند دانها

شب و روز دربانی سد کند | یکے سد نیزی خود صد کند

کند تا مزد مردم از دم و روس | که گوینده بر در شب و روز کوس

بغلغل درآرند گوش درای | جهان کر کنند از دم کرنای

بدان تا در آن عرصه بی فتح باب ‌ ‌ ‌ رود فتنه زان نغمه خوش بخواب

چو دانند کانجاست خیل و سپاه ‌ ‌ ‌ هراسنده باشند از آن کارگاه

چو زان کار شه را دل آسوده گشت ‌ ‌ ‌ همان فتنه بود نابوده گشت

علم را سوی روم پرواز داد ‌ ‌ ‌ فرس را برفتن عنان باز داد

در نصیحت گردکنندگان درم و دنیا که چون زخم تیر تیغ بی خطا می بینند
این مدور را بدست خود بهره کنند و در گره سیم نه بندند بلکه این مشتی
قلب را در دل گره نهید که گنج قلب را

بیا ساقی آن باده چون عقیق ‌ ‌ ‌ که هم گوهرش نام شد هم رحیق

فرو ریز تا چون نگشتی شود ‌ ‌ ‌ خرابانی از وی بهشتی شود

بیا مطرب آن چاشنی بخش روح ‌ ‌ ‌ که هم صبح از خوش بود هم صبوح

فرو گوی مجلس بر آوازه کن ‌ ‌ ‌ دل و جان همخوارگان تازه کن

نه هر بخت بیدار آن نیکبخت ‌ ‌ ‌ که ننهد بدان دل درین چار تخت

مزاج جهان که با کس نساخت ‌ ‌ ‌ شناسد بدان سان که باید شناخت

چو دریابد اندازه زندگی ‌ ‌ ‌ که هیچست سرمایه زندگی

فراهم کند همدمی چند را ‌ ‌ ‌ شمارد بشادی دمی چند را

خورد نقد خود با دم نای خویش ‌ ‌ ‌ با فسوس خواران گذارد فسوس

گزان پس که شد خوابگه در مغاک ‌ ‌ ‌ بجز خاک خوردی نباشد بخاک

بیا تا بشادی و فرخندگی ‌ ‌ ‌ بر آریم با هم دم زندگی

بهم صحبتان دستگانی دهیم ‌ ‌ ‌ نشینیم و داد جوانی دهیم

اگر باز گاریم بنیاد را ‌ ‌ ‌ بنا برغمت آدمی زاد را

چو غم را گرانه پدیدار نیست
به از شاد بودن دگر کار نیست

کسانیکه رخت از جهان برده اند
همه در غم زیستن مرده اند

گروهے طلبگار عمر اند و بس
مگس را بمردن نباید هوس

بقا را چو تنگ ست جاے درنگ
چو داریم دل نیز بیهوده تنگ

یک امروز در خوشدلی رو نهیم
غم دی و فردا بیکسو نهیم

دل امروز در بند فردا همان
مگر تا بفردا نیابی زمان

بعمرے که نقد ست و از غم تهی است
غم عمر نسیه خوردن ابلهی است

چو خواهی غم و شادمانی گذاشت
جهان خوش گذار ار توانی گذاشت

تهی تا نه گردان دل ریش را
رها کن حساب کم و بیش را

متاعے که دی روز مهمان تست
بخور زانچه خوردی همان زان تست

درم در جهان بهر خوش خوردن ست
نه از بهر در زیر زمین کردن ست

زرے را که در گور کردی بروز
چو گورت کند سر برآرد بروز

نه بهتر ز تست آن گل رونمائے
که او ماند و تو نمانی بجائے

گره گر تهی گشت بدخو مباش
سفالے و دوسه در جهان کو مباش

کسے بر سفالے چه نالان بود
که بازیچه خردسالان بود

دو روئی کز و ده دلست آدمی
بده تا پدید آیدت خرمی

درم چون توان داشت در دل نگاه
که گر مشت بندی شود کف سیاه

درین روضه تخم عمل بیش کن
کشاورز وے دانه خویش کن

بدل دانهٔ حرص چندان مکار
که آخر پریشانی آید ببار

تو دا از بهر خود ده گر هست چیز
که ندهد کسے بهر تو یک پشیز

کشاینده هرجاے بینی کسے
رساننده دشوار یابی بسے

جوانمرد ازان قبلهٔ مدخل است | که چندین خورش ریختن مشکلات
خشان ذره ذره بیک جا نهند | کسان توده توده بیغما دهند
بهم کردن تاره جولاه راست | چو دیبا شود بخشش شاه راست
بر دشت بان خوش خود را پلاس | دهد تنگ اینک شتابان در اس
خزینه باو سوختن خاص نیست | که دُر در خور گوش غواص نیست
بمنعم نداد است روزی رسان | مگر بهر آسائش مفلسان
درختے که در دل کند برگ شاخ | کند سایه بر زیردستان فراخ
کند کشت دهقان چو بے توشگی | جهانے بمیرد ز بے توشگی
اگر ابر بارنده گردد بخیل | نه بر آب خود جل ماند نه پیل
کسے کز پئے زر کان میکند | بمزدوری حرص جان میکند
نگر تا چه خون خوردی از حرص آن | که نقد بد امانت آمد فراز
ازان مار صد کوه برگردنت | کم از صد یکے در شکم خوردنت
خرے را که بیکار خزینده گشت | دو جو در شکم به که ده من به پشت
بجوره سخت امروز ما هم بود | که ما هم دگر روزی هم بود
چو روزی خوری بهر فردا مگئے | که نا اعتمادی بود بر خدائے
اگر مایه داری چرا کم خوری | چو بخشنده داری چرا غم خوری
چو روزی نخواهد کم و بیش گشت | نشاید بهمت کم اندیش گشت
بدان تنگ روزی بباید گریست | که از بیم تنگی بود تنگ زیست
ازین غم که بے توشه ماندن نداشت | همه عمر بے توشه بودن خطاست

حکایت حریصے که با صد دینار مغربی چون خورشید همه شب آرزو قرص خور بود

و بامداد که قرص پیدا شد آن مهر بامداد و دو قرص خورشید پدید و حسرت خورد و تا چیدن ان حسرت خورده بمرد

درافتاد قحطی بشهری درون / که می مرد مردم ز غایت زبون
حریصی که دینار بودش هزار / بدریوزه کردی گران روزگار
رسیدن چو برداشت از جان امید / پس از فاقه چند قرصی سفید
همیکرد از دور دردی نگاه / بدانسان که مردم بخورشید و ماه
اگر جیش تهی گه بر ازار بود / تهی چشمش از مایع کار بود
همه روز آن حسرت آزرده ماند / شب آمد وان لقمه ناخورده ماند
چو پیری بر زند مردم هنگام پاک / فسوسی نیرزد بهنگام باک

نوشدارو لیاقت شکر دن چینگ شدن آن شاهین شاه شکار و دل بودن از شاه و شیر کردن شاه او را از غلامی و سر خواب خون بط و گردن کلنگ

گشاینده نافهٔ آن سواد / سر نافهٔ چین پریشان گشاد
که چون فرخ اسکندر سرفراز / بفیروزی از ملک چین گشت باز
بران شد که فارغ دل شاد کام / ازان کام دل کام گیرد تمام
ز چین گرچه چندان غنیمت نبرد / که شیفوی چین را غنیمت شمرد
چمن روز بس از موسم نوبهار / که گیتی شد از خرمی چون نگار
هم از اول بامداد آفتاب / بفرخنده طالع درآمد ز خواب
ز باد بهاری هوا مشکبوی / عروس جهان تاب گل شسته روی
شده جلوه گر تازنیان باغ / تیغ آراسته هر یکی چون چراغ

بساطی گل از سبزه گلشن شده / چراغ گل از باده روشن شده
بلاله فردوس جام آمده / ز رضوان بگلبن سلام آمده
شده نافه مشکبو غنچه در زیر پوست / چو تعویذ مشکین بیازوی دوست
بنفشه سر زلف را خم زده / گره در دل غنچه محکم زده
گشاده گل لعل جلباب نور / نظاره کنان چشم نرگس ز دور
ز بس نرمی اندام زیبای گل / شده لرزه لرزان سراپای گل
بصحرا برون آمده دوستان / شده شوخ گل مفرش بوستان
بردن کرده سوسن زبان خموش / بهم کرده هر دم تقاضای نوش
هوا بر سر سبزه بر بیخته سیم / مراغه بهم کرده برگ نسیم
بهر چشمه منقار بط آبگیر / چو مقراض زرین بقطع حریر
بهر شاخ گل ارغنون ساخته / بهر نغمه گلبن سر انداخته
از آن نغمه کو غارت هوش کرد / مغنی ترنم فراموش کرد
غزلخوانی بلبل صبح خیز / تمنای میخوارگان کرد تیز
ز آواز دراج در رقص تذرو / سبک گشته در خاستن پای سرو
ز نالیدن قمری خوش نوای / کبوتر معلق زنان در هوای
بروزی چنین نغز عشرت فزای / سکندر سوی بوستان کرد رای
کس از نامداران نبودش به پیش کسی / تنی چند خاص از غلامان بس
بفرمود شاقان درگاه را / زدن بر لب جوی خرگاه را
گل و میوه و نقل و می خواستن / ملوکانه بزمی بر آراستن
ولیکن بشرطی که در بزمگاه / تهی گردد از خویش و بیگانه راه
کس از جنس مردان نماند بباغ / بجز لعبتان چو روشن چراغ

کمر چست کردند شاقان کار / بفرمانبری پیش فرمان گذار

مرادے اشارت ز درگاه بود / بیک چشم زد در نظرگاه بود

برآمد سراپرده در اوج ماه / سر نوبتے شد بابر سیاه

رسیدند شکر لبان در زمان / چمن گشت خالی ز نامحرمان

نماند آنچه خاره است تنها گلے / دگر ماند ریحان و یا سنبلے

ز خوبان زمین جنت آباد گشت / گلستان پر از سرو آزاد گشت

صنوبر قدانے چو گلنار تر / برخسار خون کرده گل را جگر

بناگوش شان پر ز یاقوت و در / دهان و لبے نیز ازان مایه پر

لبے پر می و خوی انگیخته / گلاب و شکر باهم آمیخته

همه نازپرورد و نازک خرام / مه نیمه و آفتابے تمام

ز بیداری فتنه خونخوار تر / ز خواب جوانی ستمگار تر

سلسل بسے دل بیک موی شان / معلق ز نافے بهر سوی شان

نهفته بعنبر گل خویش را / نظر بسته چشم بداندیش را

بهر بازی از نرگس پرخمار / خدنگ افگنانے فرشته شکار

همه نارپستان و نارنج جوی / ببرده ز نارنج و نار آبروی

سخنگوی و بربط زن خوش سرود / چو آب روان دست برده برود

خرامان و خوش پیش شاه آمدند / چو پروین بمهمان ماه آمدند

ز چندین پری پیکران چو ماه / همه ترک چین بود مطبوع شاه

که در جنگ خاقان بچنگ آمدش / خرد فتنهٔ چشم تنگ آمدش

جهانسوزے از مه شب افروزتر / ز خورشید روشن جهانسوزتر

بیک طره صد شهر برهم زده / بیک غمزه بر ملک عالم زده

در آمد خرامنده با همسران   چو سرو دو صف مشتری پیکران
بطاعت که شاه با صد نشاط   زمین بوسه زد همچو نقش بساط
ز فرمان و فرهنگ داری خویش   بصد ناز بنشست بر جای خویش
دگر نازنینان گلچهره نیز   بدامن کشیدند پای عزیز
اشاقان که بودند نزدیک و دور   رسیدند یک یک بسایه چو نور
بهاینے سمن ماند و سرو جوان   یکے شیر و یک بیشه آهوان
ازان حور چهران مردم سرشت   شده آراسته مجلسے چون بهشت
نوائے بریشم بر آمد باوج   رحیق از صراحی برون داد موج
ز نالیدن چنگ موزون نوا   فرشته در آمد چو مرغ هوا
فرودش شدے چنگ نغمه سرائے   سر افگنده و ایستاده بپائے
خوش آوازی ارغنون رباب   بمستان همیداد داروی خواب
بنغمه چنان برکشیدند زیر   که از زهره مدبر آمد نفیر
کرشمه کنان ساقی خوشخرام   همی ریخت خون صراحی بجام
قرابه چنان خنده زد سرنگون   که خندش بدان قوت از شیشه خون
بهر سو گل و غنچه نوش خند   ملک در میان همچو سرو بلند
بنیرم اگرچه دلبر ز حد بیش بود   دلش همبران دلبر خویش بود
نشاند صنم را به پهلوی خویش   چو آئینه زد بر یک زانوی خویش
بدور دوران ساقی نیم خواب   ز لب نقل میداد و ز کف شراب
بعشرت نشسته دو سرو جوان   بپایه شده دوستگانی روان
ملک عاشق رویش از جان و تن   بدانسان که او عاشق خویشتن
گهے گل همی ریخت اندر کنار   گهے دست سیمین همی سود یار

چو می رغبت عاشقان تازه کرد | شکیبا ز میان عزم دروازه کرد
چنان باده در نازنین راه یافت | که از شرم ره دست کوتاه یافت
هوای دلش قفل عصمت شکست | عنان تکلف ربودش ز دست
بافسونگری چنگ را در گرفت | فسونش ز دیو و پری در گذشت
ازان نغمه کاندرین خانه شد | سلیمان پری وار دیوانه شد
که رو تازه باد آن گل مشکبوی | که بویش جهان را کند تازه روی
گه از رنگ تر عشقبازی کند | گه از بوی خوش دلنوازی کند
چو بشگفت گل خوش بود بوستان | ولیکن بهمراهی دوستان +
چو بی صحبت ارجمند آن بود | چمن دور ازین جای زندان بود
کسی را که من باشم اندر کمند | چه حاجت ببالای سرو بلند
چو سرو جوان را کنم خوش‌خرام | شود خواب و خور بر جوانان حرام
چو یک غمزه بر پارسایان زنم | بدیگر ره آشنایان زنم
مشعبد که داند جهان سوختن | ز من بایدش بازی آموختن
جهان فتنه در شرابی کنم | وگر مست باشم خرابی کنم
چو لب را کنم چاشنی گیر می | شکر پیش بیرون نیاید ز نی
همه خون خوبان کش می خورم | چو بی نوش بادم که نوشش بخورم
چو درهم شود گیسوی من بروی | بنخچیر دبا ندام خورشید موی
چو شانه زنم زلف آشفته را | برقص آورم فتنهٔ خفته را
بشنگلی کنم سوی پستان شتاب | کز خون گرید ابر بهاری شد آب
رخ هر صنم تا پدید از من است | صنم خانه ها را کلید از من است
به تیری که زین چشم مست افگنم | صف نوبهاران شکست افگنم

کسی کش برحمت زبانی دهم — بهر بوسه تازه جانی دهم

دل کش سپارم بباد هلاک — کنم چون گریبان گل چاک چاک

چو یک سو کشم مقنع از طرف گوش — کلاه از سر اندازم و سر ز دوش

پری گرچه باشد دلاویز تر — نباشد ز من آتش انگیزتر

هر آن جادوئی کامد اندر شمار — بشاگردی من شد استاد کار

بهار ار کند عالم مشکبوی — دو عالم کنم من بیک تار موی

چو من در خرامش کنم ناز خوش — کرا خون گرفته است کاید به پیش

هژبری که آمد به نخچیر من — برون نامدش سر ز زنجیر من

سپهر آفتاب زمین خواندم — دگر ماه بیند همین خواندم

چو رفتم باواز نیک اختری — جمال مرا بنده شد مشتری

منم قبله روم و ابخاز هم — کرشمه مرا بیند و ناز هم

قصب را چو رانم بچشم جمال — کشم گردن ماه را در دوال

بغمزه نکوئی برآرم نفیر — وگر مو شود موشکافم به تیر

مرا زین مژه موشکافی است خوی — که دیده است کز موشکافند موی

بهشتی است این قامت چون نگار — پر از سیب و نارنج و بادام و نار

دل آنکه پذیرم ز نظارگی — که جان ریزدم در سر بارگی

چو زلفم را بچوگان سپرد — ببازی ز نه خورشید و مه گوی برد

ز سیمم نگر غبغب انگیخته — هلالی ز خورشید آویخته

بشوخی چو گیرم در آغوش چنگ — بر خم رگ خون کشادم ز سنگ

بمستی چو رخساره شویم ز خوی — دهم غسل پیمانگان را ز می

کسی را که من مست کردم خراب — نه بیند کسی هوشیاری بخواب

چو ساقی شوم با چنین زلف و خال
بود بادہ چون خون مستان کلال

گل از رنگ رویم گلستان شود
مے از دست من آبحیوان شود

سکندر کہ کرد آبحیوان ہوس
نظیر منش بود و مقصود بس

چو در روشنی چون منی را ندید
بتاریکی آبحیوان دوید

چو باز آمد آن می پیمانہ یافت
بہ پیرانہ گم کرد و در خانہ یافت

سنہ تام ازان چشمہ زیت جوی را
چو نسبت بمن آن سیہ روی را

چو من کے بود آنکہ در ہر زمن
توان نشست از دوست نواز من

مگر شاہ زلف مرا در نیافت
کہ در عین ظلمات چندان شتافت

چو در خلوت من نہانے رسید
بسر چشمۂ زندگانی رسید

گر از چشم راجع شد او را برات
من اندر دہان دارم آبحیات

گر انداز د او شیر و آہو بہ تیر
من آن آہوم کو بود شیر گیر

گر او مست کیخسرو جام جوی
مرا جام گیتی نمایست روی

گر از مجلس او سمن میدہد
مرا لالہ و گل ز تن میدہد

من از تار موئی کنم پیل بند
گر او پیل بند و بنجم کمند

رخ من رہ شیر مردان زند
گر او حربہ بر ہم نبردان زند

گر او اژدہا بست در زین دلیر
من آرم از ین اژدہائے دلیر

گر او گیتی از لشکر آرد بدام
خیالم بہ تنہا بگیرد تمام

گر او زنگ و چین را بیستہ بتنگ
بہر موئی من ہست صد چین و زنگ

گر او راست بر تخت پائے نشست
مرا در دل اوست جائے نشست

گر او را کلاہ ہست بر آسمان
مرا صد کلاہ ہست بر آسمان

گر او تاج خواہد ز شاہان خراج
من از سروران سر ستانم نہ تاج

گر او گنج زر بخشد دار و تمام — مرا نیز گنجیست از سیم خام
گر اقبال و دولت ورا یاورند — مرا هر دو چون کمترین چاکرند
گر او جیب نیل است یا پر ز نور — منم قبلهٔ خوبرویان ز دور
گر او بخت گیرد ز نگین چون شهان — من از بازوی مهر گیرم جهان
گر او دشمنان را بخون خورد نشست — مرا خون صد دوست در گردن است
گر او را یک آئینه بر کف نشست — دو آئینه دارم من از پشت دست
علمهای او گرچه بالا رس است — مرا یک علم هم ز بالا بس است
کمان وی ار صد شکار افگند — یک ابروی من صد هزار افگند
کمند وی ار صید بند و بدام — من آنم که صیاد گیرم بدام
نگین وی ار لعل رمانی است — نگین لب من سلیمانی است
رخش گر جهان را مبارک نمود — من از وی مبارک ترم در وجود
لبم با لب شاه در خنده باد — رخم بر چنان روی فرخنده باد
چو سازندهٔ ارغنون زد خروش — بدین ره زنی کرد تاراج هوش
ز سرها خرد رفت و مستی رفت — ملک را عنان دل از دست رفت
بخوبان دیگر اشارت نمود — که هر یک بسوئی خمیدند زود
چو پروین ز همراهی ماه ماند — سه و آفتابی بخرگاه ماند
تهی گشت خرگاهِ شاهنشهی — ولیکن شه از خویشتن شد تهی
از آن سه که مهمان بر جیس بود — سکندر سلیمانِ بلقیس بود
ملک سرخوش و نازنین هم نشست — دو عاشق بیکدیگر آورد دست
رسانیده این عصر صافی صفات — با سکندر تشنه آب حیات
چو نوشیدن از دست جانان بود — هر آبی که هست آب حیوان بود

زبس کادیدش در آغوش تنگ　　بنفشه دمیده ز گل لاله رنگ

همائی در افگنده بازی سپید　　در آمیخت گلبرگ با مشک بید

ز شاخ گل و نخل خرمای تر　　گهی انگبین چید و گاهی شکر

گهی نار با سیب پیوسته بود　　که از ناردان سیب را رخنه بود

گرفته ز گل خرمنی در کنار　　همش نار بر دست و هم آب نار

دو ساعد کمر خواست دلخواه را　　کشیده دوال قصب گاه را

بگنجینه آمد ز دست برد　　کلید خزینه بخازن سپرد

بکان گهر شاخ مرجان نشاند　　گهر سفت و یاقوت بیرون فشاند

چو خورشید را چشم در خواب رفت　　بیاد فتادی می ناب رفت

به بربط نوی زهره پرده ساز　　شد از پرده تار بربط نواز

به پرده درون خسرو پرده پوش　　بخاتون پرده نشین داده نوش

در آن ره که هرگامش از دل برفت　　نشد مانده تا مست منزل نرفت

چو زان می لب تشنه سیراب کرد　　ز مستی آسایش خواب کرد

چو شد مه ز می شمع رخسار سوی　　فرو شست خال سیه را ز روی

عروسانه خورشید چتر خیال　　نمود از پس پها و شب جمال

دگر با مه چمن و خورشید هم　　نشستند باهم چو دو نخل هم

همان عشرت شبهه رنگ تازه گشت　　همان ساز شبهای آوازه گشت

رسیدند باز آن پری پیکران　　کشیدند صفها کران تا کران

ز رود و سرود و گل و نقل و می　　فزاینده شد خوردن می پی به پی

بساغر همه روز شادی زدند　　گهی چنگ و گه بربط سر زدند

بهنگام شب عاشق رفته هوش　　بگنجیش ره بست پیمان و دوش

بیک برج تا گونه تا چند گاه — قران کرده بودند خورشید و ماه
همه عمر زان پس بت سیم ساق — نبودے ازان جفت شاہ طاق
سکندر گزان سان جهاندار بود — پرستار خود را پرستار بود
بجز گاه ذوق و طرب گاه بزم — بصحرائے نخچیر و میدان رزم
حریفے برانگونه در خور نداشت — وگر داشت با او برابر نداشت
جهان خورد خوش خورد بد دو گرد — برین مایه نام نکو سود کرد
تو نیز ار توانی همین سود کن — جهان را بخور شاد بدرود کن
که فردات چون خور ندارد کسے — پشیمانیت خورد باید بسے
بخاک اندرون لقمه خور گرد نیست — بجز افسوس و حسرت دگر خورد نیست
بجام طرب زنده کن جان پاک — که مخلق جرعه است مردم بخاک
بیا ساقی آن گنجدان نشاط — سر اندیشه را در نورد بساط
بده تا بساط سخن نو کنم — وزو مجلس آرائی خسرو کنم
بیا مطرب ساز کن چنگ را — بنالش در آران ترا سنگ را
نه بے پیکر ذوق آوازے — حریفان نگردند محتاج مے
دل روشن آیینه شد ز غیب — که مردم برآرد خیالے ز جیب

ستائش جوهریان که از فعل ایشان متاع الفعال بیرزد که بیش ازان دران و کیفت دیگران کم برده بود و چون آن وضع ملک او باشد بغیر مصاف نتوان کرد مثلا اگر ده کس در ملکیت آن سخن گوید ازان مقولات عشر یکے توان نهاد و موضع وضع و صنعت داده دیگران را چون اعراض چندان بقائے نیاب

بهر پیشه پیکرے نو کنند | بهر پیکرے زیور نو کنند
بهر صنعتے کایدش درگرفت | نموداری از خود برآرد شگفت
چو بیکار نگذاری اندیشه را | تراشی رهی عافیت پیشه را
ز خود قالبی باید انگیختن | نه در قالب دیگران ریختن
مثل گر تو آهنگری در هنر | زرا ابیش تیغ و پیکان سپر
چو این کهنه آمد تو دیگران | درین فن توئی پیش رو دیگران
مثل دیگران کن بهنجار خویش | که خلقی کنی پیس رو کار خویش
ز بس صنعت آمد ز دانا بتو | ببین تا چه فرقست از و تا بتو
در انگیزش و ساخت فرقست چند | که آن نخل کارست و آن نخل بند
بد الهانیا ز اوستادی قوی است | که از دهر زمان صنعت را قویست
وگرنه بهر خان که تعلیم کرد | که باید پناه از پی بیم کرد
بموران که آموخت صحرا کنی | بموشان که فرمود نقب افگنی
بسے هست گنجشک با یک اب | که در خس شکافی بود مو شگاف
بزنبور بین کز پی خورده خواب | کند خانها صد هزاران نقاب
مگس کانگبین راست بین کاه قی | که هم خانه قی کرد و هم رخت وی
بهر خانه بین عنکبوتان که چون | کشند از شکم خانه خود بیرون
چرا گاو پوید بهر خانه خوار | که او در شکم خانه دارد هزار
از آن جانور ساخت کاشانه | که حاجت ندارد بجز خانه
ولیک آدمی را بجز خانه نیز | بخانه است پایسته بسیار چیز
بر آن هیگاره و بنا چاره هوش | که سازد بهر انچش بدل کرد جوش
همه خلق و صنعتے چنین پیش کرد | متاعے باندازه خویش کرد

که تا ماند اندازهٔ روزگار — نموداری از هر یکی یادگار

ز جمشید ماند آلت دار و گیر — سریر از سلیمان صاحب سریر

ز توران کلاه و ز کیان تخت عاج — درفش از فریدون ز هوشنگ تاج

ز کیخسرو آن گیتی افروز جام — که دیدی در و راز گیتی تمام

سطرلاب آئینهٔ گوهری — نمودار آئینهٔ اسکندری

چنانکه از سران ماند ساز هران — دگر سازها ماند از دیگران

ولی رشتن خاص ارچه هوزون تن است — بکار آر کم حاجت افزون تر است

ببین شکل غربیل چوبی بپوست — ببین چندین باریک پی در رست

دگر آسیا هست اندر خراس — دقیقه نگر چند دارد و راس

دران دم که گردد شکم دادخواه — گلین دیگ بهتر نه زرین کلاه

چو ترک گرسنه خورش کم کند — کله در نه دیگ هیزم کند

شنیدم که در روزگار نخست — که افراز هر پیشه هم شد درست

همه کس ز راه نیازی که داشت — همه ساخت آهنگ سازی که داشت

بدان تیغ ترکان کمان ساختند — زنان دوک مردان سنان ساختند

یکی پنبه رشت از پی جامه را — یکی بافت پوشیدن عامه را

یکی بهر زیب دوالینه ساخت — یکی بهر آبی سفالینه ساخت

یکی شمع افروخت از بهر تاب — یکی شیشه ساخت بهر شراب

یکی سندان زد از بهر کوب — یکی تیشه می ساخت از بهر چوب

یکی دستهٔ بر صلایه نهاد — یکی آسیا را دو پایه نهاد

یکی گونه گونه برانگیخت خورد — یکی خوان و کاسه پدیدار کرد

کنون هر چه این مردمان میخورند — همه پختهٔ دیگران می خورند

شد از ہر کسی آرایشے ساختہ
که ترتیب عالم شد آراستہ

بر ختے که باشد فراوان نیاز
چه بینی بکم خرجی آید فراز

چراغے بدان کے زند لاف نور
ولے پاس صد گنج دارد ز دور

بود نرخ جاروب قلسے و بس
که ده خانه را پاک دارد زخس

که این ساز ہا پیش جستی فراغ
بجز پادشاہ کس نکردے چراغ

چو کالا و کار آمد اندر شمار
ہوس شد بکالا و افزون بکار

گروہے بجز ہا ر و تار آمدند
گروہے به نقش و نگار آمدند

گروہے بہنگامہ گشتند فرد
گروہے کشیدند شطرنج و نرد

گروہے بچوب و رسن بر شدند
گروہے ببازی کبوتر شدند

چنانکه آن نسبت کار باشد عزیز
از آن بیشتر گشت بازیچه نیز

ازین نکته مقصود آنست و بس
که تا بنده باید دل پر ہوس

ببین تا بزرگان چها ساختند
که کار تو پیش از تو پرداختند

توانی تو این با ہمه سرکشی
که یک ساز ازین سان تو خود برکشی

کسان گر خود این حیله فرموده اند
نه آخر چو ما آدمی بوده اند

چو انگریش برگ افزون فتند
دم اندر دمش وضع موزون فتند

حکایت دو تراشنده که یکے برنج از دندان بیرون کشید و دیگرے کنجد الخ

عجب بود از پیش فسون فسوس
و مانند بر از عاج و برگل زمانبوس

تراشنده پیرے ز طبع جوان
برنجے تراشیده از استخوان

بہم چون خودی یکدو خواهش نمود
که این دانه را سیخته پیش آید زود

ستند مرد در یکجے شان قنا
زمانے زبا بیهمان را نشاندند

چو کرد از پی چاشنی کام تر / بدان دانه زاول پی خام تر

زمانی دگر ماند چون بازدید / نه بیه پهنین همان را ز دید

چو آن کام کاری گذاشت از قیاس / زمستان شد آگاه صنعت شناس

کمین گنجی داشت ناکاشته / ز بهر چنین روز را داشته

بیاورد یکی از شاخ برکرده ساز / که از گنجدش کس ندانست باز

به مهمان کفی داد کین کن بکار / دمی تا رسد لقمهٔ خوشگوار

هنرمند کردش چو در کام چار / نشد چیره دندان پولاد خار

برون بردن خردهٔ بازجست / که این گنجد از کشت زار که رست

هنرپروران گر هنر می برند / یکی از یکی در هنر برتر اند

داستان دوانی که خداوندان مروتی از برای حال استقبال وضع کردند مبنی بر نیرنگ اسم ایشان از افعل در حرف ماند و دگر مصنوعاتی که اسکندر بالهام الهی و قوت طبعی و صفوت ریاضی اختراع کرد و اشارت از قانون حکمت تمام گشت مناظرهٔ چینیان و رومیان که در نظر او بود و قصهٔ اصطرلاب که در آفتاب گردش بزبان روشن شد و صورت آیینه که در دوام روی نمود و از مناظرهٔ سکندریه عکس دریا زد و تیغ فرنگ را در دریا زنگ فرو برد

نماینده صورت این جمال / چنین داد از سینه بیرون خیال

که اسکندر از راه دانش آوری / چو در رفت در غار کیخسروی

بر اورنگ کیخسروی سود پای / به کیخسرو دیگر آراست جای

شد جام در دست بخشنده کرد / تماشای آن جام رخشنده کرد

جهان را در وی هویدا پدید / نهان جهان آشکارا پدید

بسی حل شدش مشکل روزگار | بسی راز پنهانش گشت آشکار
دلش خواست از رای پوشیده مهر | کزو نیز ماند نشانی بدهر
چو گوهر برون آمد از تیرگان | فرو ریخت این قصه با زیرکان
کزان دوربینی که دارم بهوش | چو کردم من این جام بی باده نوش
نهانهای این جام آیینه فام | در انجام رخشنده دیدم تمام
درودی رسیدم ز جان عزیز | بران جام و سازندهٔ جام نیز
کنون کان همه پادشاهی مراست | بزرگی ز مه تا بماهی مراست
حکیمان که من دارم از بیش و کم | نه کیخسروان داشت مر گم نه جم
چرا باید آخر که در روزگار | نشانی نماند ز من یادگار
زمین بوس دادند روشندلان | نمودند کای قبلهٔ مقبلان
چو فرمود شاه کفایت شناس | که این بر کفایت بکردیم اساس
هر آن فن که مقدار مردم بود | نه مردم بوهم ار زنا کم بود
درین گونه با هم نشستند راست | نمودند آنچه گوینده خواست
همه فیلسوفان بهر پیشه | نهادند روا ندر اندیشه
همه کس دران راز پوشیده حرف | باندیشه بیکرد جهد شگرف
چو هر کس مثالی بهر باب ساخت | ارسطوی دانا سطرلاب ساخت
بیونانی اسطر ترازوی بود | که در سکه عدل بازوی بود
دگر معنیم باز پرسی ته لاب | بود هم بگفتار روم آفتاب
چو این نامه گشته پیوند راست | بترکیب موزون سطرلاب خاست
پس آن گوهر اد سطرلاب نیست | ترازوی خورشید باشد درست
دگر کاردانان دران داوری | دو گونه نمودند نام آوری

یکی گفت لاب است نام حکیم — که او ساخت این پیکر مستقیم
اگرچه بر اسکندر انداختند — ولی پیش از اسکندرش ساختند
دگر گفت لابی کش این زور بود — ارسطوی فرزانه را پور بود
دگر گفت دیدم بتاریخ عام — که شد پور او در بین لاب نام
ازان بهر کو داشت اندر سپهر — برآراست وبنیان ترازوی مهر
برینگونه این ماجرا را که هست — کند هر کسی بر کسی بار بست
بتحقیق چون کرده شد باز جست — درستی شدش هم ز رسطو درست
غرض سالها خسرو کار سنج — بکار سطرلاب می برد رنج
که ماهم بر آئینهٔ پیشه جام — بفرهنگ فرزانه کردش تمام
بخورشید سنجی چنان بر کشید — که در بقیه خورشید را در کشید
سماکو چو برگس تاب داد — بدان عنکبوتی سطرلاب داد
ازان تنگ سوراخ پیش فروز — شدش پا ز خورشید روشن چو روز
نداگاهی انچنان رازها — هوس پیش گشتش درین سازها
شنیدم ز گوینده راست گوی — که هرچند که شغل فرزانه خوی
نشستی بفرزانگی با مهان — مثالی برآراستی در نهان
چو گشتی نمودار آراسته — شدی پرده از پیش برخاسته
روان پیکر از پیکر آرای خویش — عمل یافتی در عمل جای خویش
ازین سان بسی سازها کرد اساس — بشرح اندک و در عمل بی قیاس
نشانها که امروز نامرکزست — ترازو و کیل و کیان مرکزاست
همه ریخته در طاس ساعت لآل — همه کوفته بر کاس نوبت دوال
چو بنیاد نوبت سکندر نهاد — شد آوازه روشد فتح سحر نهاد

بماند اینکه چرخ گردش نمای / سه پنج سال در سپنجی سرای

سراپرده و خیمه کز گاه جم / ز گرگینه بود و پلنگینه هم

دران رخنها کز پی عام ساخت / هم از ساز آن سا هم از جام ساخت

نفرهنگ آن خسرو دستر زنگ / بدل شد بگرباش چرم پلنگ

هر آلت که پیش است سوئیش نیاز / بدوران او بیشتر یافت ساز

نمطهای شاهی که جاوید ماند / ز آلای رای جفشیده ماند

نه اسکندر آن ماند در روزگار / که در حاجت و حکمت آید بکار

ز بس کو فرو شد بهر پیشه / خبر یافت هرجا که اندیشه

هنر پیش می برد هر کار سنج / باندازه کار می یافت گنج

بفرخنده روزی خداوند تاج / بفرخندگی بود بر تخت عاج

بزرگان کمر در کمر بافته / مسلسل چو زنجیر در بافته

بکرسی نشسته قوی مایگان / گران کرده جای گران مایگان

ندیمان ز دانش سخن کرده ساز / حکیمان ز حکمت زبان کرده باز

ز هر هوشمندی و دانش وری / بهر فن گفتار و رهبر دری

ز هر ماجرائی چو بگذشت کار / بصنعت گریها در آمد شمار

ز کار آزمایان نو تا کهن / همین گفت هر کاردانی سخن

چو گفتند هر کس ز هر گونه سر / سخن گفت ارسطوی داننده هم

که صنعت گری چند بار یک بین / برون آمدستند ز اقصای چین

از آنجا که شد دعوی کارشان / برون ست ز اندازه کارشان

در ایوان کلان خواندن آید براز / که برهان دعوی نمایند باز

ملک گفت تا پیش خوانندشان / بترتیب صنعت نشانندشان

فرستاده تنگ زد از بارگاه | بیک حاضر آمد وزان پیش شاه
طلب کرد زایشان شهنشاه دهر | که بیرون دهند آنچه دانند بهر
همان نقشبندان دانش پسند | شدند از مژه خاک ره نقشبند
پس آنگه گشادند یکسر زبان | که جاوید بادا سر مرزبان
همیشه جهان زیر فرمانش باد | ز شمع خرد نور در جانش باد
هنر پیشه چند معنی خیال | ز چین آمدستیم صنعت سگال
که تمثال چینی چنان بر کشیم | که بر حرف رومی قلم درکشیم
که آید ز رومی نمودار ما | که گم گردد اندیشه کار ما
هر آن نقش کز خامه شد رونمای | بدیوار ایوان بجنبد ز جای
ولی نقش کان نه از خامه رست | بسیر و سکون هست چون نادرست
مقابل بود جمله را روبروی | مشابه بود با همه موبمو
کند هر چه در پیش روپیش کند | دهد پشت اگر پشت سوپیش کند
چنان پشت آید که پیش آیدش | همان آن نماید که بنمایدش
از ایشان خیالی که داند نمود | که بی جان چنینها تواند نمود
نیابند اگر چند جویند چند | بروم اندرین نقشبندان نقشبند
شگفت آمد آن ماجرا شاه را | بفرمود خاصان درگاه را
که هر جا که پیکر نگاری بروم | رسد پیش شاه از همه مرز و بوم
چنان در هنر نقش بیچی کنند | که بر چینیان نکته چینی کنند
نگارندگان جمله از در رخت | بفرمان رسیدند در پیش تخت
اشاره چنان آمد از بارگاه | که هر کس بجائی کند کارگاه
کند رومی از نقش نو خاسته | جدا کاخ ایوانی آراسته

چینی ہم ایوان دیگر دہند — کہ با خصم سازند و برابر نہند
وکیلان ایوان نمودند جائے — دو وار زنگ را در دو ایوان سرائے
گرفتند ہر قوم با ساز خویش — در ایوان خود پردہ را ز خویش
خیالے کہ مردے ہنر پیشہ داشت — ہمی بست از آن ساکن اندیشہ داشت
چو شد جستے ہر دو دعوی تمام — سپردند بر دست حاکم تمام
شہ کاروان بہر آن بارجست — با ایوان رومی در آمد نخست
پس رومیان راستائش نمود — پس آنگہ بچینی گرائش نمود
چو در شد با ایوان بیش گماشت — چہ بیند کہ خود تاب دیدن نداشت
بہ روئی دیوار دید آہنی — سراسر زدودہ بصد روشنی
دران روشنی عکس دیدار ہا — نمودہ چو صورت بدیوار ہا
اگر پس نظر کرد و در پیش دید — بہر جانب پیکر خویش دید
بہ پہنائے ایوان صورت پذیر — دران بے نظیری نبودش نظیر
کسے کو بہمراہی شاہ بود — بہر جا خیالیش ہمراہ بود
برائشان کہ جنبید ہر کس زجائے — نمودار او بود خیلش نمائے
چو شد شہ دران بقعہ نظارگی — شگفتی فرو ماند یکبارگی
بہر سو کہ نظارہ در گرفت — بنا راست از انجا نظر در گرفت
چو کم دیدہ بود آئینہ پیش از ان — بدیدن شدہ دست حیرت گزان
بپرسید کین سان ز آہن روائی — نخست از چہ سان شد بچندین نمائے
ہنر پروران پاسخ آراستند — کہ آن زیرکان کین ہنر خواستند
لباس ہنر بہر آن شد نخست — کہ روئی کثر لقوہ گردد درست
ازانجا بہر دستگاہ نشست — عروسان چین را سر افراز گشت

خبر چون بصاحب کلاهان رسید / ز دست عروسان بشاهان رسید
سکندر چو بشنید کرد آفرین / چه بر چین چه بر کارسنجان چین
درین صورت آئینه در مرز روم / ز چین گشت صورت نمائی رسوم
سخن گر درستی بشرح اندرست / اساسش ز خاقان نه اسکندرست
ولیکن سکندر درین داوری / بسان دگر یافت نام آوری
نگارنده زانگونه بست این نگار / که شه بود روزی براورنگ بار
دل آزرده چندی ز تاراج راه / رسیدند پوینده در بارگاه
نمودند کای خسرو نامجو / نفیر از فرنگان آزادخو
گروهی ز گرجو ز باد سموم / برآورده آتش ز دریای روم
جزیره که خوانند فرش سنام / شد این قوم بی عاقبت را مقام
ازانجا بکشتی نشستند تند / بدنبال شان باد را پویه کند
جهان گر فزونست و گر اندکی / سلامت بساحل نیاید کسی
چو ما را بدانجانب آمد جهاز / رسیدند پیرامن ما فراز
نمودند در کشتی ما شتاب / چو موجی که در کشتی افتد ز آب
بانبوه دریا درآویختند / گرفتند و بستند و خون ریختند
ز شاهیم بازارگان سه جهاز / بارمینیه می‌گشتیم باز
زمغرب طرائف بسی داشتیم / بپاداش سه چندانه یکانها داشتیم
کسانیکه کردند زور آوری / سپردند کالای ما سربسری
چو شد کشتی ما ز زنجیر گاه / کنون ما و زنجیر و دهلیز شاه
متاعی که دزدان ز ما برده اند / نه از ما که از پادشا برده اند
چو شه بر ده بحر و بیابان بود / بتاراج ما بر که تاوان بود

چو تو پاسبانی و غارت چنین
جهان چون پذیرد عمارت چنین

چو تاراج گشت اشتر از کاربان
چه سود از توانائی ساربان

اگر داد ما داد شه در تو پیش
ستانیم داد از خداوند خویش

سکندر چو بشنید فریاد شان
فرو شد باندیشهٔ داد شان

بجُست و گفت کارے به بیگاه و گاه
نباهنده پادشاه با پناه

اگر چاره شان من نسازم براز
دگر کیست بیچاره را چاره ساز

بود واجب افتاده را یاری
ولے دارد این کار دشواری

که این بوم بود صحرا و کوه
زمین گشته از بار لشکر ستوه

چو نتوان بدریا فرس تاختن
بباید دگر چارهٔ ساختن

مرا دیده با دست تا در دلست
اساسے که ترتیب آن مشکل است

بد انگونه کاندر سطرلاب ما
توان دیدن افلاک را تابها

بسازیم شکلی دگر تابناک
که بینیم اندر وی از دریا و خاک

شبے چند با فیلسوفان عهد
بانگیزش تازه میکرد جهد

چو با خود خیالی گرفتند راست
خیال آشکارا شد و پرده خاست

بفرمود شه تا خداوند رائے
هم آهن رساند و هم آهن نوائے

چو سرمایه کار شد ساخته
شد اندیشه کار پرداخته

نمونه که از چینیان دیده بود
بدانا نمود آنچه سنجیده بود

بدان رهنمونی که فرمود شاه
نمونه نهادند در بارگاه

بتند و به شکلی سپهر واختند
ره اندر وه آئینه ساختند

طلسمی در آئینه کردند ساز
که روشن توان دید راه دراز

چو شد دید کز روشنائی و تاب
درخشان شد آئینه چون آفتاب

بفرمود بر شط دریای روم — مناره برارند چون نخل موم
دو پیدند معمار و بنا بکار — ز بنیاد گیتی بر آمد غبار
بماهی کشیدند میلی بلند — که در چشم زانج رساند گزند
مناره چو اندر هوا سر کشید — شه آیینه را بر سرش بر کشید
دران سطح روشن که پرکار گشت — پی عکس گیتی پدیدار گشت
نمودند زو عکس دریا ز پیش — باندازهٔ شصت فرسنگ بیش
جزیره که هست آن زمین فرنگ — نماینده گشت اندرو آب رنگ
بفرمود صد کشتی آنگه شگرف — که باشد مهیا بدریای ژرف
چو جنبش کند مرد فرش ز جای — شود عکس از آیینه پیکرنمای
بکشتی بود بدرقه ساخته — شتابنده از آن سوی پرداخته
بران راهگیران زند از کمین — بدریا بشویند از ایشان زمین
برین گونه چون چندگه تاختند — بران رهزنان ره تهی ساختند
ره ایمن شد از دزد و بیداد بند — خرامنده شد زود بیداد بند
چو انصاف شد زو بدریا رقم — سفینه گشت ایمن از باد هم
جهاز شتابنده در هر گذر — شد از کشتی نوح بی بیم تر
بماندان مناره پی روزگار — همان آیینه نیز بر عکس کار
چو دور سکندر بپایان رسید — جهان بر دگر کدخدایان رسید
همان رسم پیشین نگهداشتند — بدان آیینه پاس ره داشتند
فرنگان رهزن نه بیچارگی — فرو ماندهگشتند یکبارگی
نهانی برآیینه داران شدند — برآیین آیینه داران شدند
چو شد چند با پاسبانان یکی — نماند اندر آیینه بر دل شکی

شبی بر مناره شدند از شتاب — گشادند و انداختندش در آب

همان شور دریا نه سر تازه گشت — همان رهزنی بیش اندازه گشت

ازان پس چنان کاروانی نخاست — که داند چنان پیکری کرد راست

صفت سرما و ناهمی گشتن زنجیر و آب بسته شدن چشمه‌ها از جنبش و گریز و زنبار از خود و گرمی هنگامه‌ها آتش و شور خلق در موسم و سوزن شدن موی بر تن خاره برآمدن و گرم شدن تشت پوستین پوشان و تحریض معاشر معاشرت خویش پوش کوش

زمانه که روز دیست بر کینها — لبی وی در بنگونه آیینها

بیا ساقیا از می دلنواز — دل آهنین من آیینه ساز

می صاف کاید چو ما را بتن — توان دیدن آشکارا بتن

بیا مطربا خسته غوش برآر — بزاری یکی قول دلکش برآر

بزن از زبان راه بانی درنگ — که شد راهزن همچو تیغ فرنگ

خوش آخر که کردم در ماه دی — هم از تاب آتش هم از تاب می

می روشن و ساقی چون شکر — به پشمینه‌ی ساده زنان خوبتر

شر لبی و نقلی و هیزم اسبه — که جا سی ستانند بهسد لایه

کسی کین تماشاش بهره بود — اگر پیش ازین چو یدا بله بود

مشو ابله ای مرد عشرت پسند — ز عشرت می چند شو بهره مند

بکف گیر جام درفشنده را — در و درج یاقوت رخشنده را

در آمد زمستان شد تیره ماه — گرفتند هر کس بکنج پناه

دی آمد بدیوانگی تا بهار — بگشت آب زنجیر در جوی بار

کشید ابر رستم کمان گشته باز — خزان کرد بازوی بهمن فراز

چنان آبها جان نوازنده کرد
که چون ژاله دندان گدازنده کرد

بجوی روان دی چه تعلیم کرد
که سیماب لرزنده را سیم کرد

حصارے شده پاسبان زیر رود
بقعر زمین رفته باران فرود

گریزنده مرغ زرد بوستان
ز سوی خراسان بهندوستان

بدشت آهو و شیر مشکین شده
سجاده زن و مرد مشکین شده

فنک بر فنک جبهٔ کهتران
وشق بر وشق شقهٔ مهتران

نگه بیم شمشیر سرما که چون
خز و شیر در جسم روبه درون

همه کس ز تر سینه تن کرد نرم
گلیمینه را گشت بازار گرم

ز نورسے شده برد پاینده تر
پلاس کتانها خوش آینده تر

برانکس زباد مخالف وزید
مثل گرچه کوهست در موخزید

ز نام مقام کش کیست کش
مقام و دان دست کرده بکش

برهنه تنا نزا ز تن هوش گم
در رفته زانو درون شکم

شب انکه ندارد ز پوشش فراغ
طلب کرد خورشید را در چراغ

فرومایه آن زنده چون بند بین
همه جانگی هوش خورشید بین

چو چشم خسان روز کوتاه باز
چو سودای زر دوستان شب فراز

شب از کوتهی مرغ بی بال بود
کنون زلف گشت انکه او خال بود

بر آتش همه خلق هنگامه وار
چو مرغان بستان بر آبے و نار

درین موسم آنرا شمار آدمی
که کارے ندارد بجز خرمی

بمقدار سرمایهٔ خویشتن
نهد در طرب مایه خویشتن

یکے لعل روشن فشاند بجام
یکے در شغال افگند در و جام

یکے گوش دارد برود و رباب
یکے در تجیبا زد و نوشد شراب

یکی بره مرغ بر خوان نهد ❊ یکی تره و ترب در خوان نهد
یکی منقل تر و بر آتش کند ❊ یکی هم بخاشاک جا خوش کند
یکی با حریفان شود توشه گیر ❊ یکی با نگاری شود گوشه گیر
خواننده که در بند خوش خورد نیست ❊ ز بیش و کم اندر خوشی کرد نیست
نه عشرت همین مایه داران کشند ❊ که نعمت پی بذل یاران کشند
گدایی که در گوشه در دی نشست ❊ بهم دستی چون خودی هم خوش است
چه فرخ شد آن مرد عشرت پسند ❊ که از هرچه دارد شود بهره مند
به بسیار جویی مشو پیش بین ❊ بکم خو کن و بی غمی پیش بین
چه جویی به صد کوشش آری به چنگ ❊ فراخی کجا بینی در خوی تنگ
چو بشمرد جو آسیابان در آس ❊ علف کی رسد تابه را از خراس
چو از نوک سوزن کند تشنه چاه ❊ بجان کندنش مرده باید براه
چو کم را نخوردی بامید بیش ❊ کمیت نیز ترسم گریزد ز پیش
یکی بهر سگبازان روزه نشست ❊ چو نان خورده شد دیگ با سگ شکست

حکایت سگی که گرفته را بر امید ناگرفته بگذاشت

سگی پر مرادی اندر دهن ❊ همی بر لب جوی شد پویه زن
مگر ماهی دید خفته ته جوی ❊ تپیده بروی زمین سو بسوی
رها کرد مردار و شد در شتاب ❊ چو آنجا شد افتاد ماهی در آب
غلیوا ز بر و آنچه واپس گذاشت ❊ چو باز آمد و دید واپس گذاشت
بخور کم مپای پی بیش را ❊ غنیمت شمار آن کم خویش را

مردی نمودن اسکندر در روش عشرت و با شارت حاجت لقمه‌ای

تعیین برمیل بے طعمہ با اہل بصارت و زہرہ خلافت و تفکر لے دنار و نار آب بے بائی قصان جانے مشغول شدن و از میوہ زار لنا فاکہتہ فی الشتاء مزہ ناردان و نار برداشتن و تیرگی کبش معان از زبان آتش روشن گردانیدن و دریائے لشکر را بگشتن آتشہائے زر وشنیار روان کردن

ز آتش فروزان پاشندہ تر ند ۔ روایت چنین میکند ہوشمند

کہ روزے سکندر در ایام دے ۔ نشاطے بر آراست از مرغ و مے

نشستند فرمانروایان دہر ۔ کہ از خرمی باز یابند بہر

بریشم زنان در سرود آمدند ۔ در آذر ون تار رود آمدند

چنان زیر و بالا شد آواز زیر ۔ کہ از مرغ و ماہی بر آمد نفیر

پری پیکران در ترنم سرائے ۔ بہ زخمہ شدند از درون دلربائے

بہر زخمہ راہ صد جان زدند ۔ بہر غمزہ در سینہ پیکان زدند

خرامندہ شد ساقی انجمن ۔ چو کبک دری در میان چمن

قدح داد بر زندگانی برات ۔ صراحی سخن گفت ز آب حیات

دران روز ازین چرخ دولاب گرد ۔ تو گوئی ز باد دمہ بود سرد

بکافور پیما شدہ قرص مہر ۔ ہمی کرد کافور باری سپہر

بفرمود شاہ آتش افروختن ۔ حطب چون دل دشمنان سوختن

فروزندہ شد گوہر تابناک ۔ چو خورشید کو سر بر آرد ز خاک

گل انگیز شد شعلہ چون نوبہار ۔ ز خوبی بر آورد گلنار نار

عجب میوۂ رستہ از چوب زر ۔ کہ ہم میوہ خوانی و ہم میوہ تر

ہم از شعلہ نعمت بر رائگان ۔ ہم از دود غمہا ز ہمسایگان

ز لطف زبان میزبان همه — زبانش صدا گوئی خوان همه
بهر خانهٔ شمع و محفل فروز — گهی مشعل افروز و گه خانه سوز
برنده کزو رفته بر باب زن — دلش سوخته لیک بر خویشتن
زکالی که در دود رخشانده شده — شبه بود و لعل بدخشان شده

مهی بر شب پرتو انداخته — سیه روی را سرخرو ساخته
ز تابی کز آئین خویش آیدش — کند همچو خود هر چه پیش آیدش
اگر کشته شد ور فروزنده گشت — بمرد از دم و هم ز دم زنده گشت
بلند افسری کز چنان شاد زیست — ز بادی بمردم هم از باد زیست
بمانده دمی زنده از آب کس — مگر او که مرگش ز آب است و بس
فرو میرد از آب بیجان بود — وگر خود مثل آب حیوان بود
چراغه بروغن کند جان او — که روغن بود آب حیوان او
زسنگ و ز آهن بر آورده سر — چو از سنگ یاقوت و ز آهن گهر
وهر لعل و یاقوت کان ناپدید — تنش جمله جان و چو جان ناپدید
زخار او آهن شده گرم خیز — درون فتنه در سر و و زبانیک تیز
گهی از دخانی سحابی کند — گه از ذره‌ای آفتابی کند
سرافرازی برترین دودمان — کلاهی دخان برده بر آسمان
گره کوز گرمی شده بادپای — ز جولان بروی هوا کرده جای
ز عنصر بجا خیمه برتر زده — بدهلیز اول علم بر زده
مهین گوهری وش اجرا شده — گهر کو محیط ز دریا شده
سواد سیه نامه چند ازو — سیه کاری زنده پاینده زو
تنش در خدائی فروزنده کرد — خدائی که خود گشته خود زنده کرد

برهمن همش در پرستش فروخت | که فرجام از دوزخی گشت سوخت
براهیم را گشت بستان نور | شده لاله موسی از کوه طور
چنین کهنه نوری بنو گوهری | شده مجلس افروز اسکندری
سکندر ز دانندگان بازجست | که چون گشت مارا ز آتش درست
کاین آتشی فروزنده چیست | که از آب مرده ز خاشاک زیست
نیاید ازین جوهر تابدار | بجز پختن و سوختن هیچ کار
چه واجب کند کابلهی چند خام | برندش بمعبودی خویش نام
چه باید پرستیدش از باد رو | که مردم خودش کشت و خود زنده کرد
مرا کایزد از بهر آن داد تیغ | که خورشید حق را بپوشم بمیغ
بجانم که در آذرآبادگان | چرا ماند این رسم مغ زادگان
که با مهر بدزبد دستی کشند | بکم ای آتش پرستی کشند
بهر ده عنان موبدی چند را | گرفته بکف ژند و پاژند را
شنیدم که آتش در آتشکده | که از عهد زرتشتیان شد زده
چنان زنده ماندست از آتش دم | که یک دم نمردست تا این زمان
سمندر که ز آتش بود بچه زائی | توان یافت زان آتش زیر پائی
برانم کزان جانب آرم شتاب | فشانم بر آن دود دیرینه آب
نمایم باتش کده سوختن | که آتش چنین باید افروختن
پر هیزم و بد دیگ مطبخ کنم | بران دوزخی خانه دوزخ کنم
بسوزم دل مغ هم از دود او | بسوزانمش هم ز معبود او
بپاسخ بزرگان پاکیزه کیش | سر بندگی را نهادند پیش
نمودند کای سایه روزگار | بره داشتت دولت آموزگار
درستست کان قوم ناهوشمند | ندارند زاندیشه رائی بلند

نه از راه بینش نظر کرده اند
که نظاره از چشم سر کرده اند

ز نوری و تابی که آتش نمود
نمودند در پیش آتش سجود

ندانند کس چون پرستند کسی
که او زنده گردد بچوب و خسی

دو قوم اند از چشم کوته بین
بخورشید و آتش شده راه بین

مغ و برهمن کین دو را شد صواب
پرستیدن آتش و آفتاب

بهندو ترا نیست حاجت که تا
که او سوزش خویش خود کرد نشا

چو زنده بآتش درون خویش سود
هم از راه آتش در آتش بسود

ولیکن فروسوز رخت مغان
که تا خود کشد از تب خود فغان

شه از رای پاکان آزادگان
شد از روم در آذر آبادگان

بفرمود مغ را بنا بر کشد
بهر خانه آتش آتش زند

بسوزند ناموس پازند و زند
کتابی [illegible] نار ها را ز بند

پس آبی بر آتش فشانند زود
ز کانون آتش بر آرند دود

دویدند فرمان پذیران ز پیش
بدستوری کار فرمای خویش

زدند آتشی در سر آتشکده
که گردون شد از دود آتش زده

دران آتش تند کافر فگندند
مغ و هیربد را همی سوختند

در آتش چنان سوخت آن قوم خس
که خاکستری ماند ازیشان و بس

فشاندند این خاکهای خراب
ز طوفان آتش بدریای آب

ز زردشتیان کس نماند آشکار
مگر در بیابان و در کوهسار

رهائی ندیدند آن دیگران
جز از راه پاکان پیغمبران

همه خلق عهد اندران جست و جوی
بایزد پرستی نهادند روی

چنان سکه راستی شد تمام
که کین کیش گبر را اندالست نام

نصیحت اصحاب یمین که در مصاحبت نال آتشین گویند و سر فنون بیندازان فلسفه را بنام نه نهند و هر پایان را هم بر پای ایشان قفا زنند و خبر تیر قضای را حکمی ندانند وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى

بیا ساقیا ارغوانی شراب
که مهراب زرتشتیان شد زتاب

بده تا بمستی کنم خواب خوش
کشم آتش غم بدان آب خوش

بیا مطرب آن آینه کز یک فغان
کشد زاهدان را بکوی مغان

چنان زن که آتش زند سینها
ز سر نو کند داغ دیرینها

چه فرخ کسے کز دل ترسناک
گرایش کند سوی یزدان پاک

بهر سرفرازی و افگندگی
نه پیچد سر از رشتهٔ بندگی

ز پرهیزگاری برآرد نفس
که سرمایهٔ هستی اینست و بس

بهر پیشه کایدش در شمار
خدا را نگرد و فراموش کار

گرش خشم پیش آید و گر گداخت
شناسد جائے که باید شناخت

ز آگاهی خود ز نو تا کهن
ادب را نگه دارد اندر سخن

نگوید ز قانون دانندگی
سخن جز باندازهٔ بندگی

بسا ناتمامان که از خوی خام
ز معلول علت برآرند تام

بدست هوس باز داده عنان
که ماده چنین هست صورت چنان

که اسباب کلی بقول حکیم
که اندکار جزئی بعلم قدیم

گهے در طبیعی طبیعت کشائے
گهے در ریاضی ریاضت نمائے

کسے را که چشم خرد پیش نیست
درین هر دو چندان کم و بیش نیست

و لے چون سخن در الٰهی فتاد
خیالے خرد در تباهی فتاد

وزین گر کند فلسفی نکته راست
تفاوت که گردون نه دون پاس راست

چو ابله کسے کاندرین نه حجاب
خورد زین غلطهائے رنگین خراب

چه نازی بدان علم ناسودمند
که پیدا اگر نیست پنهان گزند

چو جبهه بدل زهر دارد تباه
چه بینی رخ سرخ و خال سیاه

مبین رنگ پیرایه خویش را
شناسنده شو مایه خویش را

چو طاؤس شو پیکر آرائی خویش
ولیکن فرامش مکن پائے خویش

باندیشه باید سخن گسترید
کزین پرده افلاک نتوان پرید

سخن گر شریعت نویسد برات
وے خواجه تا می زند با حیات

ازین هر نه هم به که پیچی عنان
که عنصر چنین گرد و انجم چنان

سخن زین زبونان چه گوید کسے
که هستند عاجز تر از ما بسے

چو بندی بر و مهر انکار خویش
که باشند سراسیمه در کار خویش

چو مرغ تو از دام بجهد مدام
دگر مرغ را کے رهاند ز دام

مگس کو بجلاب تر گشت اسیر
کجا چون تو وے را شود دستگیر

طبیبے که پیوسته بیمار ماند
نشاید ببالین بیمار خواند

سبک گیر و آن دیده را آب شور
که دارد ستاند ز کحال کور

بیاید سر از رشته چرخ تافت
که چرخ این سر رشته را در نیافت

چو بردست از کاهی خود تهی
ز پرده نشین کسے دهد آگهی

چو شد بردگی برده اباز را
چو داند خبر پردهٔ راز را

بساکین کزین پرده گفتند راز
کزین پرده تا سے نکردند باز

برین قلعه ره خواستن بوده است
که کنگر بلند و رسن کوته است

چو فرو جه مرغ در بیضه نیست
کجا داند از بیضه بیرون که چیست

کسے کو ندانست راز جہان | جہان آفرین را چہ داند نہان
چہ پنداری اے ابلہی تیرہ رائی | کہ گنجد در اندیشۂ تو خدائے
چہ صانع بود و صفات کمال | کہ مصنوع را گنجد اندر خیال
خدا کادمی را جہانے نہاد | درو آشکارا نہانے نہاد
چہ روشن کہ در ہر دلے راز چیست | بہر خاطر آغاز و انجام چیست
نداند شناسے پنہان شناس | نہان خانۂ آدمی را شناس
نداند چو کس آدمی راز را | چہ روشن کند آدمی ساز را
جہان نیست گرچہ آدمی پیچ پیچ | بدر و انۂ کبریا چیست ہیچ
چو ہیژدہ ہزار اندرین گم شدست | چہ اندازۂ یکدل مردم است
ولیک این سفیہان بی رای ہوش | دل بے خرد را بمالند گوش
بحرفے دو گستاخ روئی کشند | بکار خدا انکنند گوئی کشند
کسے سر رشتش آمد بدست | لبش بر سخن بہر جا و پیوست
رقم بہ کہ حرف ابتر کشند * | نہ بیہودہ گوئی زبان در کشند
ادب را نگہدار کہ ہیچ رائے | خدا را نداند کسے جز خدائے

حکایت زالے کہ راو لے را بخدائے تعالےٰ راہ نمود

یکے راز زالان پوشیدہ حرف | نبُزد خدا بود کارے شگرف
خبر یافت زاوے زبازار او | درآمد بنظارہ کار او
ہمی گردش از چشم خواری نظر | کہ تا چیست این بیوہ بے خبر
بپرسید از وزال آلا گرائے | کہ ہان داری آگاہی از خدائے
بگفتا کہ اے کوزہ پشت کہن | نہ پرسد کس از چون کمی این سخن

که در ذات صانع ز لفظ چو در — شد از کف من جمله آفاق پر
بخندید فرتوت دیگر بسی زار — بدو گفت کای غافل از سر کار
دلت گر نشانی ز دوی داشتی — زبان در سخن زهره کی داشتی
برازی که کونین در وی گم است — چه جای سخن گفتن مردم است

پرتاب کردن سکندر تیر را روان کیش خود را که پایه زره بود نه بهرای پیکان بسوی نشانه گاه یونانیان که در رونهای ایشان در روند و عقدهٔ عقیده باطل را بگشایند و پیش آمدن آن آهن دلان و رد کردن بیگانه سخنی چشم و دل باز گشتن آن فرستادگان با زبان کند و سوهان شدن جبهه سالار روم انجمن کین و تیز کردن کند آوری بر کوه یونانیان و در از دادن بازوی دست راست لشکر را تا از نهیب سهمناک بهمی بر ایشان زند و حرب کردن یونانیان از تیغ کوه و بر دوی تافتن رومیان از زبانه شمشیر ایشان و بر سکندر زدن و گرم شدن سکندر را از سر غیرت کوه بریدن و دریا بران دو رخنان فرو ریختن

طرازندهٔ قصهٔ روم و روس — چنین بست پیرایهٔ این عروس
که چون شد سکندر بالهام غیب — ز هر جنس مردم رقم شوی عیب
همه لشکریان را بر انسان که خواست — بشمشیر حجت همی کرد راست
چو زانگونه شد هر دم هر بلاد — که با دین پذیرفت با جز نهاد
حمایت سوی نیکرایان گرفت — پی جستن کژگرایان گرفت
به پیرایهٔ رایت چو مهتاب زد — سراپرده در باب الابواب زد

چو گشت اندران ناحیت جاگیر — نشیننده را کرد فرمان پذیر

ازان جا شتابنده با کوس و پیل — روانکرد دریائے لشکر بہ نیل

بخصم افگنی چست کرده میان — ستیزنده در خون یونانیان

خبر داشت کان ملت ناشناس — ز یزدان ندارند در دل هراس

بگستاخ گوئی زبان کرده باز — که بارا کلیدیست بر گنج راز

بنزدیک شان فیلقون کهن — نکوتر ز پیغمبرے در سخن

پیام آورے راز کار آگهان — روان کرد نزدیک آن گمرهان

پیامے که دین را روائی دهد — بر آئین پاکان گواهی دهد

بدو گفت تا باز گوید درست — که باید خیال کژ از سینه شست

فرستنده راست نگهداشتن — فرستاده را راست گو داشتن

کسے را که سوی رهائی ست راست — هم از تیغ من هم ز خشم خداست

شود بهره مند از نشان صفا — بدبهره زند دهر یا نرا قفا

بدین حنیفی گرایش کند — خدا را بدین ره نیایش کند

نشاید سر فلسفی پرستان — ز معلول و علت بتابد عنان

وزین ره نباشد گر اندیش را — سزا بیند اندیشهٔ خویش را

فرستادهٔ شاه برداشت راه — بیونان رسانید پیغام شاه

سرے بود شان را فلاطون بنام — شده پخته کار اندران خام کام

ز بیهوده گویان عنان یافته — ز فرهنگ و فرمان عنان تافته

نگه دیده در سینه بے هراس — خطے عفو را پس و پیشے سپاس

بگمراهی خلق فتوی نگار — که پاینده شد گردش روزگار

سزائے این و دیگر سزائے کم است — بخوبی و زشتی جزائے کم است

طلب نیست زایزد برابر پرست — کند هرکه هست از جهان هرچه هست

نویسنده را از خیالے چنان — بخود کامگی کرد مطلق عنان

همه مردم از رای سنگین او — یقین بسته بر قول رنگین او

نه ده یک سرای در خانه خشت — نه اندیشه از دوزخ و نه بهشت

نه وسواس دیو اندرین دیولاخ — خرامنده هر یک بکام فراخ

چو برخاست از مردم امید و بیم — کجا ماند آئین عصمت سلیم

چو رفت از سر آب سرکش بکام — به پویش بهنجار باشد نه کام

فلاطون چو بشنید پیغام شاه — بپاسخ شد از زیرکان چاره خواه

ستیزنده پیران یونان زمین — ز رومی دو ابرو فگندند چین

کشادند از اندیشه نابکار — جواب فرستاده شهریار

کز انجا که بینایی رای ماست — سر آسمان ورنه پای ماست

دل ما که شست او نادر راز — پرستیدن کس ندارد نیاز

چه محتاج پیغمبری دیگریم — که ما بر سر خویش پیغمبریم

چراغ بجوید نظرگاه ما — خرد بس بود مشعل راه ما

بنور خرد ره به یزدان بریم — که سوی فرستادگان ننگریم

اگر تهمت ما خردمند نیست — خردمند چاره خردمند نیست

بدین آهوار شاه شیری کند — نگیرا هو از سگ دلیری کند

اگر بگذری کار ما جنگ نیست — فرودستی چون توی ننگ نیست

دگر با فرودست گیری ستیز — چه چاره گریزنده را از گریز

چو با زورمندان فتد داوری — گریزندگی به نه زور آوری

درین کوه پایه که پایان کم است — گذرگاه کشور خدایان کم است

چگونه کند بی سر سرکشش | که صد بی سر آید صبا بر سرش
مر آن ره بود تو بگنجی بزور | کجا پیل بر کوه پوید چو مور
بهر خانه چون چاه بیژن کو است | بهر گوشه صد غار کیخسرو است
نگر شه که زین سو گر آید همی | بهمان کیخسرو آید همی
سکندر از و ستگاهی چو میغ | بکوه افگنی راند بر سنگ تیغ
هم آخر بکاریست این کوهسار | که بینی کمر بسته و تیغ دار
کلوخی برین خوار افتد براه | کز و چون سرا کی نیفتد کلاه
رساننده نکته با صواب | چو بشنید گفتار خود را جواب
بدرگاه اسکندر آمد فراز | شنیده سخن را بدو گفت باز
جهاندار از آن پاسخ تلخ وام | بتندی برون ریخت تلخی بکام
بفرمود تا فوجی از قلب خاص | کند بسته بر قلبگاه خلاص
چنان لشکر اندر اصل اوفتند | که موجش گذار از نیل اوفتند
بفرمان فرمانده تاج و تخت | بزرگان بکشتی کشیدند رخت
ز مردان کوشنده کارزار | گذار استند از تنگ پنج هزار
خدنگ افگنانی که هنگام جنگ | نشانند سوفار در مغز سنگ
کمر بسته و ترکش آراسته | چو شیران بصید افگنی خاسته
بتیزی چو در کهسار آمدند | بدامان کهسار خار آمدند
بهر سو سواری ز فرزانگی | همی شد بمردی و مردانگی
همی آمد از کوه بی سنگ زیر | بکوه گران سنگ میشد دلیر
فرو جستن از باره ناچار بود | که ره بر فتابنده دشوار بود
پیاده بهر فرچه کوه تنگ | همی تاختند از کمین چون پلنگ

همان کوهیان نیز ازان سنگ تیز　ستادند در کینه گاه ستیز
نکردند سستی دران کار سخت　فشردند در سنگ پا چون درخت
چو مور و ملخ گشته انبوه سر　ز مور و ملخ بلکه انبوه تر
طرف بر طرف بهر پیکارها　کمین ها برون میزد از غارها
نشیننده ره دان و آینده گم　بهر سو همی کشد اشتلم
همی موی در موی در آویخت مرد　چو مویی که در یکدگر پیچ کرد
دران مو بمو پیچش بی دریغ　دو صف پیچ و دندانهٔ شانه تیغ
چنان گشت هنگامهٔ رزم گرم　که خارا شد از تیغ پولاد نرم
سنان در دل سست پیران سخت　چو الماس به کاندر آهن نشست
اجل غرق خون بر ایشان نشست　که سر هم درودند و اندام کشت
چنان مرد بر پشته ها پشته گشت　که بر روی یک پشته صد پشته گشت
ز باران پیکان که زد تیر تیز　همه سنگ کهسار شد لاله خیز
ز بس خون تو گویی که کوه بلند　ز دل کان یاقوت بیرون فگند
دو رده به همی رفت تیغ دو روی　همی رفت یک رو به کار از دو روی
بکوشید رومی بکین تا سه روز　نشد چیره بر دشمن کینه توز
چهارم که یونانی انبوه گشت　خس آیین تر از سبزهٔ کوه گشت
سپاه سکندر نیاورد تاب　ز بی رومی خصم شد روی تاب
بسی آنکه در کنج غار و دره　بسی سر ز تن دور شد یکسره
دو چیم آنکه کوشنده رزم کیش　ازین سوی کم گشت زانسوی بیش
ز رومی سپاهی که بی گشته ماند　سر و سینه خسته بهر پشته ماند
سران سپه را سوی بان نمود　که وا مانده را باز یابند زود

سپه را بر جعبت دلیل آمدند　　وزان خشم بد سوی نیل آمدند

نشستند گریان بر اهل رحیل　　زدند اندر آن سو که جامه به نیل

بسیمرغ گفتند زاندوه و تاب　　ستمگاری ماکیان را عتاب

سکندر که ملک سلیمانش بود　　همه مرغ ماهی بیو نانش بود

عجب ماند ازان سختی چشم دل　　که تیر سکندر شد اینجا خجل

در اندیشه شد تا چه سازی کند　　که با کرکسان چره بازی کند

اگر باز لشکر فرستد بجنگ　　زبس مشکل ست و گذرگاه تنگ

وگر تن زند تاب چون آورد　　که مور اژدها را زبون آورد

چو رایش در دل نیامد درست　　دران داوری از خضر رای جست

ازانجا که دانای خضر بود　　بپرسید و گفت آنچه خواهش نمود

که هر کار دشوار کاید به پیش　　بآسانی آید ز هنجار خویش

عدو گر به نیرو نگردد خراب　　به نیروی دانش فروکن در آب

پس پشت کهسار این مرز بوم　　کمر سوی کوهست دریای روم

سه فرسنگ باشد بطرای سنگ　　که یونانیان راست دروی درنگ

گر آنرا بهنجار بتوان شکست　　شود آتش فتنه در آب پست

ز سیلی که بر کوه ریزد توان　　شود بر سر کوه کشتی روان

اگر خضر را عمر نوحست پیش　　بطوفان نوح افگند رخت خویش

سکندر که خضر آن رهش بنمود　　ره چشمه سیحست و دریا نمود

بفرمود کامد سپه تیز گام　　بدنباله خضر خضر احترام

کمر بسته بر عزم کوه افگنی　　بپولاد سنجی و خارا کنی

بجایی که شد خضرشان رهنمای　　کشادند بازوی زور آزمای

بتعلیم رایش بکار آمدند　　بسنگ اندر آہن گذار آمدند

ستون وار مینین بروی کہ یافت　　ستونے ز دوے ستون شگافت

بہر گوشہ بین تا چو فرہاد چند　　بہر تیشہ جوی فرہاد کند

بقلب سیہ قلب دارا شکن　　دران تنگنا بود خارا شکن

رہ سیل کردند ازانگونہ است　　کہ چون بشکند باز نتوانش بست

بنزدیک دریا ز کوہے چو ابر　　تنگ شیشہ مانند سنگ سطبر

دران پردہ ہیزم فرو ریختند　　زدند آتشے تند و بگریختند

گرفت آتش و راہ در خارہ کرد　　بداماں گہ پردہ را پارہ کرد

ز نیروی دریا دران سنگلاخ　　رہ سیل شد ہمچو دریا فراخ

در افتاد سیلاب دریا بکوہ　　فرو شستہ شد موج دریا شکوہ

جہان در جہان موج طوفان گرفت　　اجل دامن فیلسوفان گرفت

نماند اندران غرق طوفانیان　　نشانے ز یونان یونانیان

دران ماجرا رازدان کہن　　بر آب دگر ریخت بیرون سخن

کہ سالے فرو پیش آن آبگیر　　بیونان بنالیش گرے بود پیر

ز رخت جہان خانہ پرداختہ　　ز برگ گیاہے خورش ساختہ

خدا دادہ رہ در حضور خودش　　برافروختہ دل ز نور خودش

شنیدہ ز غیب آنچہ باید شنید　　رسیدہ بجائے کہ باید رسید

ہر آن شیشہ کز حکمتش دیدہ بست　　بسنگ کرامت شکستہ درست

در خرق عادات محکم زدہ　　حجتہاے معقول را کم زدہ

حکیمان ز حیرانی کار او　　شدہ معترف بر نمودار او

چو ہنگام رفتن رسیدش فراز　　سخن گفت با کاروانان راز

که چون من بپردازم از خانه جای / گرایش کنم سوی دیگر سرای
چهل رس برآرند جای بلند / بر و قبه چون سپهر ارجمند
دران قبه سازند آرامگاه / بنجی یکه کسی سوی آن خانه راه
بپایند زان بست و دو سال / گشند آنچه در خاطر آید سوال
که تا هر یکی راز راه صواب / دهم آنچه پرسیده باشد جواب
دران روزگار اوفتاد در پای روم / بیونان و دریا آن مرز و بوم
ز دو بیست سال آخرین روز بود / که میعاد آن دانش افروز بود
چو بود این فسانه خبر بر خبر / رسیده به هر کس پدر بر پدر
بهم گشته بودند پیران عهد / بمیعاد مهدی شده پوی مهد
نشسته بپوشش گشاده زبان / ببالین آن خفته پاسبان
نظر داشته تا دران انتظار / ز پرده چه بیرون نهد پرده دار
طلب مینمودند راز نهان / که طوفان شد از چار سو ناگهان
همه غرق شد گردش از پیش و پس / همان قبه ماند از بلندی و بس
در حیرت اندیشه ور پادشان / که اندرو دانا شد از پادشان
چو کردند روشن کرامات پیر / که گشت اندران غرق شان دستگیر
بدل گشت شان سرکارش درست / که آن روز را دیده بود از نخست
چو بود او پناهم در عهد خویش / پناهنده را خواند در عهد خویش
که راهش سوی آشنایی دهد / ز موج هلاکش رهایی دهد
یکی گفت کان وعده از پیر خاست / اگر باز شد باز جوییم راست
شناسنده گفتش بگو پیش و کم / که گفتش همان روز امروز هم
سخن اینک این بود کین سو گرای / اگر یابی رهایی ز خشم خدای

خدا آہستہ بود این سخن نزد ہوش — کہ دو بیست سالہ رہ آمد بپوش
جدا نے کش آفاق بشنید راست — اگر بشنوی تو غرامت کراست
وہر مردہ پند و نہان نشنود — ولے زندہ گو کہ آن بشنود
عزیزان کہ در خاک گوئی تواند — چو آن پند گویان شنیدند پند ۱۴۶
۵۴ ز خاموش گویان بہ بانگ بلند — کہ بران خاموشی پند گوئی تواند
فگندند سر تا چہ چارا کشد — کزان رزف دریا کنارہ کشند
چو ہنجارہ دیگر بنیاد فراز — درے قبہ را تخت کردند باز
چہل مرد بود آنکہ در قبہ رفت — نشستند از الجملہ بر تخت ہفت
بنومیدی از دل براورد تف — بدریا سپردند تن جان بکف
زدہ دست در آب افتادہ پست — ز خود ہر زمان می نشیند پست
ازان ہفت تن ہم بیک موج سخت — جہاد کمر ریخت در آب رخت
سہ تن ماندہ با سینۂ پر فسوس — فلاطون و سرفیل و فرفیلقوس
چو شان آب و فور بود باقی ہنوز — قدح برنمی داد ساقی ہنوز
بصد رنجہ زان غوطہ گاہی ہلاک — رسیدند یک رہ ز دوشت تا بخاک
گرفتند رہ با دل رنج بہر — فلاطون بہ پروانہ الیشان بشہر
ازین جملہ مردم کہ فرمان نبرد — خران ہر سہ تن چار زین جان نبرد
فرو ماندگان را دران ترس و بیم — نہ حکمت بکار آمد و لے حکیم
چنان کوہ کو تیغ بر مہ کشید — بیک لطمہ دریاش در تہ کشید
شنیدم کہ چون کشتی از ہر مقام — بدان آب رخشندہ یابد مقام
توان دید یک یک عمارت در آب — بر انسان کہ در آبگینہ شراب
ز خاصیت آن زمین سینہا — شود در تخیل چو آئینہا

بدل گرد اندیشه‌هاے پدید / که اندیشه نتواند آنجا پرید
نه معنے شود سینه صورت پذیر / ز حکمت در انگیزدش آن ضمیر
ازینها بدریاے گردون بسے است / کزو بینشے در دل هر کسے است
بسا کشتیبان کاندرین رود نیل / نشیننده را شد بحکمت دلیل
چو زین رود خانه فراتر گذشت / گذشتش سر هرچه در سر گذشت
ز چندان رونده کزین ره شتافت / کسے غور طوفان او در نیافت
پس آن به که غوکان درین چاه بنا / بگویند از موج دریا سخن

وصیت لائق که در سختن دقائق ید بیضا نمایند و از آرامش مغز نمایند هیچ رایند و فرومانده‌گان صف نعال عین عطلت و غفلت را در صدد أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ خوانند و از دعوت محمدی لعنت ازبالا البشار کماهی چشانند

بیا ساقی آن ساغر دلگشاے / که صورت نمایست و معنے فزاے
بده تا دل از وے مصفا کنم / دو دریاے معنے بیک جا کنم
بیا مطرب آن ناے را کن بدست / کز آواز غنو نهاے یونان شکست
چنان بلبلش کن که عنقاے روم / ازان نلغ گوید بهر مرز و بوم
چه بالاست دانندگی را سریر / که سرکش نگردد بر وجاے گیر
برین پایه آنکس بر آید بلند / که بر تابد از رشتهٔ جان کمند
بکان کندن آید زر از کان تنگ / وزین کان بجان کندن آید بچنگ
کسے دارد از علم عالم فروغ / که او چون قلم خورد در ره چراغ
خرامند کین سکه با خویش یافت / بهر دستگه دست خود پیش یافت

همان کے باشد از هوش درای / گزین سایه همیون شود چون همای
اگر نو رمند است و چون ناتوان / بود در همه جای حکمش روان
همان کاروانان بدو ره نهند / همه گوش بر گفته او نهند
چو رخشنده شد سینه زین آفتاب / دگر تیرگی را نه بینی بخواب
شناسی که در پرده‌ها راز چیست / بهفت ارغنون فلک ساز چیست
چه اشکال تدبیر دارد سپهر / اثر چیست در انجم و ماه و مهر
چرا اور دا اختر بیک سو منیر / چرا عنصر است استحالت پذیر
چرا شد پدر هفت و مادر چهار / چگونه که فرزند شد آشکار
چرا این هر سه زین یک پدر مادرند / چرا این نمانند یک دیگرند
چرا بهتر از جا بد آمد نبات / چرا برتر از هر دو شد دو حیات
تن آدمی کز جهان برتر است / سبب چیست کز همگنان برتر است
چرا مردم از بینش نیک دید / خردمند شد دیگران بی خرد
جماد از چه مرده نبات از چه زیست / چرا برق خندید باران گریست
چگونست جسم و چه چیز است جان / چرا این برهنه ست و پوشیده آن
چرا جوهر جان حد پیشه نیست / سزاوار تقسیم اندیشه نیست
چگونه کنی حد جسمی تمام / دو جوهر چه و چیست نقطه کدام
مقولات کان نه ز افزون بود / یکی جوهر و نه عرض چون بود
چرا جوهر اعلای اجناس گشت / چرا جانور جامه حساس گشت
چگونه ست در پنج فرد ارتباط / چنانست در چار شکل اختلاط
سخن را چگونه دهند اختصاص / بر امکان عام و بر امکان خاص
دلالت چنانست در التزام / مطابق کدام و تضمن کدام

دران حصه کز جنس خود نوع راست / نشد فصل علت زبهر چراست

چه چیزست علت که عقل حکیم / بدین حیله خواند جهان را قدیم

کجا ایم و این ره کجا میروند / چرا آمدند و چرا میروند

چه روشن چراغی باشد اندیشه سنج / کزین در کلیدی رساند بگنج

چنان نیز داین تخته خاک را / که روشن کند راز افلاک را

در آموز و آن نکته کز رای خویش / شناسد کم و بیش کالای خویش

چو در خود و خرد را شناسنده ساخت / خداوند را هم تواند شناخت

زهر دانشی آن پسندیده تر / که از بهر یزدان کند دیده تر

براه خدایت روائی دهد / ز بند غرورت رهائی دهد

جز این هرچه خواهند ناخوانده به / قلمهای بیهوده نارانده به

چنان خوان گرت حکمت آید زرو / که حجت کنی علم او هم برو

نه زان گونه کان تیغ گردن زنی / ز دشمن ستانی و بر من زنی

بخوان هرچه خوانی ولیکن تمام / که ناپخته ترنیکو از نیم خام

مبین زمستاع تهی مایگان / که جویند آزار همسایگان

بکم مایه ناقص آید بشور / بود قطره آب طوفان مور

بهر نامه حرف از کسی جوی بس / که با صد هنر بر نیاید نفس

کسی کو بدعوی سخن راست گفت / بدان خواست از خود همه سست گفت

بسا کس که با جهل معلوم خویش / زبون آمد از دعوی شوم خویش

شنیدم که یونانی پرگزاف / همیزد ز دانائی خویش لاف

حکایت فلسفی که اول زیج زد و آخر بریش خود خندید

که بالای گردون وزیر زمین | درون و برون و نهان و مهین

زهر چه آشکاراست یا در نقاب | بپرسید تا بازگویم جواب

یکی گفت بگذار پست و بلند | خرده که موی زنخدانت چند

نیوشنده زان موی در مو سخن | بپیچید چون موی بر خویشتن

دمش با چنان دعوی برتری | بموی فرو ماند چون بنگری

سخنهای ابتر چه گوید کسی | کزان خنده بر ریش بیند بسی

روان کردن سکندر کوه بی سنگ را در سنگلاخ کوه بطلب گوهر افلاطون و دریافتن آن گوهر در کمر کوهها و نگین دستگاه خواب ساختن

شناسنده حرف دانندگی | چنین کرد ازین نکته خوانندگی

که چون بیرون آمد فلاطون ز آب | تن خاک از موج طوفان خراب

بنودش سر یاری مردمان | روان شد سوی کوه چون بیگمان

ز هر بوم برداشت آهنگ خویش | چو سیمرغ منشست با سنگ خویش

بنائش گهر پردهٔ راز گشت | پراز اندران پرده و سنگ گشت

نهای زنگیش کنز آمد برون | سوی راستی شد دلش رهنمون

چنان گشت کوشنده در بندگی | که شد سرفراز از سرافگندگی

ز شب زنده داری دلش زنده گشت | چراغش چو خورشید رخشنده گشت

فروزد روش برود او تاب | نماند اختر روشنش در نقاب

همه مردم از سلک کار او | نمودند رغبت بدیدار او

برآمد میان همه خاص و عام | فلاطون حکیم آگهیش نام

ز نامش که در شهر و کشور رسید | حکایت بگوش سکندر رسید

سکندر که بود از خرد پیش از آن / خبر داشت از کار او پیش از آن
که بر کار دانا نه نو تا کهن / نپوشیده بود از فلاطون سخن
که بودند یاران بهر مرز و بوم / بشاگردیش فیلسوفان روم
ارسطو که زانگونه داننده بود / هم از لوح او حرف خواننده بود
هوس داشت اسکندر کاردان / بدیدار آن مرد بیدار روان
دلش ماند زین غم بتاب اندرون / که چون گشت حالش بآب اندرون
بیونان اگر چون تباهی رسید / کز انگونه مرغی بماهی رسید
چو آگاه شد آن خرد پیشه مرد / بتابش خور آمد از آب خورد
کند وز تنش اندرون یار روی خویش / نهد سنگش اندر ترازوی خویش
فرو شپیر از جان حکمت شناس / نهانخانه حکمتش را قیاس
خیالات خام از سرش کم کند / ببرهان عقلیش ملزم کند
دلش کز هوا تیر نمرود بود / بکیش براهیمش آرد فرود
فرستاد پنهان بلیناس را / که از کان برون آرد الماس را
بفرمان فرمانروای جهان / روان گشت دانا چو کار آگهان
نشان جست سوی فلاطون شتافت / نشیننده را زان نشان بازیافت
پیام سکندر بدو گفت باز / که ما راست سویت بدیدن نیاز
سزد گر گرائی بمهمان ما / روانش دهی بهره جان ما
باندیش دادش فلاطون جواب / که ذره ندارد سر آفتاب
من این جا که گشتم ز دل گوشه گیر / ز غوغای عالم شدم گوشه گیر
که تا چون بدانش گرفتم درے / بخواهش نگویم درے دیگرے
چو همت بود بر درم پرده دار / سکندر نیاید درین پرده بار

چو درویش با شاه جوید نشست ‌ ‌ عنانش نیاید سلامت نشست

شود کشته در زیر بار ستور ‌ ‌ چو باد سلیمان هوس کرد مور

چو گنجشک خواهد که بریان شود ‌ ‌ طلبگار گندم ز سلطان بود

بست گوئی کاسے منظرت دور وا ‌ ‌ گدارا درین گوشه معذور دار

نهانی نیاز سے کم و بیش نشست ‌ ‌ ترا گر نیاز نیست ره پیش تست

فرستاده کوشش فراوان نمود ‌ ‌ نیوشنده را رای رفتن نبود

بلیناس چون دید کان هوشمند ‌ ‌ کند وقت خود راس خلق ارجمند

بشه باز شد از جبین خاک رفت ‌ ‌ شنیده سخن یک بیک باز گفت

چو رغبت دید نش پیش داشت ‌ ‌ دل اندر پے رغبت خویش داشت

سبکباری جست بر داشت را ‌ ‌ ببرج عطارد روان شد چو ماه

نبود از بزرگان بدنبال کس ‌ ‌ جز از هوشمندان تنے چند و بس

سرے کوهکن سوی کهسار کرد ‌ ‌ بکوه آمد و رو سوی غار کرد

چو در غار شد کرد مرکب رها ‌ ‌ بغار اندرون رفت چون اژدها

نگه کرد در کنج آن تنگنای ‌ ‌ فرشته وشے دید مردم نمائے

گلیمے در آورده در گرد دوش ‌ ‌ خزینه چو در باد پشمینه پوش

لب گفتنش اندر سفالینه خم ‌ ‌ کلیمے زبان در دهان کرده گم

مبرا شده دل ز غم خوردنش ‌ ‌ سبکبار شده تن ز کم خوردنش

دل اندر تن او نمایش ز صفا ‌ ‌ نماینده چون رشته در کهربا

ز تاب درون در افشان او ‌ ‌ حکایت کنان روی رخشان او

چو سیمای شه دید برخواست زود ‌ ‌ برسم بزرگان تواضع نمود

پس آنگاه گفت از دل عذر خواه ‌ ‌ دعای سرافراز تعلیم شاه

بپرسید کاقبال شاہ جہان / بر این سو کجا رنجہ شد ناگہان

چہ آورد بر صعوہ سیمرغ زور / کجا پیل گنجد بسوراخ مور

بلے نبود کز کار مہتاب دور / کہ پیرا بہار از فروزد ز نور

جہاندار فرمود کز دیر باز / بدیدار تو بود ما را نیاز

بسے آرزو داشت رائی بلند / کہ گردد ز دانائیت بہرہ مند

کنونم کہ آن آرزو دست داد / بسر گنج پنہان بباید گشاد

چو دانست دانائے دریا قیاس / کہ آمد خریدار گوہر شناس

بمہمان نوازیش بگرفت دست / نشاندش بتعظیم و خود ہم نشست

سخن را از ہر پردہ ساز کرد / ز راز نہان پردہ را باز کرد

بہر باز پرسی کہ شہ می نمود / حکیمش باندیشہ رہ می نمود

نخستش بپرسید کالے گنج راز / ازین گوشہ گیری چہ داری نیاز

جہانے پر از روی قمیر / بہشتے کجا چون شدی خو پذیر

چمنہای پر از بانگ و آوای لست / چنین تنگ غارے چہ جای نشست

سبب چیست پستی از جہان داشتن / جہانے بکنجے نہان داشتن

کسے دیدہ عقل بینندہ کور / بگو یا اندرون زندہ رفتن بگور

بدانچہ آدمی را ولے خوش است / نشاطی و خوردی و جانی خوش است

چو نے ز بہانے بہرہ مندی نبرد / چہ فرق است ازو تا بدو کس مرد

نگیر و جو در بوم آباد جاے / نہ سیمرغ کار آید و نہ ہمائے

چو مرغان دہ یاد کن خانہ را / رہا کن پس بوم ویرانہ را

سزد گر سوی مہدی آئی بعہد / کنی ہدہدے با سلیمان عہد

برون آئی زین غار چون اژدہا / دگر غار گنج است ہم کن رہا

گرت دل برین گفته گیرد قرار — که بخرامی از غار با یار غار

بدستوری خویش و سنت دهم — بهمدستی خود نشستت دهم

ارسطو که جز رای والاش نیست — تو همتاش باشی که همتاش نیست

بسیم آرزو بود کاندر نشست — نشانم دو دستور را در دو دست

کنونم که آن آرزو دست داد — مده آرزو را ز دستم بباد

فلاطون چو بشنید گفتار شاه — فرو شد بکاری خود از کار شاه

برون داد پاسخ ز شرمندگی — که ای از تو آفاق را زندگی

از انجا که رسم جهانداریست — جهان را هم از تو چو غمخواریست

کسی کو غم جمله عالم خورد — ز تیمار یکتن کجا غم خورد

گرم از نوازش کنی سرفراز — عجب نیست زان خلق کهتر نواز

ندانم که من نیز ز اقبال شاه — بگردون گردان رسانم کلاه

نهد دولت ذره کز تفی تاب — رود پای کوبان سوی آفتاب

چو حربا بخورشید بیند ز دور — کزان چشمه باید شود غرق نور

ولی گشت با غم خزان یافته — کز پور شد از وی عنان یافته

درختی که بی آب شد رود او — دهن خوش نگردد ز امرود او

چو کالا کهن شد چه جو هم سپاس — که نیرزد چو پی نزد کالا شناس

نماند آن شگوفه بگلزار من — که آید بدان تو خریدار من

چه جنبانی از نخل تن را بزور — که شد خار او تیز و خرماش کور

چو شاخ تهی را کنی سنگسار — ز بالا همان سنگ بارد نه بار

نگویم بدستوریم شاد کن — که دستوریم بخشش و آزاد کن

سرم و اسلام آمد از جای خویش — بجز خیر بادم نماندست پیش

شبم روز شد روز من شب کنان   عنان چون سپارم بمرکب کنون
شب از خانه بیرون نرفتست کس   کسی کو بود دزد شد یا عسس
نه شب دیده را روز بهوار بست   نه شب کور را گاه شب کار نیست
ز پرواز کاهل شد این مرغ پیر   از انگشت چون شپرک گوشه گیر
بود شپرک ناکبوتر بود   که پرنده چوا نه و بی پر بود
چو بی دست و پا شد تن پیر پاے   چو بیهوده خود را نهم دست و پای
به بین چاره کز کوشش آید برنج   که بی دست و پای دود سوی گنج
تو مر واژدها باشد از گر نورد   کشد دست و پا چون شود سالخورد
همان کرم کوششها می خرد   ز بسیاری دست و پا می خزد
مرا گاه آلت کزین جوی پای   که در خود کشم دست و پا ناقه وار
نه غوکم که از شوخی چشم باز   کنم دست و پا[illegible]ـلی دراز
پشیمانم از هرچه زین پیشتر رفت   که کاری نپرداخت و خویش را
کنونم که هنگام عذر آوریست   همان پیشه گیرم نه از داوریست
بکاره جهان چاره چندان خوش است   که از لذت عیش دندان خوش است
چو اهل نگر حمله گام و شکم   که با رنج دندان کند قلتقم
چو بیکاره شد معده ز آشام خورد   چه باید هوسهای بیهوده کرد
بهنجار باید دو تن لقمه گیر   یکی تو ره خورد و دگر سیر سیر
چو شکم ولایت بکافور داد   ز طبعت کنون نافه نتوان گشاد
چه فرمائی آشوب عالم مرا   چه بر دل نهی عالم غم مرا
دلی را که گشت آشنای نیاز   چه خوانی درین شهر بیگانه باز
بسی کرده ام نیزش این خاک را   برش نیست جز خاک و خاشاک را

همین گل که حالی دهد بوی مشک　　که روز دگر کاه گیست خشک
هر آن سبزه کو خوشتر اندر بهار　　چو بینی خسی باشد آنجا مکار
کدامست کو رزق عالم نخورد　　وزین چند روزه بقا دم نخورد
نه دم خوردن آنکس که دل شاد ماند　　دهن خالی و سینه پر باد ماند
اگر دشمن من هم افزون خورم　　ولیکن چو دریافتم چون خورم
چو بشناختم راز گردون تمام　　بدین پختگی چون شوم باز خام
شرابش کم از دل فراموش باد　　مرا تلخ شد شاه را نوش باد
سکندر که با دانش و داور زیست　　خبر داشت کانچه او درون داد چیست
نشد سخت گیرش بکاری که داشت　　زبان نرم کرد از شماری که داشت
بدو گفت کای پیر رای بلند　　توقع همین باشد از هوشمند
ولیکن مراد من آن بود و بس　　که یک چند با تو بر آرم نفس
ز دانائیت بهره بر در برم　　ز دریا صدف پر صدف در برم
چو تو داشتی صحبت از ما دریغ　　تواضع نه توبیست ما را دریغ
گر از زحمت ما بتابی ستوه　　کنون پنجه با و دامان کوه
نه آن بادشاهم من از کبر جاه　　که تعظیم دانا ندارم نگاه
کسی کو خرد را بود جوهری　　به بیند درا کلیل اسکندری
به از ملک من دانشت در ستیز　　که این عاریت و ادم آنخانه خیز
نکورو که زیور نه بندد بدوش　　بسی بهتر از زشت پیرایه پوش
کسی کش بگنج خرد ره برد　　اگر گنج زر جوید ابله بود
ولیکش بهر نکته گنج آگهی است　　چه محتاج گنجینه چون منی است
ترا چون جهان است در دل نهان　　کجا سر در آری بشغل جهان

جهانے بفرهنگ خود سرفراز
که در دولت ما نداری نیاز

نیاز تو گر تافت از ناز مام
بتو هست ما را نیازے تمام

بدین مایه چون داد اختر بتو
که محتاج باشد سکندر بتو

سر دگر درون چو دریاے میغ
ز نشته ولاے نداری دریغ

دلم را ز ترجیلے که بر خوان نشست
بده گرچه ناخوانده مهمان نشست

درآموزم آن تخته زا ندار و پند
که این جا و آنجا بود سودمند

در آئین عالم روائی دهد
در انجام کارم رهائی دهد

نهادست تاج مبارک مرا
همه باد عالم تبارک مرا

زهم پیش بار گران بر سرم
بگوئید گرانی کس چون برم

طریقے نما از خبر داشتن
که بتوانم این بار برداشتن

بخوشنودی کردگارم درآر
که خوشنود باد از تو کردگار

حکیم از چنان خواهش زیرکان
برون زد ز روشن ازیرکان

بپوزش گری گفت کاے کدخداے
برآراست از فر و فرهنگ راے

همه خسروا ترا بمیل ضمیر
سخن خوش نباید مگر دار و گیر

بگیتی توان پادشاهی و بس
که خوشنودی غیب خواهی و بس

مگر تا چسان فرخ آئین بود
کسے کار زوی دلش این بود

چو این در تو بے گفت کس منزلی
بگفتن چه محتاج هست منی

ترا نامه راند دانی بجیب
ز تلقین اقبال و توفیق غیب

بآموزیت گر سر سوزنی است
که اندازه دانش چون منی است

سه از نور اگر چند شد بے فراغ
شد از کرم شب تا چه خواهد چراغ

چو خورشید تابت بها دادم تو را
اگر صبح پروے بخندد رواست

ولے مہتران را کہ سیل کے است — بکہتر نوازی بہانہ بسے است

مرا ہم چہ فرمان شہ کردنی است — بہم پای کردن کہ آن کردنی است

اگر مایہ کم دارم و گر شگرف — کنم قطرۂ پیش دریائے ژرف

و مے رنجہ کن سوئی گوینده گوش — نکو خاص فرماؤ بدرا بپوش

رمز دادن افلاطون باقہ معقول راز بدست مجملہائے استوار عقل سکندر را بانجنبد مواعظہ خجالت تعلیم کردن

نخست آنچہ فرض است بر شہریار — ہمان شہ کز ایزد بود ترسگار

بہر شادمانی و تیمار ہا — بہ یزدان حوالت کند کارہا

چو تیرے زند جان بدکیش را — نہ بیند توانائی خویش را

وگر خورد زخمے بزد و تیر طعن — ز ناوک رسانے بناوک فگن

دران حضرت از راہ دانندگی — کند چون دگر بندگان بندگی

بہ نیرنگ این پنج روزہ خیال — کہ نادان نہد نام او ملک و مال

نبیند از و اندر سران باد را — کہ ز و لطمہ فرعون و شداد را

نشاہی ست کز ماہ تا ماہی است — در بندگی زن کہ آن شاہی است

ز ملک خداداد ہ دلشاد کن — ز مادر چہ آوردۂ یاد کن

چو دادت خدا ایچ داری بدست — خدا را پرست و مشو خود پرست

چو دانی کہ ایزد پرستی است کار — نظر سوی ایزد پرستان گمار

بہر کار ازان کس طلب یاوری — کہ دارد نہان با خدا داوری

توئی گرچہ شاہنشہی روم و زنگ — نگر تا نداری ز درویش ننگ

کہ گر او چو گل ژندہ پیراہن است — ولے بوی او از دگر گلشن است

دران بزم شاهان چه معنی بود　　که پیش زمرد ارد و سنیا بود

شهی کش ولایت همه عالم است　　ز درویش صاحب ولایت کم است

بسا بزم شاهان که اندر جهان　　جهانیست در زیر موئی نهان

هر آن نافه کافزون بود بوی او　　چو آهو بود جرم آهو برو

مبین چتر شه کان سزای شه است　　کز و بوریای گدائی به است

نه آنست درویش مرد خدای　　که بهر درم پیش شه شد بپای

بپلیش پشمینه بر کش ز دوش　　که پوشیده و زدست پشمینه پوش

مبین کان گلیمست بر پوش او　　که آن دام ماهیست بر دوش او

چو دامی که بر دست ماهی فروش　　ز بهر درمها ماهی بدوش

هم از دام ماهی دل آن سگ بسخت　　که ماهی چو برداشت آبش بریخت

فقیری که نان از در شاه جست　　بباید ز آب خودش دست شست

بهشتی بود شاه درویش خواه　　کنشتیست درویش در کوی شاه

مدد زان گدا جوی در نیک و بد　　که از پادشاهان نجوید مدد

ازان رنگ و بوست فراموش باد　　که تو هیچو بری او کند پوش یاد

کسی کو همی جهد شاهان کند　　نه اندیشه نیکخواهان کند

فریبنده و زد بود صفره جوی　　که افیون دهد پاسبان را بگوی

شهی کو شود از شرابی شده خراب　　از و کی عمارت شود خاک و آب

ز نیی دو ر شاهنشهی روم و ری　　که عالم در و غرق داد غرق می

بود بر ملک تکیه هر کس است　　ستون چون شکسته شود خانه پست

کسی کز خود آگه نباشد و هش　　چه آگاهی از حال عالمش

جهان گرچه خالی شد از دشمنان　　بده تا توانی بعشرت نهان

هوس بر گدائی کسی را کم است
هوسناک شاهی همه عالم است

چو از می سر خواجه شد در سلام
کند بندگی خیر باد از غلام

چو پیل آمد و برد فرزانه را
عمارت کند دیگری خانه را

نگویم که خمخانه را بند کن
بنان پارهٔ معده خرسند کن

کس این خود نگوید به شاه جهان
که مطلق بشو زین حلاوت دهان

ولیکن چنان خور که گر در خورد
که تو می خوری نه ترا می خورد

چو در جانش سازی از دست خویش
مشو مست او بکنش مست خویش

چنان باده خور کز زبردستیت
نه از هوشیاری بود سستیت

بود می زبردست پیر و جوان
تو بر وی زبردست شو گر توان

چو شد کارفرمای او را بشو
چرا می بود کارفرمای تو

می خور که بخشی از و بارگی
نه آن می که کت آرد به خونخوارگی

باندازه خور که کار آیدت
نه چندان که فردا خمار آیدت

بخور گر بمردی عنایت کشند
رها کن چو دل بر زنایت کشد

شکم را سپارا بجیوان هشت
ولیکن مریزا بجیوان زشت

شه دولابی از جنبش بی سکون
که بشتابی و باز ریزی برون

مگر آنچه دولاب در جوی ریخت
کزین سو برآید وزان سو بریخت

چو هر جا که مرغی پرستار تست
توزان را بپستی پی رای لست

سر پایهت تن بچو پایه دار
زره بستر و تیغ همخوابه دار

چو خواب آیدت بر سر تخت خویش
بیاموز بیداری از بخت خویش

تو بیدار میباش آشکار و نهان
که از پاست آباد خسپد جهان

مکن هر چه عالم خورد غم ز تو
تو در خواب و بیدار عالم ز تو

چو شه راند دشمن یکے صد بود | کند خواب نوش دشمن خود بود
چو بیداری دشمن از راه خاست | تو نیز ار زمانے نخسپی رواست
چنان خسپ روزے که خسپی بسے | که خواب پریشان نه بیند کسے
بخسپ و بخواب جوانی مخسپ | وگر خود توانی تو هرگز مخسپ
حکیم این سخن را بہ ہرزہ گفت | کہ شد فتنہ بیدار چون شاہ خسپ
اگر خفتہ در شہر خسپد خراب | بیک گوشمالش در آور ز خواب
وگر سگ نکو پاسبانی کند | شکم بر کنش پاسبانی کند
بہ بزم آنکہ مست است ہشیار کن | طرب با حریفان بیدار کن
دلیر آن بود ار چہ راند ز پیش | مکن دور دانندگان را ز خویش
چو خواہی کہ کم گردی اندیشہ مند | ز اندیشۂ زیرکان گیر پند
چو پیش آید اندیشۂ کارزار | بر زیرکہائے اندیشہ را پیش دار
سپر تاب داری رسد زخم تیر | بود تیر اندیشہ آفاق گیر
بر انسان شو از کینہ در کینہ خواہ | کہ بے تیغ رنجہ شود بے سپاہ
بپشت اندرون تیغ را جای کن | دلیرائی را کار فرمای کن
ز آئینۂ رائے بینی جمال | در آئینۂ تیغ چہ بود خیال
کشش سر ز رائے کہ بخنجر زند | کہ پیل حرون بر صف خود زند
ورست دل بیزدان بود زورمند | نہ نیز محتاج رائی بلند
توکل بہ پیش است و لشکر ز پس | فرس نیز و نیزہ بدنبال بس
علم خسروان را گر از پس بود | علم در علم شیر دم پس بود
چو نادر شدی چیرہ بازو بخون | مزن دشنہ بر بستگان زبون
مدہ تیغ را بر سیاست زبان | کہ آہستہ ناید بخون مرزبان

بجان مشکل زندگانی به است
که جان بخشی از جان ستانی به است

چو فیروزیت باید اندر مصاف
مکن جز که در گرد دلها طواف

برای از ره لطف گرد همه
باندازهٔ کار گرد همه

به تیمار خدمت گران کن بسیج
نه بد خدمتان نیز دامن مپیچ

اگر مرد بیدار پرور نیست
گران خواب را نیز تخم خورد نیست

سپهدار باید خداوند بخت
که بی برگ بر کنده باشد درخت

شهی کو نداند سپه پروری
فرو افتد از پایهٔ سروری

ز لشکر بود زور شاهنشهان
که یک تن به تنها نگیرد جهان

مشو سخت گیر از خداداده
که گردد غلام تو آزاده

بمردی کند خدمت بنده وار
ولی رایگان جان دهد وقت کار

شنیدم که از کار پرداختن
کم آرام وار وش از تاختن

چو لشکر ز فرمان شه یافت زور
رود گرچه یکسر بسوراخ مور

ولیک این ندانی که در اتفاق
نه زیباست تکلیف ما لا یطاق

شنا بنده را لختی آخر ستاد
که خاکست فرزند آدم نه باد

ترا باد پایان ز اندازه پیش
ببیند بیش زان لاشه پشت ریش

ترا بارگاه ابریشم طناب
خبر پرس از آن سوزش آفتاب

ترا توشه دان پر حلوای تر
نظر کن به بی توشهٔ بار بر

چو گنجینهٔ صد ولایت تراست
هنوزت دویدن ز بهر چراست

ز رختی که بر سینه باز آیدت
باندازه کن که کار آیدت

خوشا آن کین ورق چنین وا بپیچ
که نگذاشت از بهر بیگانه هیچ

کسی رنج در حاصلی چون برد
که از رنج او دیگری برخورد

جهان چون خیالیست کائینه بست
که بنماید اما نیاید بدست

اگر پادشاه کام عالم گرفت
دگر بینوا بهرهٔ کم گرفت

چو از بهر فردا نه بردند ساز
جهان مرد و نادیده گشتند باز

چو طبع از درون آتش افزا بود
بشب هر دو را فاقه بر جا بود

چو در خواب ساغر کند باده خوار
اگر هستیش نیست باشد خمار

متاع جهان هست باد روان
گره بر زدن باد را چون توان

حکایت

شنیدم یکی را از اهل کنشت
توانی ز رندان پوشیده جست

بخندید در دیده رندی چو برق
بگوشی نشیننده چون ابر غرق

بپرسید از آن رند بیگانه خوئے
سخن بست داوش که با کس مگوئے

ستد رند و داد آن بباد شمال
رساننده گفتش چو برزین خیال

جوابے بصد شوخیش باز داد
که باز آمده داده بر هم بباد

هر آنکس که زین حجره باز رفت
تهی آمد و هم تهی باز رفت

چه باید گرفت آن نشیب و فراز
که می باید آن را تها کرد باز

چو خورشید باید جهانگیر داشت
که هر روز بگرفت و هر شب گذاشت

مگس هم نشیند به پشت کلنگ
ولے کے چو شاهینش آرد بچنگ

چه هیچے درین چار گوشه سرائے
که جز چار گز را نه کد خدائے

چو یک مشت خاک آدمی را عطاست
زمین جمله در مشت جوید خطاست

که دارد جهان دستگاه فراخ
که در مشت او گنجد این سنگلاخ

کسان کاندرین کوی ره داشتند
فراوان گرفتند و بگذاشتند

چو زینجا بروند آنجا تهی / گذشتند ازین جا و آنجا تهی
بپهای پشت آن نمودار سخت / که زین مهر و بستان بر آری درخت
چو این را سراسر گرفتی بعهد / کنون گوش کان نیز گیری بجهد
چو در دخمهٔ خاک جا کردنیست / رها کن بهی کان رها کردنی است
رهی پیش گیر از خرد پیش ازان / که دریابی آزادی خویش ازان
چو یکدم همه باد و دم هاکم است / چرا با دم این ازان یکدم است
بسا غره گز مروت ایمن نشست / که تا چشم بر هم زنی دیده بست
اگر تاجداری وگر سرفراز / بتاج و سر خویش چندین مناز
که یک صدمه زین باغ نیلوفری / رباید سر و تاج سر بر سری
چو دانی که ضرب فلک کردنیست / کله گر شود چون قفا خوردنی است
جهان خور غم زندگانی مخور / فریب جهان تا توانی مخور
چه نازی بدان تخت شاهنشهی / که از تاجور خواست ماند تهی
چه هست آدمی را گذر در مغاک / چه اسکندر و چه یکی مشت خاک
مگر دور گردونت از باد برد / که تخت سلیمان چه سان باد برد
شنیدستی آخر که بهرام گور / بدنبالهٔ گور چون شد بگور
نخواندی که کیخسرو تاجدار / چه سان رفت در غار بی یار غار
بکاوس کو بر فلک شد مبین / فلک بین کز انجاش زد بر زمین
بضحاک هم بین چه حرمان رسید / که از کام ماران بگریان رسید
چه چیپی درین خانهٔ فتنه سنج / که دزد آشکارا فرستد بچنگ
نهی دزد و کم تیغ جاری زبان / سرشته زد و شهر بی پاسبان
توان نقب هر خانه دیدن لبی / ولی نقب زن را نه بیند کی

ازان در و این خانه منظور نیست — که در چشم خلق از خرد نور نیست
کسی کز خرد هست بینای کار — نهانی همی بیندش آشکار
تو گر یابی این بخش اندر نهان — وگر دل نه بندی بکار جهان
نیفتی بطفلان برین کهنه تک — که ماند ازین مردگان مردمک
زمین هرچه داری بران دل نهی — نه هر روز رفتی بمنزل رهی
ملک القدر ضبط باید جهان — که آگه بوی زود چو کار آگهان
چو یک خانه را کس نداند شمار — چه باید زدن پنجه بر هر دیار
جهانگیر از چه جهان خوار نیست — ولی پادشاهی جهانداری است
کمانکش مخوان چون کماندار نیست — جهانگیر همچو جهاندار نیست
چنین فرق شد در دو صاحب کلاه — که این پهلوانست او پادشاه
توان است بر تخته [illegible] داشتن — جهان را بیک تن نگهداشتن
تو شاه از چه بخت یابی بود — به از ایمنی نعمتی کی بود
چو خورد از بزرگان ندارد امان — رعیت همانست و سلطان همان
اگر سایبان سایه ندهد بسی — چرا زیر دستش نشیند کسی
ازان خیمه پاره بگسل طناب — که نبود پنه زایر از آفتاب
که امروز موری در ایوان تست — بمحشر حسابی ز دیوان تست
چو از شرق تا غرب فرمان تراست — [illegible] چند حیوان تراست
چه مرد آید از باربستن برون — نه باید جهانی کس آید برون
پس آن به که در [illegible] داشتن — لواجب بود بار برداشتن
خدا از پی [illegible] را — مبادا جفا شدن نزل بیگانه را
گر امروز نبود فردا هراس — چه نیکو تراز دولت بیقیاس

چه ازاد مرغے که از بیش و کم | خورنده ندارد بجز یک شکم

شنیدم همان جانور گر زنیست | به پرسش شد در عهد چون آدمیست

بدو دام کافزون و کم میبرند | بمزدوری یک شکم میبرند

ندارد بجز آدمی این شمار | که یک تن دهد طعمه صد هزار

اگر گرم خیز ست و گر خفته نیز | کس از نیم نانے ندارد گریز

چو شاهی کسے را بدوران خویش | مخسپان شکم خالی از نان خویش

بده شکر انرا که در روزگار | تو لقمه دهی و جهان لقمه خوار

بواجب چنان ده قرار چشم | که افزون دهی زانچه گفتی نه کم

کسے را که دولت دهد پایهٔ | به از راستی نیست پیرایهٔ

شه آن به که از راستی دم زند | که کس نالش از راستان کم زند

چو دریاے جوشنده گرد شراب | خورد تشنه از دیدهٔ خویش آب

دم صبح کاذب بود زود میر | ولے صبح صادق شد آفاق گیر

اگر سکهٔ قلب شد خانگی | بلا با نهد مهر بیگانگی

ز بهر زبردست باشد غرور | بزور آزمائیش باری برور

چو این قلب با زیردستان کنی | چرا دعوی زور دستان کنی

بهر پایه ده راستا نرا توان | که شک نه به پیشانی کژ روان

مکن جز ترا ده بشغل ارجمند | که تا در نیابد بدولت گزند

چو خس را خود افگند در دیده بس | ز خود بایدش گریه بر روی رخش

چو کردی کسے را بخود راه ده | ببندیش و بشناس و آنگاه ده

کسے کن زبردست بر زیردست | که در زیردستان نیارد شکست

اگر سنگ بر شیشه دارد ستیز | بسندان آهن کشد ریز ریز

دراهن کند سنگ را پشت نرم | بسر سختیش را بانگشت گرم
عوان چون زرشته عامل برنشست | فغانش ز نشتر زنشتر زلفت
چو سگ در رمه گشت بزغاله گیر | شبان کو بسگ زن نه برگ تیر
چو خون ریز خلق از تباهان بود | دست بر سر پادشاهان بود
مکن کدخدا دزد و سلطان فریب | کمال او برد بر تو باشد حسیب
نهادی که ماند ز تو سیخوارگان | بود دست بر دست ستمکارگان
بامداد نه سکه داد ها | ستم را باندازه بنیاد ها
چه رانی ز داد فریدون سخن | تو تو باش اگر شد فریدون کهن
چه تازه کنی نوبت خویش را | تو ده تازگی نوبت خویش را
بزرگان که پرداوره داشتند | نکردند بهر تو بگذاشتند
چنان نه تو این رسم پایندگان | که نگهداری از بهر آیندگان
بعهد خود آن سه که نغز ایستی | که در عهده دیگران نیستی
ترا باید از باغ خود میوه جست | دو جو به تو گر گشت دهقان پرست
چنان باش کائین تو در جهان | شود سبق تعلیم شاهنشهان
مشی کو شد از رسم تو پا بزیر | پسی تو باشی نه او بر سریر
چو باشد بدوران او داد تو | کند خلق از داد او یاد تو
چو حرف تو بیند در شان او | دعای تو گوید نه زان او
منه بر بدی کارها را اساس | که کس گاه نفرین نگوید سپاس
کسی کو بزرگست کارش بزرگ | بهر پایه باشد شمارش بزرگ
یکی مرد کش صد هزارست کار | یکی صد بود بلکه خود صد هزار
چو بیچاره شد کار و هنجار او | جهان پرشود آید از کار او

گر او بد کند او همان بد کشند | وگر نیکی آرد یکی صد کنند
پس آن به که فرمان ده از جهان خویش | کند خوی خوش نہ بود ر عہد خویش
بقانون بد بد شود حال دهر | که آیین شاهست دستور شهر
چو در قالب کژ گذارند سیم | نمودار پیکر نگردد سلیم
شناسنده باید خداوند تاج | که تا ارج را نام ننهد خراج
ببین گر ستم خیزدت جبره پیش | که نتوان بره خورد چون مرد ریش
چو کردی درخت از پی میوه پست | جز آن میوه دیگر نیاید بدست
یکی را ازان کرد یزدان بلند | که باشند ازو دیگران بی گزند
چو او خود کند کار دشمن بسی | ز بیداد دشمن چه نالد کسی
اگر باغبان تیشه دارد چو برق | ازان باغبان تا تبرزن چه فرق
ملک به که باشد نیازد نیاز | ز بر دستنا سوزد ز بر دستنا
سران حمله در جای عالی برند | هژبران تاختن در حوالی برند
چو به پیل نتوانی آورد زور | چه باید لگد کوفت بر پشت مور
نه مردی بود لقمه خایه کنان | بمال یتیمان و بیوه زنان
چو شیر از توانائی آید فرود | بنخچیر خوکان فرو سوی رود
چو شد جره را چشم همت بخواب | بموشان کند از کلنگان شتاب
چو شاهین بصید ملخ زد رسی | نه او شیر گردد نه زد دیگری
مسیح از ستم دست بیچارگان | مشو کین دلی بیشتر کاسگان
بدرویش نه بیان کس شمار خویش | که نتوانست گفتن از ار خویش
حذر کن ز تیری که آن بد زنی | بتیری که کشائی در خود نسی
اگر زاهنی قلعه داری پناه | مباش ایمن از ناوک دادخواه

ستم کش که دستی بر آرد ز شور / عنان بگسلد آسمان را بزور

ملک را ز هر کس که وا یابود / نکو تر دعاهای رعایا بود

چو هر جا رسد راحت از سوی او / همه خلق گردد دعا گوی او

چو زینگونه در سینها یافت جای / شود تاج شاهی برو دیر پای

نماند در ملک و دولت دراز / مگر زور مندان عاجز نواز

حکایت موری که از سلیمان دستگاه یافت

شنیدم که روزی سلیمان گشت / سوارا بسوراخ موری گذشت

فرس تا نهد بر سر مور پای / فرود آمد و بر گرفتش ز جای

در آورد آن بی زبان را بدست / شد از رخش بر تخت شاهی نشست

بپرسش بر آن خرد شد خرده بند / که چون یابی آن تختگاه بلند

بدانستگی داد مورش جواب / که ای ذره را برده بر آفتاب

اگر تخت والا قدم جای تست / مرا جای بر دست والای تست

ز چندین نصیحت که راندم نفس / خلاصه همین یک دم حرف است و بس

کز این دو جهان چون پسنت سپرد / بداند ز جهان کین نگار است خرد

بر آنگونه کن هر چه کارت بود / که خوشنودی کردگارت بود

چنان این زمان از خدا شرم دار / که فردا نمانی از و شرمسار

سکندر چو بشنید گفتار پیر / رقم کرد یک یک بلوح ضمیر

بسی آفرین کرد و بوسید سر / پس آنگه بدو گفت کاین نیک سیر

ز نیکی که داری بجهان خویش / دل و جان کنی گرد کان نیک کیش

کنون چون توان داشتن دل صبور / که از دولتی چون تو مانیم دور

نواله نبایست دادن بکام — چو دادی کنون سیر گردان تمام
نشاید بهمخواره دادن شراب — چو دادیش برده که گردد خراب
تو خود زایزدآن شرم داری بچشم — که خاشاک ما را نیاری بچشم
جگر تشنه را که دریاکش است — چو قطره دهی شعله آتش است
دلی رای ما کارزومند تست — ازین آرزو کی کند پنجه سست
ازین سوکه ما کامران آمدیم — طلبگار گوهر بکان آمدیم
چو دیدیم گوهر بجای نشست — که آسان توانش دریدن بدست
توانائی دگر مست برنج — ز رنجیدگان کس نشد بهره سنج
در آهنگ سوی تو هر دم کنم — ترا وقت آسوده درهم کنم
خود آموزگاری که در برج نور — عطارد نباشد ز خورشید دور
خردمند چون خواهش شاه دید — نخواهنده دوری نه از راه دید
فراوانش بستود وانگاه گفت — که ای شاه بی جفت باداد جفت
دلش جز بفرخنده فالی مباد — جهان هیچ گاه از تو خالی مباد
کجا چون تو شاهی بود در قیاس — که دانا توان گفت دانا شناس
زمن زان شدم از جهان گوشه گیر — که تنها نه یزدان شوم توشه گیر
کسی کو دهد داد طاعت بکوه — بصحرا ز دادن نیاید ستوه
ولی هست هیچو هراسندگان — گریزم من از ناشناسندگان
نجم من از عالمی بر حذرست — نگه زان خری کادمی پیکرست
مزاج سگان زان نگیرند نغز — که نزدیک شان استخوان بهتر مغز
چو گوهر نه بر آدمی سه بود — رهان سنگی از آدمی به بود
من این جا بدان کرده بودم پناه — که دیگر نبودم بخورشید و ماه

ولے چون کنم پیشہ زین بیمناک ‏ چو خورشید گوهر بر آرد ز خاک

نه زیبا بود نزد روشن دلان ‏ کشیدن سر از طاعت مقبلان

پذیرفتم از بخت والا نشاه ‏ که بوسم در دولتش گاه گاه

بشرطی که دارائے خدمت پذیر ‏ نباشد دران خدمتم سخت گیر

گرانیم کند جانم از لطف شاد ‏ دگر نیز نایم نیارد بیاد

ملک گفت ما را رضای تو بس ‏ بیا و برو بر نیارم نفس

مگر یک نفس کان برآوردنی است ‏ ترا نیز گفتار من کردنی است

چو من ربع مسکون گرفتم بزور ‏ کنون شور دارم بدریاے شور

حکیمان و پاکان و پیغمبران ‏ بسے همعنان من اند اندران

تو همچون بزرگے درین داورے ‏ ز تو نیز میخواهم این یاورے

بخندید ازان گفت دانا چو برق ‏ بگفتا کمن غرق را باز غرق

چو یکره فگندے بدریا درم ‏ بره یاد آن آشنا دیگرم

دو باره نیفتاد کورے بچاه ‏ چو بینا بدریا فتد نیست راه

ولے من چو زین خانه بر کنار ‏ چو مرگم بدریا چه در کهسار

بجائے که شه با بزرگان دهر ‏ بدریا درون پاک گردد ز بهر

رضا دادم این بندگی را بجان ‏ که آیم بدنبال شاه جهان

بهر سو که روشن کند راه را ‏ کمر بسته ام خدمت شاه را

بدان وعده چون شاه وساز گشت ‏ بیک دست او بوسه زد بازگشت

ازان پس که کاه دانا ز کوه ‏ رسید سوی شاه دریا شکوه

بسے نکته و پند دانش فزاے ‏ فرو گفتے و باز گشتے بجاے

چو شد وقت [illegible] ود راساس ‏ نه دانندهٔ ماند نه دانا شناس

در تجربه کار عالم پرالم و کامیاب شدن از چاشنی زهر و نبات و روشن کردن دقائق نور و نجوم آسمانی و زمین فرق کردن ریاحین از تراب و از علیل عنبر بدر بار و فکر بستن در پابست بحر و ماهیت خوب تحقیق نمودن

بیا ساقی آن سلسبیل حیات | که شوید همه تیرگیها ز ذات
بده تا چو منزل بجا گم کند | ز آلایش خاک پاکم کند
بیا مطرب آن علم باریک را | که روشن کند جان تاریک را
فرو گو از آنگونه سوزان وتر | که دستار عالم ربائی ز سر
چو از سیاست رای خردمند را | گشادن ز چشم خرد بند را
جهان را به بینش نظر داشتن | ز هر نیک و بد بهره برداشتن
بهر منزلی کردن آرامشی | بهر محفلی ساختن رامشی
هوس پیشه چون آدمی نیست کس | که دارد بنادیده دیدن هوس
دد و دام زین شیوه هستند فرد | که کاری ندارند جز خواب خورد
بجز خواب و خور چون سر آید زمان | بهائم بمانند مردم همان
خرد گاو را نیز هست از گزاف | بصحرای این نطع رنگین طواف
چو مردم نگردد بهر نکته غرق | از آن گاو خر تا بمردم چه فرق
ز مردم همانست مردانگی | که نپرد جهان را بفرزانگی
تماشای این باغ رنگین کند | بهر شربتی کام شیرین کند
جهان هرچه پیش آرد از هر کتاب | همان آن پذیرد که بیند صواب
بسا ساده دل کز سپهر کبود | نهادند پا بر بساط وجود
جهان دیده جمله نشیب و فراز | چو دیده نهادیده گشتند باز

جهان گوشه کن گرد گیتی خرام / که دریابی اسرار گیتی تمام
مشو چشم بسته چو گاو خراس / که نشکند جز دانه را در آس
بغفلت مکن طوف این پو لاخ / که تنگ از تو آید جهانی فراخ
چو پست جهان شوی روزه دار / ترا درد سر گیرد او را خمار
ببر بهر چون در خرامی بباغ / تو حیرت خوری میوه گنجشک و زاغ
چه فرخ کسانیکه بالا و پست / جهان را بدیدند از انسان که هست
بکار خرد رشته کردند پای / ز بهر دو سر قلب مرد آزمای
فزون گردد ارچه شود رود مرد / همان پختگی بس بود سود مرد
بکان کندن از دست انگشت ریش / مخور غم که سود از زیان نیست بیش
ولیکن این گمان هم ز سیاح نیست / که جز با سفر تجربت یار نیست
خدا این مایه کم داشت آن بختیار / که بر جنبش آرام کرد اختیار
بسا گوشه گیران ثابت نمای / که از اندیشه بر چرخ سایند پای
چو سر در گریبان دل خم کنند / نشسته تماشای عالم کنند
اگر سالکی در دعوی پیش و پس / نگه سوی هستی نظر دار و بس
بهر ان بیکران کایدت در خیال / طرازیست از کارگاه کمال
اگر جامه نغز بیست و گر جام پوست / باندیشه در هر چه بینی نکوست
بروی زمین هر چه سنگ و گیاست / جداگانه در هر یکی کیمیاست
زدار سنگ را گرچه مکرم سر است / نه زو سنگ و خاصیت کمتر است
زده سنگ را گر چخ آشکارا کنند / عیاری و سنگ از سنگ خارا کنند
اگر لعل سرخست و یاقوت زرد / نه شانه گرامی همان گر نه کرد
همین چهره آن لعل سیاه و / که زرشن چو سنگیست در فرض گاه

بدان بدبران بدنامی که هست / که آن نیز نیکوست جائی که هست

سیه مار گر گنج شد زهر سنج / ز زر سنجه هم بخشد از دیگ گنج

همان زهر کو دشمن جان بود / بسا دردها را که درمان بود

هر آن خار کو نشتر پا شکست / نواله بر صحن حلوای تست

چو نشتر کند سرخ جرم سفید / زبانش بصحت رساند نوید

خسی کافتد چشم گیتی نماست / فروزنده دیده چارپاست

وگر دید تو نقشی پلنگی بپست / خیالی دگرگون درو نیز هست

گلابی کزو درد سر شد حرام / بود مایه دردسر دور ز کام

چراغی که او خانه روشن کند / برخست او قفل کار دشمن کند

شکر کو حلاوت بجان آورد / چو در تب خورندش زیان آورد

دلی مرد باید که در خوب و زشت / تماشای آئینه بیند بخشت

تو این مثنوی کز خرد اندکیست / که زر نیج و زر نزد طفلان یکیست

شناسند گلی که در عالم اند / همه جای بی نقش بینی گم اند

بهر کوچه گاهی که منزل کنند / تماشای بینائی دل کنند

پس از چشم سر کوز نقصان نور / کم و بیش بینند نزدیک و دور

چو در کار بینش تهی روی را / ببینائی کن چشم کژ گوی را

اگر دیده چند نیست بینش پذیر / شبی چشم قدرت از دو پرتاب تیر

نه بینی دل که از آسمان تا زمین / بیک لحظه بیند همان در همین

بسر هم توان نور چشم آزمود / چو دل کور باشد ز سر هم چه سود

به بینائی دل نگر کز فروغ / نگوید بهنگام دیده دروغ

حکایت بصیرت کوران که بعیبات کور کردند

شنیدم که کورے دو سه بیدلیل — نمودند رغبت بدیدار پیل
چو گشتند بر هیکلش دست سائے — ز دندان و خرطوم با دست و پائے
کسے کو گرائش بخرطوم کرد — شگرف اژدهائیش معلوم کرد
دگر کو ز دندان نشانے کشید — خیالش بجنس استخوانے کشید
ستون خواند ساینده پا و دست — شکم سائے بے پیش پوشش گشت
چو بر داد افتاد گفتارشان — ز روے غلط سکه کارشان
بتحقیق چون دیده راست بود — در وسعت که بینائی دل نمود

انجمن ساختن سکندر با دوستان کوکبهٔ خویش و ازان انجمن مسعود راه نمونی دریا کردن و برشمردن ایشان حضیض و هبوط و درجات آبی در رجعت آن اختر بلند کوشیدن و استقامت نمودن و بر نقل و حرکت خویش و بطالع سعد و اهله افلاک در منزل خاکی تمام کردن و در خانه سرطان و حوت تحت الشعاع شام خویش برج السیر گردانیدن و فرو رفتن آن آفاق در دریاے مغرب نزدیک

نگارندهٔ لوح این داستان — چنین راست کرد از خط راستان
که چون فتح اسکندر چیره دست — در آورد گردن کشان را شکست
بفیروزی آفاق را کرد رام — بشمشیر بگرفت عالم تمام
چو از ربع مسکون پرداخت کار — تمنائے دریائے گشت آشکار
بر آن شد که در تیری آرد شتاب — تماشا کند قعر دریاے آب
در آن سال کز بخت فرخنده فال — دلش را عنانگیر شد این خیال

برون برده بود از خط خاک بخش | بدریای مغرب رسانیده خویش
سراپرده بر شط دریا زدند | سر بارگه بر ثریا زدند
جهان دیدگان را طلب کرد پیش | سخن گفت زاندیشهٔ کار خویش
که چون من به نیروی یزدان پاک | قوی دست گشتم برین نطع خاک
بگوی زمین دست بردم به پیش | ز چوگان همت کشیدم بخویش
بهر کشور از بخت فیروزمند | دو نوبت زدم پنج نوبت بلند
بنظارهٔ این نوآئین بساط | دل و دیده را تازه کردم نشاط
نماند از بساط زمین هیچ جای | که نه بر وی شبرنگ من زیر پای
کنون هم چنان در دل آید هوس | که در چشم اندر قعر دریا و بس
نشینم با آب اندرون چند گاه | کنم در شگفتیهای دریا نگاه
بباید زهمت مدد خواستن | طلسمی ز حکمت بر آراستن
بدانش نباغ ترین جوهری | مصفا بر انگیختن پیکری
که در وی کند چون نشیننده جای | جهان بیند از جام گیتی نمای
بزرگان نهادند بر خاک سر | ستایش گرفتند بر تاجور
که ای خاک بوس حیاتت نوشت | نیاید که تو خسروی بازدهی تخت
همیشگی انجام کار تو باد | خدا در همه کار یار تو باد
ندا هر چه رای ملک بار خواست | بزنهار جان باز گویم که راست
دو باره گرفتن سراسر زمین | نباشد شهان را اراده چنین
بدین بس کن و زین زیادت مگو | همه آن ز دریا نهایت مجوی
کسی را شمار و خرد یار خویش | که دانسته اندازهٔ کار خویش
نه مردم نباید که چون ماهیان | توان گرفتن در آب آشیان

اگر بودی امکان برون در آب — نماندی بر اسرار دریا نقاب

چو دل را برفتن نیاز آمدی — همه کس برفتی و باز آمدی

چو در آب نتوان نظر کرد باز — چه روشن توان کرد زین پرده راز

ز دریا مگو دیده غواص کور — که کور برون آرد از آب شور

همه چیزها راز مقدار ها — بقانون حکمت رود کارها

اگر ماهی آرد بخشکی شتاب — بجان کندن افتد چو مردم در آب

مکن آتش و باد خود را فزون — که خاکی نگنجد بر آب اندرون

هر آن کار کز نیک و از بد کنند — همه کس باندازهٔ خود کنند

چو پرگار بر جنبد از جای خویش — برون ناید از دایرهٔ پای خویش

تهی دان سر آنکس از رای هوش — که جوش هوس را نمالید گوش

سکندر بپاسخ زبان برگشاد — ز درج دهن گوهر کان گشاد

که اقبال چون گشت همپشت من — کلید جهان داد در مشت من

بسی پی فشردم بجویندگی — که شویم لب از چشمهٔ زندگی

سرانجام چون می بپایست مرد — زمانه بدان آب خورده برد

بروزی توان باده زین طاس خورد — که اسکندرش جست و الیاس خورد

گرم جاودان کردی ایزد بذات — نماندی لبم تشنه از آب حیات

چو بر مرگ من بود تقدیر غیب — ز محرومی آب حیوان چه عیب

چو می بایدم رفت زین کاروان — تماشا کنم هر چه باشد توان

چو مردم ندارد گریز از هلاک — چه در قعر دریا چه بر روی خاک

تن من به زنجیر دم کز سریر — بزندان غاری شد آرام گیر

نگر تا درین غار بربست بار — بدین غار من قعر دریا شمار

نیایم ازین پند بیهوده تنگ | که از موج دریا نترسد نهنگ
چو دانندگان را یقین گشت حال | که در مغز شه محکم است این خیال
ندیدند از ضمیر خردمند خویش | بنفس بر مزاج خداوند خویش
که دولت پناها جوان بخت باش | به بخت جوان بر سر تخت باش
ز فرق تو اکلیل دولت بلند | سر دشمنانت بخم کمند
بهر کار کاقبالت آرد شتاب | نباشد سر انجام آن جز صواب
بهر رسم کز اختیار آن بود | که اندیشهٔ بختیاران بود
بعزمی که در رای هشیار تست | کمر چست کن کاسمان یار تست
ز تو بر محیط آشکارا شدن | ز ما غوطه در قعر دریا زدن
نه آب ار چه طوفان آتش بود | بهمراهی چون توئی خوش بود
اگر با تو گرد زمین تاختیم | غبار ترا توتیا ساختیم
ازین بیش که در آب لنگر کنیم | اگر خشک جائیست هم تر کنیم
چه کار آید آن جان بی اعتبار | که بهر چنین روز ناید بکار
بدین جان که پیشت فدا کرده ایم | چه منت بود چون نمکت خورده ایم
بزرگان که بر بنده فرمان دهیم | باندازهٔ خدمتش جان دهیم
علف بهر آن یافت گاو خراس | که خر آسیا تا کند گندم آس
ازان غازی بیوفا خون بریز | که در حمله کندست در لقمه تیز
خر پیر ازان رخش توسن فزون | که در جو حریص است و در تگ حرون
سکندر چو بشنید گفتارشان | نوازش گری کرد بسیارشان
ببخشش در گنج را باز کرد | زر افشاند و بخشیدن آغاز کرد
ازان سیم و زر کز عدد بیش بود | توانگر شد آن کس که درویش بود

چو لشکر غنی شد ز گوهر کشی | درآمد ز منزل نا و دانه خوشی
بفرمود تا ساز دریا کنند | متاعی که باید مهیا کنند
بفرمان فرمانده روزگار | ارسطوی دانا درآمد بکار
بهر سو پی تیشه را بر فشاند | کز آهن توانند گوهر فشاند
پی چوب زیبا بسکتر ز گل | که از وی بدریا توان بست پل
فرو ریختند کاساب کشتی کنند | نشیننده را از و بهشتی کنند
هنر پیشگان تیشه برداشتند | نمودند هرچه از هنر داشتند
کشیدند کشتی بدریا کنار | بساری کم و بیش از هزار
اساسی که جز آب واند ستاد | شتابنده گوی ز آسیب باد
مهندس ز پیوندش آگه نبود | که در درز او موی را ره نبود
چو از چوب کاری قوی گشت اساس | بقاروره چیزی درآمد قیاس
نشینند مینا گران از روم | که بی آتش از سنگ سازند موم
بر آسان کار ارسطو شتاب نمود | زجاجه بر آتش نشاندند زود
چو حل شد لعابش فرو ریختند | ز رخشنده صندوقی انگیختند
بوزن از گل بوسه بار تر | بلطف از دل ساده غمازه تر
نشیننده بیرون نمودی بحال | بر آن سان که در آب آتش خیال
سپری کژ و صافی و ابدار | تهیهاش کرد از درازا چهار
مربع بصورت مطول بساختند | که بتوان درو خفتن و سر فراختند
پس از جوز هندی کشادند پوست | کشیدند از و آنچه مقبول اوست
رسنهای صد دق کردند ساز | که یک تاره بود هر یک دراز
چه اسباب دیگر که در کار بود | صد و پنج کشتی رسن بار بود

چو شد جمله ترتیب کشتی تمام — شتابنده شد شاه دریا خرام
ز آب آزمایان دریا پژوه — طلب کرد پهنائی از هر گروه
نخستین از معلم خبر جست باز — که گو تا چه داری درین پرده راز
درین آشنائی که شد عمر صرف — عجائب چه دیدی ز دریای ژرف
چه خواندی درین نسخهٔ میغ دوز — که صد بار شستی و شوئی هنوز
در احکام تو جای این راز هست — که چندین نهان زیر دریاست پست
بپاسخ نیوشندهٔ کاروان — سخن گفت با شاه بسیاردان
که این داوری کاختیار من است — پدر بر پدر کسب کار من است
بچندین کتب کس نداند نام — در و خواندم اسرار دریا تمام
نشد روشنم کآدمی هیچ گاه — بدریا فرو رفت یک روزه راه
ز ملاح چون حل نگشت این سوال — به پیران غواص گفتند حال
از ایشان یکی پیر بیدار مغز — پژوهنده را پاسخ داد نغز
که شاها درین آبگاری که هست — مرا ماهی دان گذشتند شصت
چو از سوی دریا نشینم ز بر — توانم که مانم شنا مانم بدیر
از ان پیش گردان نیارم درنگ — بدریا که نی ماهیم نی نهنگ
مرا با چنین خو که کردم در آب — چو بودن بجز لحظهٔ نیست تاب
بدریا درون نفس ناخوپذیر — ازین بیش چون باشد آرام گیر
شه از پاسخ مرد گوهر فروش — صدف وار لختی فروهشت گوش
ولی چون قضا میکشیدش کمند — نصیحت نیامد برو سودمند
بفرمود تا میوبان سخت — ز صحرا بکشتی کشیدند رخت
چهل سال ترتیب راه دراز — که باشد بر آن آدمی را نیاز

چو شه راز اندیشهٔ کارشان ‌‌ ‌ دل آسوده بر صدق گفتارشان

کسی را که دیدار ترد دخلاص ‌ ‌ همراهی خویشتن کرد خاص

گرائیده را سوی دریای شور ‌ ‌ بر عیشت روان کرد بر راه دور

بفال خوش ولی زان بهشتی سواد ‌ ‌ توکل کنان پا بکشتی نهاد

چپ و راستش خضر و الیاس هم ‌ ‌ پس و پیش ارسطو بلیناس هم

فلاطون و دانشگان دگر ‌ ‌ بهمراهی خاص بسته کمر

مهندس بر بیشو شده تخته سای ‌ ‌ منجم دگر سوی مدخل کشای

حکیمان دانا ورق سنج رای ‌ ‌ ز قانون حکمت گره کرده باز

حریفان یحیی و قدح ریختن ‌ ‌ طبیبان بشربت بر آمیختن

ندیمان موزون فسانه سگال ‌ ‌ ز تدبیر روان کرده وحسب حال

سران هر یکی از ره نقابی روس ‌ ‌ جهانی برآراسته چون عروس

ترنم سرایان رومی سرود ‌ ‌ بگردون رسانیده آواز رود

بدین شادمانی و نیک اختری ‌ ‌ خرامان شده اورنگ اسکندری

بجنبید کشتی ز آسیب موج ‌ ‌ برآمد سر باد با هیبا با درج

ز مهر سکندر که پایان نداشت ‌ ‌ در آن مهلکه کس غم جان نداشت

گروهی بهر جانبی در شتاب ‌ ‌ همی تاخته اسپ چوبین بر آب

نگاور شده پادشاه چنان ‌ ‌ بدستت صبا باد داده عنان

چو رفتند زان گونه با رود و جام ‌ ‌ بدریا درون پنج سال تمام

بفرمود دارای تاج سریر ‌ ‌ که احوال بر کاغذ آرد دبیر

ز ره در وی با ناکیان حضور ‌ ‌ نویسد سراسر رسانند دور

دبیر آمد و شرح مقصود کرد ‌ ‌ سر خامه را عنبر آلود کرد

نبشتن سکندر بسرگذشت امواج بحر و قصّهٔ اسفاین صندوق الطاف کتب معلّم و مصاحبت شدن نهنگان جمله آشنا ماهیان و غلغل سلاسل آب رطب یابس نحو اثر آباد حیران و مرغان آبی و شناسیان بحری کلنگان ماهی و این حال حوال صحبت بیاز عقاب سوی پایندگان گریختگاه روا کردن خطاب

فرو ریخت بر رسم و رائی که بود ... بدریا درون ماجرائی که بود

سخن را نخست از ره دین داد داد ... بنام جهان آفرین کرد یاد

خدائی که در مردم پر خرد ... پدید آورد اندیشهٔ نیک و بد

یکی را دهد سوی خشکی شتاب ... یکی را کند غرقه در قعر آب

کسی را که کرد او نگهبان روان ... بدریا فرستادش چون توان

دگر خواست کس را بخشکی هلاک ... ز دریا کشانش برد سوی خاک

به تری و خشکی ز تحکیمش بکار ... نه تنها منم بل چو من صد هزار

بهر جا نشیمی که آدمی را پی است ... گرانش نه از خویشتن کزوی است

پس آن به بود راه پاینده را ... که معذور دارد شتابنده را

چو شد گفته هر چه بود ناگزیر ... کنون باز گویم راز ضمیر

ببین اختر دولت اسکندروس ... که گشت روشن همه روم و روس

درین نامه با آرزوی تمام ... ترا اقبال ما در پذیرد سلام

سلامی که از جان بر آید خروش ... گواهی دهد راندهٔ سینه جوش

بدانی که چون نامه بیرون بخت ... ز خشکی بدریا کشیدیم رخت

شمار افزون افتاد ازین خرام ... که تقدیر برد از کف ما زمام

توانا کشان میبرد چون توان ... توانا که باز ایستد ناتوان

بد و نیک هر انچه سنجیده است — چگونه نه بینم که چون دیده است
هر انچه آسمان بهر بادر نقاب — نهان داشت آورد اینک بر آب
زغیبا نچه در شیشه باست خوشا — کجا تشنه گردد بدریای ژرفا
بخاک از اجل کرد بر کس شتاب — کشان کرد ما را اجل سوی آب
شدیم ار ز دو سنه خاک سیاه — بیک سیل سرزیر یک سیل راه
نداریم پروای سیل سر سبوس — دو و مردم دیده صد سیل آب
چنان گشت در دیده تعظیم خاک — که چشم از هنر آب شستیم پاک
کجا خاک نادیده ما کنون — بچشم گشتیم بدریا درون
چو بازیچه گشتیم بچشم کسان — که بر آب بازی کنم چون خسان
فلک بود هم اول همه خاک را — کنون عاقبت ایک خاک سا
چگونه نگردیم درین شرم غرق — که بنمود ما زمین پیچ فرق
بدریا فرو ریخت بر خاک من — که شستن مهر وش گوهر پاک من
بزرگی گوهر نگر ز اختر هم — که گم گشت نه بحر در گوهرم
کجا ابروار در خبر زین کهر — که در گوش ماهی رساند خبر
نه ابری چنین گوهر ساز کرد — کز آوازه گوش صدف باز کرد
چنان پیش ازین رایت افراختم — که از سیل پیچیل حل ساختم
کنون مرده به اژدهای چو من — کز از جای سه غوک سازد کفن
چه شاهم که بر بحر نا پایاب — زدم خیمه چون سوادان آب
شتابنده گشتیم چو تیر از کمان — زبر آسمان زیر تیر آسمان
زبالای کشتی زموج بلند — ز ابر سیه خاک داوان کمند
دگر از نهش موج بالا شده — صدف وار در قعر دریا شده

معلم کزین تخته شد حرف سنج / نیاموخت ما را مگر حرف رنج
جفا بین که گردون بیداد مند / چو من خسروی را چنین تخته بند
اگر تخت جم رفت بر باد سخت / مرا باد با بند حمال تخت
چو فرمان نویسم بر آب زرث / نه باد صبا وام خواهم حرف
دگر سکهٔ پادشاهی زنیم / رقم بر درمهای ماهی زنیم
محیطی هوا گیر موجش چو دود / با بر سیاه داده آب کبود
نه سو اندهی سطح آئینه رنگ / ازین سو چنین می ازان سو زنگ
نه از مرغی آید بگوشی نوا / نه بینم پرنده در هوا
دوان کشتی از ماهیان گوشه گیر / چو پیش جوان پیش قصاب پیر
هراسنده مرد از نهنگ دران / چو منعم ز همسایگان عوان
دهان نهنگان شده موج گیر / چو مقراض آهن بقطع حریر
فلک بین که چون داد جای درنگ / چو من گوهری را بکام نهنگ
تن ما ز تلخ آب دریا بسلخ / دهن تلخ بل کامش ما نیز تلخ
شده نار رخسار من آبی / بهای چو من گشته مرغابی
درخت از سبزیش کند ابجورد / شود نیز افزونی آب زرد
چو ما را ز خضر آب خوردی نبود / بالا بد این آب زردی نمود
چه حال آدمی را درین ناخوش آب / کز و زود شد چشمهٔ آفتاب
ز جان همرهان رو نشستیم دست / که ما را بدل جوش دریا گذشت
عجب نیست رفتن بدریا فراز / عجب آن توان گفت کائیم باز
چو بی پرده شد ما بدین جایگاه / زره نیست واگشتن از نیم راه
گر آبی ز جوی شود ره گرای / نماند بجا تا رسیده بجای

خزینه چنان زد بهر سوی سیل
که مفلس برون نیکرد سبیل

بخشش جهاندار گیتی فروز
چو داد طرب داد تا هفت روز

بفرمود تا هفت روز دگر
بشادی برند اهل دولت بسر

بهر مجلسی کامرانی کنند
جدا هر کسی میهمانی کنند

نشانند مطرب فشانند مال
رسانند بر کوس شادی دوال

جهانی ز عشرت پر آوازه گشت
بهر جانبی مجلسی تازه گشت

درخت سعادت بر آورد شاخ
طرب شد ببازار عالم فراخ

کشاد آسمان خرمی را بساط
بدلهای غمگین درآمد نشاط

باندازهٔ خویشتن هر کسی
همی داد نقدی بهر مجلسی

ببذل بس دادن زر بهر گوشه
نماند از جهان هیچ بی توشه

درین پرده زینگونه بازی ایست
کسی کین نداند چه فارغ کسی است

در قیمت داشتن سلک صحبت اگر همه یک شبه است چون این رشتهٔ پاره یک تار پیچ در دست زمانهٔ زنجیر گسل است تا شکسته است گوهر مردمی در خاک گم نگشته نظام عقل را غنیمت تمام داشتن است

بیا ساقی آن کیمیای وجود
که بی همتان را دراید بجود

بمن ده که تا شادمانی کنم
ز گنج سخن زر فشانی کنم

بیا مطربا مو بمو باز جوی
ز موی کمانچه نوائی چو موی

که تا چون بمستان رسد ساز او
گواران شود می بآواز او

گرا سلطنتی داری از روزگار
جمال عزیزان غنیمت شمار

دل از روی هم صحبتان شاد کن
بنقل و می و مجلس آباد کن

بجمعیت دوستان روی نه | پراگندگی را بیک سوی نه
بدوری مکوش ارچه بدخو یارست | که دوری خود افتد سرانجام کار
که خود پاره گردد چو گردد کهن | اگر جامه تنگ ست خود پاره کن
مزن شاخ اگر میوه تلخ ست تیز | خود افتد چو پیش آیدش برگریز
چو لابد جدائی ست از بعد زیست | بعمد از جدا زیستن بهر چیست
ازان تیغ برداشت این پشت خم | که پیوند یاران گشاید نه هم
ازان دشمنیها که در خوی اوست | نیارد بیک جای دیدن دو دوست
رفیقے که او وصل او شد کار او | مبادا پراگنده بازار او
دل مردم آن گاه توسن بود | که آزاد چون سرو و سوسن بود
اگر ز آشیان مرغے افتد جدا | ز ناله کند چرخ را پر صدا
به بین چون بود حال ان ناصبور | که دور افتد از خانه زین خانه دور
چو گردد گرفتار اندیشه | نداند بجز عاجزی پیشه
خر وحشی ارچند باشد حرون | ز آسیب یک نشتر آید زبون
رفیق ارچه تلخ است بدخوی نیز | نماید پس از دیر دیدن عزیز
بدست اندرون چشمه تلخ دام | دهن تشنه را آب حیوان بکام
گلیمے که مویش بود سینه کز | برهنه تنان را حریرست و خز
تن از فاقه چون ناشکیبا بود | خورش گر سبوس است حلوا بود
جدا ماندگان را ازو پرس سوز | که چون من رساند شبے را بروز
مرا دوری دوستان عزیز | جگر خسته گردد و دل آزرده نیز
فرو مردم از حسرت دوستان | چو بلبل از تمنای هندوستان
کسانیکه بر روی شان پے تپے | میان گل و لاله خوردیم مے

کنون سوی بستان چه پویم فراخ | که یک مرغ از ایشان نبینم بشاخ
تهی گشت از آن تازه رویان سرای | بیکبار گشتند غربت گرای
نشاطی نه بینم کنون زان نشاط | که دور فلک در نوشت آن بساط
زمانه ندارد جز این هیچ کار | که اول دهد شربت آخر خمار
بزاری چرا خون نگرید کسی | گذشت آن همه دلبران بسی
گذشت آنکه با هم نشستیم و خاست | کنون رفته را باز جستن خطاست
بزرگان پس رفته نشتافتند | که بسیار جستند و کم یافتند
نه بعد از شدن باز گردد زمان | نه تیری که بیرون پرید از کمان
کجا بودی ای مرغ فرخنده پی | چه داری خبر زان حریفان می
بشادی کجا میگذارند کام | سفر تا چه جاییست و منزل کدام
کجا روز راحت فزون میکنند | شب استی خواب چون میکنند
بعیش و طرب همعنان کی اند | به پیچان و می میهمان کی اند
کدام آبدیست در جوی شان | دل ما چگونه است پهلوی شان
چو از ما خرامی سوی خانه باز | به یاران پری ما جرای نیاز
بدر رو به ره چشم یاران من | تماشا کنی سوی یاران من
فغان زان عزیزان صحبت گسل | که یکره زیاران نه گیرند دل
بیک نامه هم نکردند یاد | که دل خوش کنند زان همایون سواد
ببر آن نامه کز یار جانی بود | طرب نامه زندگانی بود

حکایت مجنون که نامه لیلی بر گ جان بسته بود

شنیدم که مجنون دل سوخته | به بیماری تپ شد افروخته

چنان سالی گردش فلک صبح و شام — که چون ماه نو شد بجای تمام
ز هر گونه دارو بر انگیختند — بر آتش بصحت بیامیختند
ز معجون و شربت چو بگذشت کار — بتعویذ و افسون در آمد شمار
یکی گفت هر تپ که اندازه بیش — بافسون توان دور کردن ز خویش
دگر گفت تعویذ از افسون به است — که نالنده را تندرستی ده است
چو گفتند هر کس ز هر گونه چیز — سخن گفت بیمار لب بسته نیز
که حرز و دعا گرچه یاری رس است — مرا نامهٔ دلبر من بس است
سوادی که لیلی فرستاده بود — ز بهر چنان روزش آماده بود
طلب کرد و بر سینه خویش بود — شفا بیشتر یافت چون بیش بود
هر آن نامه کز یار گوید سخن — فسون حیات است و تعویذ تن

رسیدن سکندر در نقطه گاه محیط و خود را خود در شیشه کردن توکل بموکل آب و بغور دریا فرو شدن و در زیر پرده دیده خیالات و عالمات آب را نظاره کردن از آن جا گرفتگی زود بر آمدن سوی عزیزان آهنگ کردن و بکران رسیدن عمر او

سراینده مرغ این بوستان — سرایش چنین کرد با دوستان
از آن پس که اسکندر کامیاب — روان کرد نامه بپای عقاب
شتابان همی شد بعزم درست — شتابنده تر زانچه بود از نخست
چو شد چار سال دگر پیش باز — بمرغ دگر بست منشور راز
شد او نیز دیباچه شاه نبرد — نمودار دریا بگوهر سپرد
ملکزاده را زان گرامی سواد — جهان بر طرف مژده تازه داد

بان اولین عیش بر کار بود / ازان پیشتر کاولین بار بود

وزان سو چو دارای دریا نورد / سه سال دگر عبرهٔ آب کرد

سواران دگر تازه پرداختند / عقابی دگر در هوا تاختند

شد او نیز نامه که با خویش داشت / پذیرندهٔ نامه را پیش داشت

ضمیری که نومید پیش بود یار / قوی دل شد از بخت امیدوار

چو زنان پیشتر راه بیهوده گشت / ز نامه کشتی قاصد آسوده گشت

نگنجید در چاره که چاره ساز / که بتوان پیامی فرستاد باز

بجائی رسیدند ازان چو بید / که باز آمدن را نماند امید

همه خسته و پا شده زرد روی / بهر موج از جان و تن دست شوی

بود آدمی گرچه لختی دلیر / محالست کز جان توان گشت سیر

پس از مردن آن کس علم برفراخت / که او قیمت زندگانی شناخت

چو هر کس دران جائی بیچارگی / بحیرت فروماند یکبارگی

کسانی کز ایزد خبر داشتند / نیایش کنان دست برداشتند

جهاندار گرچه جهان شاه بود / ولیکن ز خاصان درگاه بود

خدا را بدرماندگی یاد کرد / حصار دعا ایمن آباد کرد

نخست از فلاطون بلیناس را / نیاهنده خضر و الیاس را

چو داند قفل دعا را کلید / کلید در چاره آمد پدید

دران عاجزی مونس بیکسان / فرو مانده را گشت یاری رسان

شبانگه که برقع برافگند ماه / بپوشید گیتی حریر سیاه

سوان گشت پیر درین چرخ اثیر / چو تسبیح بر دست فرتوت پیر

سکندر بخلوت گهی بندگی / نبز و یک مرگ از غم زندگی

که در گوشهٔ خلوتش ناگهان
سروشی پدیدار گشت از نهان

جوانی بکردار سرو بلند
رخی فرخی پیکر ارجمند

فرشته ولیکن بشکل آدمی
نه مردم ولی صورت مردمی

جمالی که نتوان نظر کرد دور
ز سیمای پاکش همی ریخت نور

بر و تازگی کرد شه را سلام
شهنش داد پاسخ بعذر تمام

بدو گفت کای سر بسر نور پاک
تنت دور ز آلایش آب و خاک

فرشته که گویند ما نا توئی
که مردم نباشد بدین نیکوئی

وگر مردمی چون درون آمدی
که هر دم ندیدت که چون آمدی

سروش خجسته سخن درگرفت
ز راز نهان پرده را برگرفت

بگفتا که گر پرسی از من صواب
سروشم که یزدان موکل بر آب

محیطی که نشناخت کس غور وی
جبین مرا هست یکقطره خوی

چو در سختی افتاد کار شما
بمن داد غیب اختیار شما

میندیش ازین پس بدریای ژرف
که دادن قضا دست بازی شگرف

درین پرده کاندیشه کار نیست
درین ره که یزدان نگهدار تست

منت همره و ایزدت رهنمای
که بنمایدت باز و آرد بجای

قضا را بتسلیم دمساز کرد
ببین هرچه بتوانی و باز گرد

جهاندار کان محرم راز یافت
در چاره بر خویشتن باز یافت

چو شد چشمهٔ صبح رخشان ز شرق
دران چشمه شد کشتی ماه غرق

هوا قطرها داشت نزدیک دور
در آمیخت یکسر بباد با نور

بفرمود فرمانده روم و زنگ
که در جنبش کشتی آید درنگ

فگندند هر سوی لنگر در آب
فرو شد سرها و پاها بخواب

سکندر بر آهنگ کاری که داشت / برون تخت را از دل شماری که داشت
بدستور دانا که در کار بود / وصیت نمود آنچه ناچار بود
که ما را هوسهای ناسود مند / نه راه سلامت چو پیکر فگند
هنر و گر شما از من فتنه جوی / نه بهر سلامت نتابند روی
چو من زیر دریا کنم جای خویش / بگام نهنگان نهم پای خویش
بامید جان بخش گیتی پناه / مرا تا بصد روز بینند راه
گر آیم برون زین ره پر هراس / شناسم حق مردم حق شناس
و گر باشد آسیبی از روزگار / قضا را بیک جو چو من صد هزار
شما جانب خانه گردید باز / من و قعر دریا و راه دراز
در افشانی شاه دریا نظیر / پذیرفت دستور روشن ضمیر
چو شه را دل آسوده از دست عهد / بر آئین مهدی در آمد بمهد
همان توشه کانگور فردوس بود / موافق چو برجیس با قوس بود
ز بهر دوانه آب حیوان بجوش / که در راه ظلمات دادش سروش
نه از خوردنش دل بخوردن کشید / نه معلوم حاجت شد آنکس چشید
گیاهای دیگر تنی سازوار / که باطل نگردد مزاج از بخار
چو بر داشت بر شیشه آب رنگ / سر شیشه را کرد محکم چو سنگ
بفرمود کان درج لولوی تر / برشته در آرند همچو گهر
بهر چار سویش طنابی فگند / توکل کنانش در آب افگنند
پس آنگه در آن غوطه گاه هلاک / امانت دهندش بیزدان پاک
ز فرمان فرماندهٔ تخت گیر / پذیرنده چون بود ناگزیر
رسن چست کردند تابوت را / بر انسان که در رشته یاقوت را

چو شیشه معلق شد اندر طناب | بر آبش نهادند همچون حباب
ازان شیشه کو کان الماس بود | رسن در کف خضر و الیاس بود
شکنج رسنها کشادند باز | اجل را سپردند رشته دراز
بدریا درون رفت دریا وشے | بر آمد ز دریا دران آتشے
فرو میشد آن گنج گنجینه سنج | فرشته برابر نگهبان گنج
ز جنبیدن آب مهدے چنان | چو طفلان غازی معلق زنان
سکندر بمهد اندرون ترسناک | چه باشد بدریا یکے مشت خاک
شده زرد رخسارهٔ لاله گون | چو زردی که بیضه باشد درون
همی شد ز هستی کناره کنان | عجب هاے دریا نظاره کنان
جوان اختر فرخ از اوج گاه | فرو رفت در برج ماهی دو ماه
سر و شش بپرسید کاے نیکبخت | چه بودن رها کردن تاج و تخت
خرد نام آنکس بخاک افگند | که خود را خود اندر هلاک افگند
اگر آدمی زیر دریا رود | بود ماهی کو بصحرا رود
کجا هوشمند این تمنا کند | که جان بر سر یک تماشا کند
چو هستی مجه گرچه تنگست چاه | کاجل را بزیر فراخست راه
ازان گوهر عقل گشت ارجمند | که پیچیده دارد عنان از گزند
هر آن جانور کز خرد هست پاک | هراسنده باشد بتخشت از هلاک
ترا با چنین عقل دانش فزاے | بسوے خطر چون روان پاے
جهاندار گفت اے مبارک نفس | نماند خرد چون درآید هوس
چو من ز ارزو در برون راے خام | هوس را بدین جا کشیدم تمام
ترا گر درین دست کارے بکین | وگر نه بسے گفته اند این لقین

هوا خواه زد دست بر دامنم
بدیوانگی طعنه زد دشمنم

گنه نیست سنگ بداندیش را
که در شیشه تو کرده ام خویش را

ملامت نگاه سلامت رواست
سلامت چو گم شد ملامت خطاست

چو آتش برآرد زنه پروانه دود
رها شنده گر دست مالد چه سود

چو غلطید طفل و شد آزرده سر
طبانچه زنی گردد آزرده تر

من آن روز بشکستم از جان خویش
که در کام ماهی زدم شست خویش

تو زنها که گفتی براهِ صواب
مکن ورنه بگذار خاکی بآب

نیوشندهٔ آسمانی سرشت
که از تازه روی چو باغ بهشت

گشاد ابرو از روی خورشید وش
بپاسخ دل شاه را کرد خوش

که دل را فراهم کن ای سرفراز
که بر دادت آن رنجهای دراز

من از بازپرسی نمودم ترا
به نیروی طبع آزمودم ترا

چو دیدم تنومندیت را عیار
که آخر نمائی کن آغاز کار

یقین شد که دانادلت زیرکست
نترسد ز دریا و هر چه در وست

عجبهای دریا اگر منکر است
ترا دل نه دریا دل آور تر است

به ان دل رسد کین تماشا کنی
بدین قطره آشنام دریا کنی

کنون باز کن دیدهٔ پیش بین
تماشای اندیشهٔ خویش بین

بگفت این و برداشت بانگ بلند
که زلزال در قعر دریا فگند

بشوریدن آمد همه آب شور
تهی شد ز پهلوی بیننده زور

وزان جوش دریا که بیند باوج
شتابنده شد جانور فوج فوج

نهنگان هائل هزاران هزار
سری همچو کوه و دهانی چو غار

بدان سخت کامی تند دندان نشان
اجل چاشنی گیر دندان نشان

کهن ماهیان هیکل باشگرف
چو پیلی بسته هر یک بدریای ژرف

جهانی باو از سر تا قدم
که دریا ز پنهانی شان گشت گم

کشفت هر یکی گرد کوهی روان
چو پیلی برافگنده برگستوان

چو این رازها شد پدیدار ز نهفت
نماینده با شاه بیننده گفت

کزین جانور کامدت در حضور
یک آسیب اگر تو برآید نه دور

چو شیشه ز سنگی دگرگون بود
که گر کوه بر وی زند چون بود

شهش گفت کو راستایش سزاست
که بی منت تو نگهبان ماست

سروش از چنان پاسخ دلپسند
دهان را بمهر ادب کرد بند

پس آنگه در ایشان چنان بنگرید
که یکبار شد اندر نظر ناپدید

چو آن شعبده عزم ره ساز کرد
جهان بازی دیگر آغاز کرد

همه آب آن کارگاه و بال
شد آیینه هر هزاران خیال

طرف بر طرف شد کران تا کران
جهانی پر از آدمی پیکران

معلق زنان سو بسو در شتاب
چو طفلان که بازی کنند در آب

همه بوزنه صورت و سرخ روی
تجرد ز نخ هیچ نارسته روی

برون جسته زان پردهٔ آبگون
چو لعبت که از پرده آید برون

نهاده اندر و چون بسینه پری
در آیینهٔ صاف اسکندری

کشادند با کارفرمای خویش
برسم خود اندیشهٔ جای خویش

در ایشان چو شه گشت نظارگی
بحیرت فروماند یکبارگی

بپرسید کین قوم پوشیده زیست
کیانند و این سر آرام چیست

اشارت که از دست و پا میکنند
چه رازاست و هر جا چه میکنند

حدیثی که بود آشکار و نهفت
چو پرسنده پرسید گوینده گفت

که این طایفه مردم آبی اند | که پوشیده خرج دولابی اند
به تیره روی من سوی تو رانده اند | چو دیدند حیران فرومانده اند
که ایشان که در آب ماهی وش اند | نه تا بدین جای کمتر کشند
منم ترجمان کاندرین حسب حال | بگفتار خود میکنندت سوال
که ای بیوفا مردم ناسپاس | که لطف خدا را ز حق ناشناس
جهان را بدیدی ز دیر تا بزیر | نگشتی ازین گشت بیهوده سیر
ز چندین بخشکی و تری خرام | چه حاصل شدت جز تماشای تمام
ولی مردم از پرده بیرون شود | چو قوت از شکم داری افزون شود
دد و دام چون یافت مقدار خویش | فراهم نشینند بس کار خویش
اگر پیل و گر کرگست و گر گرگ و شیر | صبوری کنند چون شکم گشت سیر
چو شکمی بهم پر شده بینمی | بخفتند نکو شد مگر آدمی
که چون توشه کم شد ملولی کند | دگر پر شود بوالفضولی کند
کند هرچه اندیشه در دم کم است | ز مردم بتر باز هم مردم است
سکندر چو گفتار ایشان گوش کرد | سخن را فرو خواند و خاموش کرد
دگر ره بدستوری رهنمای | زبانه نه پیکر تهی کرد جای
دگر باره در جنبش آمد سروش | باطراف دریا در افتاد جوش
سپهر روزنی گشت پیدا ز دور | که پنهان شد از چشم بیننده نور
رونده چو برق از سبک پیکری | نه در خشکی آن نوع نی در تری
نشانی بگفتار شایان نداشت | دو در روز و دو شب رفت پایان نداشت
ز بس طرفه کآمد نمودار او | عجب ماند بیننده در کار او
دگر ره بشوریده دریا چنان | که رفت از کف مرد دانا عنان

عجب هیکلی دیگر از آب رست / که زان عجب تر که بود از نخست

گذشت از نظر کوه دریا خرام / تمام از پس پنج روز تمام

که قاف بود ار چه بی سنگ بود / که در قعر دریاش ره تنگ بود

چو رفت آن قیامت ز راه درون / قیامت وشی دیگر آمد برون

پس از هفتهٔ دید پایین اول / که گم گشت دریا در آیین او

چو یک سر گذشت آن شگفت انتقال / شگفتی دگر گشت جنبش سگال

بشورید دریا چنان تا به بر / که زیر و زبر شد زبر تا بزیر

جهانی ز پیش نظر شد نهان / دگر گشت پیدا جهان در جهان

ز جنبیدگانی که رفتند پیش / پدیدار دیگر بمقدار خویش

بهر جانبی کز گذرگاه دشت / شکم در زمی پشت بر ماه داشت

بقدر دو هفته دران چار سوی / صفائی چنان بود از تیره روی

جهاندار با آن دل زورمند / فروماند بی طاقت و مستمند

سلامت در افتاد و بودش ز پای / بهمت همی داشت خود را بجای

مسیحی دران معرض عمرگاه / چو شکل چنین دید سیمای شاه

بجنبید در پرده گردش سوال / که چون دید این پردهٔ پر خیال

بخاطر هنوز این تمنا کنی / که زینگونه لختی تماشا کنی

شه ار چه بدل داشت بیش از قیاس / هراسی که بود است جای هراس

هم از عاجزی پشت را خم نکرد / ز نیروی دل ذره کم نکرد

بدو گفت کای در نهان پرده دار / درین پرده دیگر چه داری بیار

بپاسخ سروش پسندیده گفت / که دانسته را بر تو نتوان نهفت

چنین رهشمر گشت الهام غیب / کت از نقد هستی تهی گشت جیب

سبک شو کہ جائے گرانیت نیست — زماہی فزون زندگانیت نیست

توانی کہ در زیر دریا شدن — بسے سہل باشد ز بالا شدن

وراز وعدۂ رفتہ گیری شمار — ز عمد روز ماندست روزے چہار

سہ زیر دریا شدی رہ گرائے — سہ شب چون توانی رسیدن بجائے

جہاندار زان پاسخ ہولناک — بہ بیہوشی آمد ز بیم ہلاک

دلش داد گویندۂ راہ بین — کہ ترسان بود مرد کوتاہ بین

ازین جا کہ دورست امید امان — برون تا بنائی بنیامد زمان

ہنوزت بسے دل فروزی بود — جمال عزیزانت روزی بود

ز رایت بنا بود تا پائے کرد — مشو دستکش روزلیتا آنجوبہ

اگر دل بنظارہ داری ہنوز — بدریا دراز خامکاری ہنوز

پس اندرہ نوشتن بچندین شتاب — بچہ دیدی دو ہفتہ دو سہ گرم آب

بود جانور کا پدان در خرام — تماشش نہ بینی بسال تمام

ہمان دیدہ کاندیشہ دوری نگشت — نہ اندازۂ دیدن مردم است

دلاور تو بودی درین داوری — کہ دل داد بر دیدنت یاوری

زما سیل دریا ز اندازہ پیش — ہمان بہ کہ خاکی کنی پائے خویش

تو با آنکہ دیدی عجبہا بسے — من از تو ندیدم عجبتر کسے

ملک گوش بر گفت ہمدم نہاد — بفرمان او دیدہ برہم نہاد

دگر باشدت زین عجبتر بہانہ — بیکے دیدہ بر بند و بکشا و باز

چو بکشاد چشم ہیچ درست دید — ہمان دید چشمش کہ بیخواستہ

چہ بیند شگفتہ بہارش بر آب — برون جستہ از برج حوت آفتاب

بدریا درون ماہی خوردہ ام — برون آمدہ یوسفے در شکم

چو الیاس و خضر آگہی یافتند
سوی یونس خویش بشتافتند

کشیدند قارورہ را بر زبر
نہ قارورہ بل کان یاقوت و زر

بر آجستن در دریا نواز
دہان صدف را کشادند باز

متاعے کہ در درج گنجینہ بود
مصور خیالے در آئینہ بود

چنان یوسفے گشتہ یعقوب رنگ
بیامد چو یوسف ز زندان تنگ

گرامی تنش باز ماندہ ز زور
نمک وار بگداختہ آب شور

بزرگان و دیدند دیدار او
بماندند در حیرت کار او

شدندش بتعظیم تا پای پست
بے بوسہ دادند بر پا و دست

نہادند بالش بمشک و حریر
بر آمد ملک تا بہ زر و بر سریر

پدر یا نہ رنج و وبالے کہ بود
بپرسندہ میگفت حالے کہ بود

نیوشندگان چون صدف جملہ گوش
دہن ہا چو سوراخ گوہر خموش

درین بود کز چرخ فیروزہ وش
سروش آمدہ مژدہ گوی دلخوش

کہ فرمان بر بینگونہ دارم ز غیب
کہ زودت رسانم تمنا بجیب

سہے کامدی ہیژدہ سالے تمام
شبے در میان کن بمنزل خرام

بگو تا براہنگ راہ دراز
ز ہر سوی در جنبش آید جہاز

یقین گشتہ بود ارچہ بر جان پاک
کہ خاکش دواند ہمی سوی خاک

ولے چون دلش سوی دیدار بود
غم جان نہ چندانش دشوار بود

ہمان جان سوے راہ جویان خویش
برسم رہ آوردی برد پیش

اسیرے کہ تنہا بہ ہجران بود
مکن یادرش کز غم جان خورد

بزندان درون مرگ با دوستان
بہ از عمر صد سالہ در بوستان

حکایت مردے کہ عمر از برائے دوستان خواستند و وفائی نخواست

شنیدم یکے را ز اہل امید — بجاویدی عمر نو شد نوید
بشارت رسان را خبر جست پای — که با من که ماند چو مانم دراز
بگفتا که از مردم ہم نفس — نماند کسے ہم تو مانی و بس
نیوشنده راز بگریست زار — که ماند چنین زندگانی بکار
نشسته من و دوستان بر گذر — بود ہر زمان مردمی تازه تر
چنان تاختی گرد عالم چو باد — که یادش نبودے ز پیوند و زاد
چو ہنگامه رفتن فراز آمدش — پدید از خویشان نیاز آمدش
ازین مژده خوش که دادش سروش — سرشکش ز شادی در آمد بجوش
ہر آن گریه کز شادمانی بود — نمش چشمه زندگانی بود
بفرمود فرمانده تخت گیر — که در جنبش آیند چوبین سریر
سرشکے که صافی کند سینه را — بشوید ز دل درد دیرینه را
بدین عزم لنگر ز دریا کشید — سر بادبان بر ثریا کشید
بفرمان فرمان روائے جہان — روان گشت کشتی ز جائی جہان
پل چوب در جنبش آمد بر آب — عجب کاب آہسته پل زود تاب
شبا روزے از رفتن بے درنگ — چو بر آب دریا ز دو دیگ تنگ
دوم روز از چرخ در گشت روز — نگون گشت خورشید گیتی فروز
شتابنده کشتی بہر سو قطار — که پیدا شد از دور دریا کنار
فرو ماند بیننده بے ره گرائے — بحیرت دران کار حیرت فزائے
که راہے باین دوری دیر باز — چگونه بدین زود آمد باز
ہمه کس لب در تعجب کشاد — مگر پاک دینا پاک اعتقاد
کسے را که باشد یقین رہنمائے — دو عالم دو گامش بود زیر پائے

شگفتی که دارد حوالت بغیب / تو عیبش کنی کفر باشد نه عیب
در آن لحظه کامد بفرخندگی / بر آن مردگان مژدهٔ زندگی
بهر پیکرے تازه گشت آب و رنگ / فراخی در آمد بدلہاے تنگ
چو دیدند صحرا نشینان ز دور / در افشان درفش سکندر ز دور
شکسته دلان را فزون گشت زور / بدیدار پائے لشکر در افتاد شور
بگلزار امید یاران رسید / نشاطے بامیدواران رسید
ز هر جانبے آدمی خیل خیل / شتابنده شد سوی دریا چو سیل
ز انبوه خلق هر بوم و مرز / کرانه چو دریا در آمد بلرز
همی تاخت هر غم کشے ممتحن / طلبگار گم گشتهٔ خویشتن
سکندر چو بر شط دریا رسید / فروش سپه بر ثریا رسید
رسیدند گردن کشان سپاه / همه آرزومند دیدار شاه
چو گشتند شاد از نشاط حضور / نهادند بر خاک تارک ز دور
همان پور اسکندر اسکندروس / همی آمد و خاک میداد بوس
چو چشم پدر بر جگر گوشه دید / دل خسته را از جگر توشه دید
نظر سوی او کرد و بگریست زار / بر انسان که بر گلبن ابر بہار
ستاره فشان چشمهٔ آفتاب / سوی برج خاک آمد از برج آب
بر آمد نه دریاے زنگار گون / چو ابرے که آید ز دریا برون
ز سر تازه شد ناز سرو کهن / در آمیخت شمشاد با سرو بن
ز هر دیده سیلے بصحرا رسید / کز آن سیل طوفان بدریا رسید
همه تشنهٔ شاه دریا نشان / بدان تشنه و دیده دریا فشان
چو بینند باغے خزانے شده / سہی سرو او خیر دیولے شده

بیفشرده در پوست خوش چو مشک
نهالش بد بیاد رون گشته خشک

بگریه ز سر تا قدم خم زدند
بران شاخ پژمرده شبنم زدند

چو آسوده گشتند لختے ز هوش
در آمد بسر پائی شور بید هوش

جهاندار از منزل سبز گاه جست
ز صحرا سوئی بارگه راه جست

عماری کشان پیش بردند مهد
نشست اندرو شاه فرخنده عهد

ملوک از لب آب تا بارگاه
نثار افگنان مے نوشتند راه

طبقها گهر بر در آید بموج
سر توده هائے گهر شد باوج

جهان شد زمین پر ز لولوئی پاک
که با قعر دریا مری گرد خاک

در و لعل چندان فرو ریختند
که در بادکان باهم آویختند

نیابنده نان بخشش راستین
نه دامن تهی داشتے آستین

در آمد بدینگونه گیتی پناه
چو خورشید در سایه بارگاه

بر آمد بر اورنگ شاهنشهی
سوئی بالش آورد پشت مهی مم

مم رقیبان خلوت بپرداختند
ز آیندگان پرده پرداختند

برون رفت هر کس نه پیش سریر
جز آنان کزیشان نباشد اسیر

چو نامحرم از بارگه گشت باز
کشاینده راز بکشاد راز

چنین گفت با پیشوایان راز
که ما را دگر گونه شد روزگار

نگون میشود کوکب تابناک
فرو میرود آفتابم بخاک

مراغه بسے کرده شد بر سریر
ز سیفور رومی و چینی حریر

کنون گاه آنست کازیم پشت
ز دیبا و نازک بخاک درشت

در آمد بگلزار من برگ ریز
در آمد ز هر گلبنے رستخیز

فرو ریخت شاخ امیدم ز بر
دماغ رعونت برون شد ز سر

مم زرہے بار برعالمے تنگ داشت + که در عالمے دیگر آہنگ داشت + بفرمود تا خاصگان سرائے + که جز خاصگان کس نماند بجائے مم

زمانه کمین دست بر من نهاد ‏ ‏ چه باشد چراغی بطوفان باد

سرم را چو خواب قیامت ربود ‏ ‏ کنون گرچه بیدار گردم چه سود

ز همصحبتان هر کرا بنگری ‏ ‏ کنند تا گه مرگ یاری گری

زمین چون به بند زمانم دهد ‏ ‏ که آرد از آن بند امانم دهد

سرافرازی مرد چندان بود ‏ ‏ که گلدستهٔ عمر خندان بود

چو قالب تهی گردد از جان پاک ‏ ‏ چه بر روی دیباچه بر روی خاک

ز چندان بزرگی بدرگاه من ‏ ‏ بجز حسرتی چیست همراه من

درین دم که از شغل این کارگاه ‏ ‏ بملکی دگر میزنم بارگاه

چو من دامن عمر در خون نهم ‏ ‏ وزین کوچه گر خیمه بیرون زنم

مرا در سه تدبیر یاری کنند ‏ ‏ درین هر سه کار استواری کنند

نخستین وصیت درین داوری ‏ ‏ بفرزند خود یابدم یاوری

که در قصر من کوست رخشنده باغ ‏ ‏ هم از گوهر من فروزد چراغ

دوم آنکه بر عزم صحرای راز ‏ ‏ چو بر مهد عصمت کنم پا دراز

در آندم که غلطم بصندوق بست ‏ ‏ ز صندوق بیرون کنندم دو دست

که تا چون زخانه گرایم براه ‏ ‏ کند هر که بیند بعبرت نگاه

که چون من ولایت ستان شگرف ‏ ‏ ز قطع زمین تا بدان پایه شرف

بفیروزی از چرخ فیروزه وام ‏ ‏ ببسیط خود آورده عالم تمام

جهان داده از زر و دینار دست من ‏ ‏ همه ملک خود در ترازوی دست من

ز چندان در گوهر بیشمار ‏ ‏ تهی دست رفتم سر انجام کار

بگویند تا خلق نظارگی ‏ ‏ ببینند این روز بیچارگی

تماشا بیش ز دل کم کنند ‏ ‏ نه بر من که بر خویش ماتم کنند

کسے کو مرا بیند ار کس بود — نمود من از بند او بس بود
سیوم آنکه چون نوبت آن شود — که تن در دل خاک مهمان شود
در اسکندریه که جای من است — بنا کرده رسم دلای من است
گرانیدم از تخت از در مغاک — ودیعت سپارند خاکی بخاک
دو سه روز کز زندگی داشت بهر — همی زد نفس با بزرگان دهر
بهر کار کاسود رایش بران — وصیت همی کرد با مهربان
چو با استواران قوی کرد عهد — ز ایوان خاکی برون کرد مهد
نهان گشت خورشید اندر نقاب — فرو رفت چشمش بزندان خواب
چو گردد گل از بوستان گوشه گیر — ز مرغان بوستان برآید نفیر
سهی سرو گردد چو در خاک پست — دل باغبان را در آید شکست
خریده کشایان تاریخ ساز — بچندین نمط بسته اند این طراز
چو کردم بهر نامه باز جست — چنانست نزدیک بعضی درست
که رخشنده خورشید گیتی خرام — برآمد ز روم و فرو شد بشام
گروهی دگر کرده اند اتفاق — که در حد بابل شد از خویش طاق
چو خاکی شد اندام چون صندلش — نهادند در روسیه انجندلش
دگر راست گویی ز جویندگان — چنین راست گوید ز گویندگان
که با شاه دانا حکیمان براز — ز راز فلک گفته بودند باز
که روزی کشاید سپهر کهین — که زرین شود آسمان و زمین
چو این نکته با عقل گوی (با) نداشت — بنوشنده در دل فسوسی نداشت
بروزی که آن نوبت آمد فراز — ملک بود در کشور رزم ساز
برابر شد از تیغ با همسری — شکستی در افگند در لشکری

چو لشکر کشش افتاد و لشکر شکست
خراشنده تیر از خراشی بجست

خدنگے کہ گرد و بپولاد غرق
رسیدن کمین ناگہانش چو برق

بیک طرف جوشن بدو نیم زد
ز پولاد بگذشت بر سیم زد

شد آزرده زان خار گلنار او
سرایت بجان داشت آزار او

چو بیہوشی از دست بردش زمام
فرو آمد از تیزی تیز گام

زتن کرد زین خفتان رہا
نہ آورد چون گنج را اژدہا

ز خود رفت و شیری فراموش کرد
دران بیخودی خواب خرگوش کرد

اشاقان بہ پیرامنش خاستند
ز درع و ذرش سائبان ساختند

چو از خواب خویش ہوش باز آمدش
ز خفتن بخوردن نیاز آمدش

بسے باز جستند کم بود خورد
مگر بربیکے کرده بود زرد

ز مغز نخود کاملیری درشت
کہ نتوان فرو بردنش جز بمشت

چنین توشہ راہ و چنان جایگاہ
بتعظیم بردند در پیش شاہ

جہاندار بشکست زان گوشہ
ربود از برائے عدم توشہ

چنان خورد بر آب لب باز کرد
نظر زیر بالائے خود باز کرد

زمین و سپہر از زر ناب دید
نمودار زان ہم بران آب دید

سرشک ہمان روز از ان تنگنائے
بدروازۂ غیب شد رہ گرائے

درین ماجرا گفت ہر کس بسے
نبود استواری بگفت کسے

بتحقیق چون بیختند این خیال
برین جملہ کردند تحقیق حال

کہ بر شط دریائے مغرب ز دہر
برون آمد از آب شد خاک بہر

بہر سو کہ خاکی گیتی پائے خویش
رود عاقبت خاک بر جائے خویش

چو خاکے تو ام زمین است و بس
زمین دام چون خو گذارد بکس

گفتار در دور مدام بے شیشہ سرنگون کہ پیمانہ ہمہ را پر کشند و یاد کردن حریفان رفتہ را از گردش روزگار دور کہ پیش ازین بخواب گشتند و چنان خفتند کہ سر از صبح قیامت بر کنند و ما نیز چنان خفتیم کہ ایشان گوش مالیدن خواب آلودگان غفلت تا بر سر این چاہ بے بن پائے بہوش نہند

بیا ساقی آن جام دریا درون — کزو گوہر مردم آید برون

بدہ تا نشاطے درون آورم — برو سنگ گوہر برون آورم

بیا مطرب آن مایۂ دل خوشی — کہ صوفی کند زو ملامت کشی

بگو تا دمے خرقہ بازی کنم — بے دلق خود را نمازی کنم

اگر دانشے داری اے بیگرائے — یکے گرد اندیشۂ خود گرائے

نگہ کن درین چرخ دولاب گرد — کہ چون می برد ہر زمان آب مرد

چو دلہا کز آسیب غم گرد خورد — چہ سرہا کہ در خاک خواری سپرد

کس این ماجرا زو نپرسید باز — کزین رہ نوشتن چہ دارد نیاز

چہ مشکل است کین دو ظلمات طور — ز گردندگی نیست یک لحظہ دور

رواقے بر آوردن از خاک و آب — چو شد ساختہ باز گردد خراب

خیالے بہر پیکرے ریختن — طلسمے بہر گنج انگیختن

چو خورشندہ شد گوہر تابناک — ودیعت سپرند بگنجور خاک

بسے دست بردیم بالا و پست — بدین بر کلیدے نیامد بدست

کجا دانہ گنبد بجنباش در — کہ چون میدہ گشت خشخاش پر

کجا ہفت دریا حد مردم است — کہ در قطرۂ ہستی خود گم است

چنین دلکش این منظر شیشہ دام — کہ در شیشہ کرد او جہان را تمام

چو کرد او جہان را بشیشہ درون — تو از شیشۂ او کے آئی برون

سراپای این مادر فتنه زای — که بینی برین چشم گیتی نمای
همه چشمهایش که بیش و کم است — نهانی بنظارهٔ عالم است

ز چندین نظرهای عالم فروز — بهین دیده و چند بیند هنوز
جهان غرق بالا بد و پای شور — که بالاست گور آب ته جای گور

بسا حال مردم که گشت و گذشت — که از حال خود هیچ موی نگشت
بسا نو که کهنه شد از روزگار — جهان کهنه همچنان برقرار

یکی گم شد و دیگری خاست نو — که هست این چمن جای گشت و درو
ازین کشتن و بازگشتن درود — ندانم غرض باغبان را چه بود

یکی باز کن پرده زین خاک رو — که دیبا چنین بینی اندر نورد
هر آن لاله گل که در گلشنی است — بناگوش و رخسارهٔ سیمین تنی است

بسا دیده کز سرمه آزرده گشت — که ناگه ز خاک سیه رده گشت
بسا تن که او بار صندل نبرد — که در زیر انبار گل شد چو مرد

بنایی کش از گل بر آری بر آب — لبی بر نیاید که گردد خراب
چو در کیسهٔ مردم این نقد خاص — ز تاراج دزدان ندارد خلاص

بیا تا کنیم آنچنان رخت پیچ — که جز نام باقی نمانیم هیچ
بعشوق یک شب چه باشیم شاد — که مهمان غیری شود بامداد

مکن میل این خاک چون ناکسان — که پیوند او نیست جز با خسان
مباش از نوای فلک ناشکیب — که آن لحن هندوست آهو فریب

کشنده که هر آهو آواز راند — ز تن جان او را بآواز خواند
صفیری که صیاد زد گرد دام — ز مرغ ارغنون اجل یافت نام

جهان مایه نه بد مگر شوم را — که ویرانه میمون بود بوم را

چہ باید بدان دادہ خرسند بود | کہ با جان ہم با نہ خواہد ربود
جہان زاچہ نیکو شناسد کسے | متاع جہان را نجوید بسے
ہمان طفل را مادر دستگیر | بجون پدر داد اول آنگہ لشیر
منہ دل بدین باغ ابلہ فریب | کہ خر زہرہ را نام کردہ سیب
نداکم کسے راز آیندگان | کہ خوانند در لوح پایندگان
دو رہ دار داین تنگنائے دراز | کہ رہ رفتن وآمدن ہر دو باز
در رو ہر زمانے سرے میرود | یکے آید و دیگرے میرود
درین مرحلہ پائے نتوان نہاد | در مرگ را خار نتوان نہاد
چہ سازی رواق کزین رفتنی است | غم کالبد خور کہ جان رفتنی است
چہ باید بر آراستن منظرے | کہ خواہد شدن منزل دیگرے

حکایت لقمان حکیم کہ نہصد سال عمر او بود تا آفتابش بر سر دیوار رسید داد و روز سایہ دیوار گذشت

شنیدیم کہ لقمان دانش پژوہ | کہ اندر بس زندگانی ستوہ
دران عمر نہصد افزونش بود | قدم حجرہ یک نیمہ بیرونش بود
عمارت نکرد آن قدر در خراب | کہ ایمن بود از ابر و از آفتاب
فراوانش گفتند برنا و پیر | کہ مردم ز مسکن ندارد گزیر
بگفتا کہ از بہر اندک نزول | نشاید بدن میہمانِ فضول
چو در خانہ مہمان فضولی کند | ولے میزبان تر ملولی کند
اساسے چہ باید بعبوق برد | کہ فردا بہ بیگانہ خواہی سپرد
دُر افشان این گنجدان کہن | چنین داد گوہر ز گنج سخن

آرام گرفتن دوران سکندر را ز شربت و البستن و زہر باز زدن اسکندر

که پسر او بود از افسر و تخت بهتری و رخت فرود الصحرا بر انداختن و دامن صحبت با خارهای بیابان دوختن و بالش یافتن نهال و دعوی که از شجیه هم از شجره سکندر بود در بارجا ملک و بیان تفاوت قوت و دفن سکندر و اختلاف مورخان و در خلاف ایشان جرح از تاریخ است یافته لا

که چون گوهر تاج اسکندری / ز دریا برآمد به تنگ اختری

از آنجا بصحرا علم برکشید / ز صحرا بصحرا دیگر کشید

قدم تا برد بر سر خاک و آب / بگرد آب خاکش برفتن شتاب

ولش گر خرد بود بینای صرف / درین داوری داشت رفتن شگرف

که چون این جهان سربسر کرد رام / بشد کان جهان نیز گرد تمام

دران روز کز چاشتنهای دهر / شد آمیخته شربت او بزهر

همه منتظر بهر عیش و نشاط / که دور فلک در نوشت از بساط

بزرگان که بودند دانای راز / حدیث نگفته بگفتند باز

همه واشتنده به پرده نهان / که غوغا بود مرگ شاهنشهان

نقاب از عرض بر نبیند اختند / نهانی همه چاره می ساختند

سگالش نخست اندر از کار بود / که بر خاکی خفته ناچار بود

رسیدند پیران روشن ضمیر / کشادند از اندام نازک حریر

چو دیدند شه را بخوابی چنان / بران تیرگی آفتاب جهان

گریبان بافسوس کردند چاک / بآب دو چشمش بشستند خاک

فشاندند بر یاسمینش گلاب / سرشتند مشکش بکافور ناب

بخزی نیلگون برو انداختند / بمهد زرش خوابگه ساختند

ز تدبیر شه چون فراهم شدند / نهانی بتدبیر عالم شدند

نشستند فرمانروایان ملک   باندیشه با نیکرایان ملک
که افسر به پور سکندر دهند   همه گنج دریا بگوهر دهند
چو بودند هر یک خردمند و چست   بعهد استوار و به پیمان درست
نگشتند یک جو ز پیمان و عهد   بفرمودهٔ شاه کردند جهد
بفرزند فرزانهٔ سرفراز   پیام سکندر نمودند باز
که ما را چو شد فرض بر جان و تن   وفای ولی نعمت خویشتن
تو بنشین بجای پدر بر سریر   که ما بنده ماییم فرمان پذیر
اگر دستگیری سرافگنده ایم   وگر تیغ رانی همت بنده ایم
ازان گوهر پاک که در دین ماست   نمک گنده کردن نه آیین ماست
بزرگی و شاهی بر آزادگان   نیاید جز از پادشه زادگان
شرف سند کامیابی بود   اسد خانهٔ آفتابی بود
مپندار خود را که خردست سال   که بخت بزرگست فرخنده فال
بخوردی مدان مایهٔ خود بزیر   که لابد بود بچهٔ شیر شیر
بطفلی مبین در شه روزگار   که بس باشد وقت آموزگار
محیط ار چه عالم نمازی کند   در و ماهی خورد بازی کند
بکوه ار چه شیب و فرازست سنگ   کف دست وان زیر پای پلنگ
بطی کو بر آبست جولان پذیر   به تن روش چه طوفان و چه آبگیر
بزرگی نه زیباست بر بدنژاد   که بر گاو نتوان عماری نهاد
چو دولت بشاهین دهد دستگاه   غلیواز را کس ندوزد کلاه
بپاسخ ملکزادهٔ هوشیار   فشاند از صدف لولوی شاهوار
چنین گفت کای دوستداران من   بپیوند اخلاص یاران من

شکے نیست کان زادہ باشد تمام — کہ آبا کے خود را کند زندہ نام

نہ دودہ کہ دودے بود تیرہ داغ — کہ در دودمان بر نیارد چراغ

بود بے ملک مملکت کاستہ — کہ تاج از گہر گردد آراستہ

سکندر چنان مقبل کائنات — چو لب تشنہ میر ورز آب حیات

ولے ہمتم راز اکلیل و تخت — قضا را پدر عمر تے داد سخت

نہ سن زان جہان بادشاہ برترم — کزین ضربت ازاد ماند سرم

زچندان زمین کوتر پائے سود — بجز چار گز بہرۂ او چہ بود

ازان گنج کز روی عالم شمرد — مگر تا سر انجام با خود چہ برد

چہ کار آیدان ملک حسرت فزائے — کہ شہ میرد و ملک ماند بجائے

چرا باید آن تاج بر سر نہاد — کہ پیش از تو صد چون تو دیگر نہاد

تہی گرچہ جویان عز و علاست — بصورت بزرگی بمعنی بلاست

بلا بر بزرگان بود بیشتر — کہ خوردان نیابند پیش نظر

زنی تیر بر پیل صد بے شکی — کہ بر تشنہ نتوانی از صد یکے

چو خواہی خوشی جستن این نیکبخت — بکنجے کہ غوغا بود گرد تخت

چہ زیباست این نطع رنگین زبیا — نشینندہ را گر گذارند دیر

نگینے کہ باطن بود سازوار — بہ از پیشتر پرنیان پر زخار

چو زین نطع بنشستہ در خاستیم — نشستیم آنگاہ و برخاستیم

چو گیتی ندارد وفا با کسے — گدائی بہ از بادشاہی بسے

چو کردیم با شاہ ہر ہم نفس — کہ او را وفا نیست با ہیچ کس

بسا عمر کز پانصد افزون بود — چو بگذشت گوئی کہ یکدم نبود

ہمہ سطح این عنصر گرد ناک — بچشم خرد چیست یک مشت خاک

شه دانا بود گفتن آن طفل وشش | که گردد بها زیچه خاک خوش

بزرگان بسے کوشش انگیختند | ز هر گونه رنگے بر آمیختند

میسر نگشت از تمنائے خام | که آن مرغ وحشی در آید بدام

چو چندان دم پخته شے نداشت | سخن هر چه گفتند سود نداشت

بعهد وری خویش بر حسن عهد | دگر مهدئی را سپردند مهد

یکے را ز خویشان تاج و سریر | با رامش فتنه کردند اسیر

جوانے خردمند بسیار هوش | بدیدار مردم بمعنے سروش

ز اختر بلند و بگوهر تمام | بلند اختریش کرده دعوی نام

دل همگنان یافت بروے قرار | که هم دادگر بود و هم هوشیار

همان پور اسکندر اسکندروش | رها کرد ملکے چو زیبا عروس

ز پیوند هستی برون تاختن | بدنبال گم کرده خویشتن

روان گشت دو اختر تابناک | یکے سوے صحرا یکے سوی خاک

چو پوینده بر داشت کام فراخ | نشیننده بر آسمان کرد شاخ

ازان سایه گستر درخت بلند | پناهنده از او گشت از گزند

کرم غالب و ظلم فرسوده گشت | ملوک ایمن و لشکر آسوده گشت

بکهتر نوازی و دین پروری | ز سر نو شد آئین اسکندری

جهان برگرفت از سلامت نقاب | سر فتنه را حاجت آمد بخواب

بکار آمد آئین کار آگهان | شد ایمن ز غوغائے غارت جهان

جهان زنده گشت ایمنی را نفس | که مرگ سکندر ندانست کس

چو شد لشکر بے سر آرام گیر | روان گشت فرمان فرمان پذیر

عذار سکندر در آمد بکار | همه راز پوشیده گشت آشکار

نشستند یک هفته بی خورد و خواب / ز غم سینه پر خون و در دیده آب

همه کس همی خورد گریان چو میغ / دریغی که بر دوست جای دریغ

همان مرغ نو بر سر سرو بن / بنالید بر زاد و سرو کهن

چو از شرط ماتم بپرداختند / شتابنده را برگ ره ساختند

بتعظیم صندوق صاحب سبیل / نهادند بر کوهه زنده پیل

بر آمد به پیلان تن ارجمند / چو خورشید بالای کوه بلند

بجنبید لشکر بلرزید خاک / شد از نعل اسپان زمین چاک چاک

خروشنده گشتند از آن مرز و بوم / پس از روزگاری بر آهنگ روم

بصحرا و کهسار بیگاه و گاه / چو باد صبا می نوشتند راه

سه مه روز تا شب به پیوستگی / نبودند زان جنبش آهستگی

چنین تا هلال علمها ز دور / بصحرای یونان درافگند نور

باسکندریه چو در آمد سپاه / ز آیندگان تنگ شد کوی و راه

ببرجی که سر داشت بر مشتری / روان کرد صندوق اسکندری

خبر یافت دانای پرده نشین / که در پرده شد خسرو روم و چین

ز سوز جگر گوشه جانش بسوخت / همه مغز در استخوانش بسوخت

نظر کرد چون درج آن در پاک / بغلطید چون دانه در بخاک

دگرگونه شد رنگ رخسار او / بجیب بدل گشت گلنار او

ز سر تا قدم خونش آمد بجوش / رسید از تنش تاب و ز مغز هوش

شبا روزی آگاهی از خود نداشت / غم عالم از نیک و از بد نداشت

زبانی گزان حیرت آمد به پیش / دلی یافت صد جا نه اندیشه ریش

ز آشفتگی گشت لرزان چو بید / ز تارک همی کند موی سفید

ز غم بسکه با سینه کاهی گریست
بر اندوه او مرغ و ماهی گریست

ز آزار گلبرگ برگ گلبنش
بخون غرق میشد سر ناخنش

خراشی که هر دم برخساره کرد
سمن را چو صد برگ صد پاره کرد

چنان میکشید آه سینه خراش
که میزد بخورشید و مه دور باش

چو هنگام آن شد که از پا نجای
کند میهمان عزم خلوت سرای

ز اسباب کار آنچه میخواستند
بآئین شاهان بر آراستند

درفشنده درج درشاهوار
نهادند بر تخت گوهر نگار

در مرقد گوهر این سر بخواب
محیط شده غرق در دُر ناب

گرفته همه در ثریا شرف
گشاده دو سو چون ثریا دو کف

کشیدند بیرون نثار افگنان
بصحرا در شاهوار افگنان

کسی کآگهی یافت کان راز چیست
تماشای او کرد و بر خود گریست

پیاده همه مهتران سپاه
خرامان سیاره بر گرد ماه

غم همگنان را جگر سوخته
ولیکن بسمار لب دوخته

کسی را بفریاد یارا نبود
که غم بود لیک آشکارا نبود

یکی آنکه در رسم و راه سران
نه شیون بود شیوهٔ مهتران

دوم آنکه چون مردش زنده خرام
وران زندگی هست مردن حرام

چو نام او را شد پایندگان
ندارد کسی ماتم زندگان

بیک چشم زد با چنان عود تاز
نهانکش سپر دیده گشتند باز

مرا گفت او یاد را فتاده بس
پس از دیده زو تر شنیده نفس

که اسکندر خفته را جای خواب
درون جزیرست بر شط آب

جزیره که اسکندر روان شد بنام
بدریا بر مغرب سر آهنگ شام

چو کشتی دران شط دریا رسد — زیارت کند هر که آنجا رسد

من انجا ز کشتی فراز آمدم — که بوسیدم آن خاک باز آمدم

چو شد جاے خفتن بخاک اندرون — چه اسکندر و چه اسکندرون

غرض چون سکندر فرو شد بخاک — بر آمد ز هر سینه گرد هلاک

کسے کو کند بر سر مرده شور — بود بهره او ولے تا بگور

چو او شد بخاک دل ریش تر — بیا رو نگاهے زند بیشتر

بود اندرون کارگاه هلاک — همه عزت آدمی تا بخاک

چو خفت اندران حجله در میان — سکندر همانست و چاکر همان

بیا ساقی از باده بے خمار — فرو شوی زین جان خاکی غبار

که چون گم شود خاک غمناک ما — بریزد کسے جرعه بر خاک ما

بیا مطرب آواز برکش بلند — بدان کن غم از سینها برزنند

گفتار در مرتب شدن این سفینه بحر درون بره نموئی معلم همت و بباد قبول روان کردن و در مرکبش عزت نجات طلب نمودن و بر گذشتن عمر در سودا راین بحور بادبان ملامت از دم حسرت برکشیدن و قدرے نکرانه گرفتن حوالی و خله کردن حواری و در و کنار مر آشنای خاشاک چون بحر از آب در کنار ریختن و الواح شکسته در حرف نادرست این سفینه برامید مرتب در چشمهاے صفات مشجر گردانیدن.

کسی از جوانی عیش جاوید نگوید بود در اے عزا نشسته + که در ان خاک در سیمرغ در اے نشسته.

ز سر نو کن آیین عشاق را | بغلغل در آر این کهن طاق را
مرا خضر همت خبر داد دوش | ترا از سے کش از دولت آمد بگوش
که اے گوهر آمای گنج سخن | تو آیین کن کیمیاے کهن
از انجا که اقبال یار تو بود | فلک رونق انگیز کار تو بود
سخن را بجائے زدی بارگاه | که از فرق انجم فگندی کلاه
خضر وار زان موج آب حیات | بعمر ابد تو بنشتی برات
سپاس خداے کن اندر ضمیر | که بر بهترین پایه دادت سریر
زبان خیر مردم که رفرلیست پاک | رقم کرده غیب در لوح خاک
ز جان کز انسان نگارے رسید | به پیغمبران نامه دارے رسید
ازین نامه حرفے بصحرا فتاد | که غلغل بناوان و دانا فتاد
ازان نیمه شد بهره خاص عام | دگر نیم تنها تو بردی تمام
زہے عرصه گنجد لفے چنین | که در وے نگنجد جهانے چنین
تعالی الله آن کردگار جهان | که در قطره کرد دریا نهان
دولت این جهان چون بشاهی گرفت | بر آن زن که این نیز خواهی گرفت
چو دنیا گرفتی سوی دین گرای | که دولت بدین هر دو ماند بجاے
درے زن که راه رهائی درست | چراغ ترا روشنائی درست
مرا کامد این راز دولت بگوش | خجالت ز مغزم بر آورد جوش
بحسرت فرو رفتم اندیشه ناک | سر از خاکساری فگندم بخاک
قلم هر چه کرد از قضا رفتن | پشیمان شد از کرده خویشتن
بسے خواستم کین تن ارجمند | بزندان عصمت کنم شهر بند
نشینم بجائے که مردم کم است | کشم دامن از هر که در عالم است

همه هستی خود سبک سو کنم ‌ به بیغولهٔ نیستی خو کنم

بدارم ز دریوزه آز دست ‌ کنم بر سر بر قناعت نشست

بدوشش کسے نفگنم بار خویش ‌ نه لیسم مگر خاک دیوار خویش

نه بینم به آسایش و رنج کس ‌ نهم دل بدریوزی خویش بس

بخور سندی از جو برآرم خمیر ‌ گلیمینه‌ها نام سازم حریر

نیازارم از لطع ار خس بود ‌ مرا قال از قول من بس بود

سنم ملک تجرید و گنج هنر ‌ فلک زیر پا بود یا زیر سر

رحیق آب از شک گلگون مثم ‌ سفالینهٔ خاک پر خون کنم

چو نوشم ز خونتابهٔ دل شراب ‌ هم از پهلوے خود تراشم کباب

چو افتد دل از تشنگی در گداز ‌ صلا در دهم قدسیان را براز

سپهر از طفیل در آید نه پس ‌ به کهتر نوازی بر آرم نفس

زبهر هنر گاری علم بر زنم ‌ دماغ هوس پیشه را سر زنم

درم نفس گردن نتابد ز راه ‌ بسیلی کنم گردنش را سیاه

ورق بشکنم عقل بدرام را ‌ دباغت دهم قالب خام را

باندیشه دل را نیازی کنم ‌ تن از آب دیده نمازی کنم

بحوض صفا ریزم این مشت خاک ‌ ز حیض و جنابت کنم غسل پاک

نه بینم چو طاؤس در رنگ خویش ‌ نشینم چو سیمرغ با سنگ خویش

به بیداره مغزی فلک بسترم ‌ مبادا که آید ببالین سرم

درم حاجت آید بشب تکیه گاه ‌ نهم سر بزانوے خورشید و ماه

قدم بر سر چرخ نیلی زنم ‌ دم از دولت چتر نیلی زنم

خورم چون خضر شربت زندگی — چو عیسی کنم عمر بخشندگی

کنم سرمه در چشم عین الیقین — زنم شانه در زلف حبل المتین

ولے چون ندارم ز توفیق نور — زمن کے شود ظلمت نفس دور

عنانم چنان در گرفت ست دیو — که نگذاردم از خود بر آرم غریو

ضمیرم بتشویش دیوان اسیر — فرشته ز دیوان من در نفیر

تن من که زندان جان کرده‌اند — شیاطین درو خانمان کرده اند

بسا فتنه کز بهر جان در تن است — ملک عاجز و قلعه پر دشمن است

دریغا که وقت از میان میرود — بهائے چنین رائگان میرود

زباد هوس خرمنے جو بجو — متاعم بباد از غفلت گرو

نگشتی گر و خوشه بر کنم — جوی در ترازوی محشر کنم

ز نقدے که بازارگانی کنم — بسود از بل کامرانی کنم

زمن صحبت چون منے دور باد — بنفرین من خلق معذور باد

مرا بار بر دوش سیلاب سخت — چگونه بمنزل توان برد رخت

دران ره عنان درکشیدن خوش است — که پیش از شدن پاره دل خوش است

سبک چون شوم من که پا در گل است — خرانند و حل تاختن مشکل است

ازین خاک آلوده چون بر شوم — که هر چند چینند فروتر شوم

درون نفس دشمن سر افراخته — برون سوی شیطان کمین ساخته

چو خواجه بیغاده خانه را — چه چاره ز تاراج بیگانه را

عسس را چو با دزد یاری بود — بگنجینه چون استواری بود

سگے گر زمه شد همه آگوش گرگ — گزندش دهد کو ببیند بزرگ

درون سوی شهوت گرائی کنم — بران دعوی پارسائی کنم

لبم تشنہ از آتش مے وہن — دلم ہم پر از ہستی خویشتن
تن از شاہدان گشتہ کوتاہ دست — نشاط نظر ہمچنان بت پرست
درین رہ قدم پاک چون خیزدم — کہ دامان تر قطرہ چون ریزدم
چنین کاشب از پشت من قطرہ زاد — کہ این قطرہ طوفان شود یا مداد
چرا من بدان قطرہ بازی کنم — کہ تن از سبوی نمازی کنم
خمم می بنا شستن آسودہ تر — کہ ہر چند تر گردد آلودہ تر
جنابت مرا کز درون رخ نمود — برون گر بدریا بشویم چہ سود
چرا من بدان قہر بازی کنم — کہ تن از سبوئے نمازی کنم
گر چون برون آیم از آب و خاک — بطوفان آتش کنم غسل پاک
چنین کز مے فتنہ گشتم خراب — اگر سر بحشر برآرم ز خواب
ہوا گرم و من تشنہ ناصبور — بیابان و خرماندہ و راہ دور
مسافر کہ دور افتد از جای آب — شود تشنہ بر در تمنائے آب
نبودے گرم زور بازوی پیر — جوانی برآوردے از من نفیر
ولے دولت من کہ بخت ار بخست — مرا کرد پیوند پاکان درست
کہ ہر بار کالودہ شد دامنم — رسید ابر رحمت بہ پیراہنم
ز بے تیری من زغایت برون — کہ آلودہ مانم بدریا درون
اگر سنگ جوہر نگردد ز تاب — توقف ز سنگ است نی آفتاب
وگر لالہ را نیست بوئے بکار — جنایت بود نہ بر نو بہار
ہوا گر بطوفان رساند نوید — نہ بیند کسے میوہ بر شاخ بید
بصحرا نہ ہر خوشہ بر شود — بدریا نہ ہر قطرہ دُر شود
بود کشتن دانہ در خاک شور — چراغ ہدایت بہ لہائے کور

بسرچشمهٔ زندگی تاختم — رسیدم بد و نیک بشناختم

به تزویر نقشے برآراستم — میسر نگشت آنچه می خواستم

بجایے که زر ناید اندر شمار — زر اندوده را چه باشد عیار

طمع گر نهاے چشم دروغ — چنین کرد کارم لب بے فروغ

زبانم که جایش بکام من است — قضا زهر را تیغ گردن زنست

مرا این که هر دم رسید او بکام — چنین دشنه را رسانم بکام

به پنجاه نزدیکم آمد حیات — هنوزم نشد توبه زین ترهات

سخن گرچه هر لحظه دلکش تر است — چو بینی خموشی ازان خوشتر است

همه وقت کم گفتن از بدوی کار — گزیده است خاصه درین روزگار

در فتنه بستن دهن بستن است — که گیتی به نیک و بد آبستن است

بلب دوختن غنچه را زندگی است — چو بشگفت ازان پس پراگندگی است

پشیمان ز گفتار دیدم بسے — پشیمان نگشت از خموشی کسے

رهائی همه جا بکم گفتن است — دُر از رشته ایمن بنا سفتن است

شنیدم زگفتن مرا دل تهی — کزین پر شود مردم از کوتهی

صدف زان شکست شمشیر تیز — بخون ریختن زان کند رستخیز

گر از رشته دوزند راه سخن — به از در فشاندن بگاه سخن

مرا خود ضروری فشاند این شمار — که بازوی عیشم تهی شد ز کار

جوانیم تا رغبت انگیز بود — بوصف بتان خاطرم تیز بود

غزل را چنان جلوه کردم زکام — که بستم غزالان صحرا بدام

کنون زشکیم آغانه کافور کرد — ز مشکین خطان طبع کافور خورد

دبستم نشد از گرد این بوستان — که کافور خیزد ز هندوستان

دریغا کہ عمر جوانی گذشت — زمان می و کامرانی گذشت
چراغ طرب را فرو مرد نور — نشاط حریفان ز دل گشت دور
فرو ماند آواز ساقی ز نوش — سلامے صراحی برون شد ز گوش
دل از رغبت خویش سیراب گشت — مزاج از رعونت عنان تاب گشت
خرف پختہ شد آتش طبع پیر — ہوس پختن جام رفت از ضمیر
برمردن آمد گل تازہ روے — دماغ شگوفہ تہی شد ز بوئے
بخیری بدل گشت گلنار من — سپیدہ دمید از شب تار من
تہی گشت گنج و خزینہ خراب — کلید خزینہ ز من شد بخواب
گرفتہ شد از من بتان را نفس — ستم چون توان گشت معشوق کس
نگارے کہ بے من دلش بود تنگ — کنون بر دل او گرانم چو سنگ
ہمہ زیب مرد از جوانی بود — جوان نیست کے زندگانی بود
چو آسیب پیرے دہد گوشمال — بگردد ہمہ حال ہردم ز حال
شود تیرہ در چشم روشن ضیا — گہے سرمہ باید گہے توتیا
تن از کوشش دہر مسکین شود — شکم پر خم و روی پرچین شود
جوانان ز صحبت گرانی کنند — کہن گشتگان ہم عنانی کنند
جوانے کہ در سلک پیران بود — گل تازہ در باغ پیران بود
وگر کہن با نوبران دم زند — سر و سبلت از خندہ برہم زند
مباش از سفالے کہن آب کش — کہ از کوزہ نو خورند آب خوش
مخوان سہل بر گل خط و لتوانہ — کہ منشور عمرست عنوان نامہ
چو پیرے غرور جوانی گذشت — ز امید وادی فروشی گذشت
چو گلبن ز سبزی بپرید سے امید — بہ ہیزم فروشان رساند نوید

چو در شاخ بستان نماند تری — تبرزن در آید بجولانگری
همه سبزه بود و گل و یاسمین — که خاشاک و خس بینی اندر زمین
فریب جوانی مخور زینهار — که دو روزه باشد نشاط بهار
مبین غنچهٔ باغ را خنده ناک — که افتد ز آسیب بادی بخاک
ندانی گر ای جوان حال پیر — نظر کن به پیران عبرت پذیر
چه پیری نکو ناید الا دو چیز — یکی گوشه گیری دگر توبه نیز
پس از توبه من که در پیچ ساز — روا نیست تا با لغا ترا نماز
دگر گوشه خالی کنم بهر بود — چو بازار دل نیست خالی چه سود
به بیغوله بودن کسی را رواست — کش از گلشن قدس برگ نواست
مرا سینه پر زغولان مست — بفارغ دلی چون توانم نشست
نکردم گهی جای عزلت پسند — مگر بهر سودای ناسودمند
متاعی که بربستم از کنج و کاخ — دلی تنگ بود و دروغ فراخ
کلوخی و سنگی که بینی بخاک — دمی نیست خالی ز تسبیح پاک
تبرزان کلوخم من اندر نهفت — کز آلودگی ترک تسبیح گفت
چو اول نه باشم بد خو گرفت — کنون کی توان خوی نیکو گرفت
دل من که هستی به تزویر ساخت — کجا ذوق تسبیح داند شناخت
کسی کو بدوکان انگور زیست — چه داند که در رخت عطار چیست
هر آن مرغ کو خار خور آیدش — چو خرما دهی دل بدرد آیدش
کلاغی که در گرد گلخن بود — ز ریحان باغش چه روشن بود
دل خاصگان داند و حرص خاص — من زین ضلالت ندارم خلاص
من این جا کنم نقد خود را عیار — خود این جا بیامرزد آمرزگار

چو رحمت شود حرف سوی گناه — چه باشد پدیدار دو حرف سیاه
جوانی شد و پیری آغاز گشت — دریغا که آن نیز خواهد گذشت
چشیده ز لال خضر زین سواد — که تا چون بمیرم زیم بمراد
خوش آن کس که چون برگ ره کرد ساز — بمیرانش بگذشت عمر دراز
بود مرگ را نام چون هر کسی — ولی نام هر کس نماند بسی
نباید پی نام بی مایگان — که نتوان زدن سکه رایگان
درم منه که در نام دارد درم — درم ریز چون گل که است از کرم
همه کس پی خفتن افسانه جواست — نشیننده چون خفت افسانه جواست
چه هشیار و بیدار فرزانه ای — که او خفت و ماند ازو افسانه ای
بر آن کس بود زندگانی حرام — که او را نماند پس از مرگ نام
نمرد آن کسی کز جهان نام برد — که مرد نکو نام هرگز نمرد
ربودن بنام از جهان گوی را — میسر نشد جز سخن گوی را
چو دیدم که ترک جهان گفتنی است — مرا نیز چون دیگران خفتنی است
خیالی درین نامه کردم نگار — که ماند ز من در جهان یادگار
مگر کز تماشای این بوستان — درودی رسد زین اندر دوستان
مر این نامه را ز اتفاق صواب — شد آئینهای سکندر خراب
درین دم که پایان این پیکر است — ز تاریخ هفصد یکی کمتر است
گر آری همه بیتش اندر عدد — چهار الف پنجه شد و چار صد
قیامت اگرچه گر بس بود — قیامت جهان را همین بس بود
هنر دگر بزرگان جوهر شناس — سخن را به انصاف دارند پاس
چو زین بلبله آب نوشی کشند — فرو مانده را عیب پوشی کنند

ز راز وحشت مار نتوان گذاشت — گل از زحمت خار نتوان گذاشت

خریدار دُر گرچہ باشد بسے — نگس را بجز اندرن نیاید کسے

متاعے کہ گر ہست بازار او — ہمہ جا بیابی خریدار او

چو حلوا و پالودہ بر خوان بود — ہمہ خلق ناخواندہ مہمان بود

بجز رخت کاسد نے پایگان — کہ کالا خرد دست دل رایگان

بہر آن بود دیدہ بیش را — کہ سرمہ کند پشت درویش را

بجز تحفہ طبع رائی مرا — نکو بہر خود برائے مرا

دگر بارگیری تو پیوند خویش — مرا خود عزیز است فرزند خویش

بسر گرچہ کور است زین خانہ دور — بچشم پدر شب چراغست نور

سزد گرچہ آواز فرخندہ را — بود ارغنون گوش خربندہ را

برو بادہ بخشائش داد گر — کہ بر من ببخشش گمارد نظر

چو آیند نظارۂ این عروس — بکابین احسان کنند فرق بوس

جہانرا است نو رسی شور باد — در رو بہ کہ احول بود کور باد

سخے را کہ بر باد تابان نہاد — بخاک سیہ عیب نتوان نہاد

مبین میوہ بد ز شاخ تہی — کہ نبود رطب زانتوان تہی

بر سیختہ چون برد جان بجاست — تو گر خام چوبی جنایت کراست

چو پستہ یکے کن دل باش نغز — نہ بادام سان سخت چشم و دو مغز

ہنر جوی در عیب جوی مکوش — ترا نیز عیبے است بر خود بپوش

ہزار آفرین بر وفا پرورے — کہ نکشاید از بی وفائی درے

بغیبت چنان باشد از فتنہ دور — کہ شرمندگی نا روش در حضور

بدم گوی آن گاہ عذر آوری — پسندیدگی باشد این داوری

نه بس مهربانی بود بر اسیر
که خونش بریزی و شوئی بشیر

درین پر صدا گنبد با نوی
سخن هرچه گوئی همان بشنوی

چو بد گفتی آزاد منشین بسی
که روزی ترا نیز گوید کسی

چو خواهند گفتن جوابت بروی
بحل کردمت هرچه خواهی بگوی

مرا تا سر سبز بر جای هست
بسر کوبی دشمنم پای هست

اگر با کسی تلخ گویم چو می
شکرریز افشانم از چوب نی

چو خواهند گفتن جوابت بروی
بحل کردمت هرچه خواهی بگوی

ببین زهر زنبور در نوک نیش
که هست انگبین نیز ز اندازه بیش

کسی کو مقابل برآرد غبار
بتسلیم خلقش کنم شرمسار

در از بس نزد سکهٔ ناصواب
هم از خوی خود باز یابد جواب

ولی در دو هم بیش ازین نیست باک
که فردا که من رفته باشم بخاک

خیال مرا نقش بینی کنند
بسلک گهر میوه چینی کنند

مروت نباشد ز آزادگان
لگدکوب کردن بر افتادگان

کسانیکه از گفتگوی جهان
نهادند مهر ابد بر دهان

زبان نیک نبود پریشان کشید
که بر مرده شمشیر نتوان کشید

نه جای این مثل بلکه جان پرورست
که یک زنده صد مرده را لشکرست

کسی کز دعائی توان شاد کرد
بدشنام چون بایدش یاد کرد

ور از خواندن نظم غرای من
درودی فرستی بماوای من

تو زینجا رسانی وزانجم نور
من اینجا دعای تو گویم ز دور

تو از شربت من شوی زنده نام
من از ذوق آن زنده گردم تمام

چو زان می شود ساغرت گرم خیز
یکی جرعه بر خاک خسرو بریز

بیا ساقی آن می کہ کام منست	بمن دہ کہ در خورد جام منست
مرا با حریفان من نوش باد	حریفان بدر افراموش باد
بیا مطرب با ساز کن پردہ را	بسوز این دل عشق پروردہ را
رسید از بتان جان خسرو بکام	بیک زخمہ کن کار او را تمام

تمت